

TURUN
YLIOPISTO

”Mutta eihän tällä kaikella ole mitään merkitystä, jos kirjastossa ei ole kattoa”

Arjen kuva ja kansalaiskeskustelu yhteiskunnan jälleenrakentamisesta
paikallislehdistössä Saksan brittiläisellä miehitysvyöhykkeellä 1945–46

Riia Ryymin

Pro gradu -tutkielma

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos

Poliittinen historia

Turun yliopisto, syksy 2024

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO
Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos
Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

RYYMIN, RIIA: ”Mutta eihän tällä kaikella ole mitään merkitystä, jos kirjastossa ei ole kattoa”
Arjen kuva ja kansalaiskeskustelu yhteiskunnan jälleenrakentamisesta paikallislehdistössä
Saksan brittiläisellä miehitysvyöhykkeellä 1945–46

Pro gradu -tutkielma, 77 s., 2 liites.
Poliittinen historia
Syksy 2024

Tutkielman aiheena on sodanjälkeinen julkinen keskustelu Saksan luoteisosassa, brittiläisellä miehitysvyöhykkeellä. Pääasiallisena aineistona on kolme paikallista sanomalehteä: ensin miehityshallinnon julkaisema *Neue Rheinische Zeitung* (NRhZ) ja vuoden 1946 lehdistöreformista alkaen kristillissosiaalinen *Rheinische Post* (RP) sekä sosiaalidemokraattinen *Neue Rhein Zeitung* (NRZ). Tutkimustehtävä on (1) selvittää, millaisen kuvan sodanjälkeisestä arkipäivästä lehtien lukijakirjeet antavat ja (2) seurata näiden kautta kolmannen valtakunnan diktatuurin jälkeisten kahden ensimmäisen vuoden demokraattista uudelleenorientoitumista ruohonjuuritasolta ylöspäin. Tutkimusmenetelmänä käytetään tekstipohjaista laadullista sisällönanalyysiä ja lähdekritiikkiä, ja tutkielman taustalla vaikuttaa arjenhistoriallinen näkökulma.

Tutkielmassa havaitaan kansalaisilla olleen diktatuurin jäljiltä suorastaan patoutunut mielipiteenilmaisun tarve. Varsinainen henkinen jälleenrakennus vaati tietyt aineelliset puitteet kuten tilat ja materiaalit opiskelulle, mutta jopa elintarvike- ja asuntopulan sekä tuhoutuneen infrastruktuurin keskellä, epäselvässä työtilanteessa, sotavangeista ja muista kadonneista läheisistä huolta kantaen, yhteiskunnallinen keskustelu myös arjen ylittävistä aiheista alkoi nopeasti. Yhteyttä Saksan aggressiivisen ekspansio politiikan ja sodan tuhoisan päätöksen välillä ei henkilökohtaisen kurjuuden keskellä vielä useinkaan nähty. Sodan päätyttyä ilmassa oli ajoittain hämmästyksiä siitä, miten sota nyt oli Saksan ylle tullut, kuin vääjäämättömänä sääilmiönä ilman maan omaa osallisuutta tapahtumiin – kansallissosialistisesta propagandasta irtautuminen kesti monilla aikansa. Kaikesta huolimatta muutamien rohkeiden kirjoittajien toimesta pohjaa myöhemmälle menneisyydenhallinnalle luotiin jo varhaisen miehitysjan julkisessa keskustelussa. Käänte tapahtui varovasti ja vähitellen, ja usein kipeimmät kohdat verhottiin mustaan huumoriin.

Asiasanat:

Saksa, sodanjälkeinen aika, sosiaalishistoria, arjen historia, lehdistö, julkinen keskustelu, lehdistökirjoittelu

SISÄLLYS

1	Lähtökohdat	4
1.1	Tutkimusaiheen valinta ja tutkimustehtävä	4
1.2	Aineisto	5
1.3	Sisällönanalyysi ja lähdekritiikki	9
1.4	Aiempi tutkimus ja arjen historian näkökulma	11
1.5	Historiallinen konteksti: Hetki ennen luhistumista	13
2	Yhteiskunnallisen keskustelun kaari	20
2.1	Kaupunkikuva julkaisutoiminnan käynnistyttyä	20
2.2	Pitkään padottu kansalaiskeskustelu alkaa vauhdilla	25
2.3	Arkisten ongelmien ratkaisusta abstrakteihin pohdintoihin	26
2.4	Toimitus sääntelee ja osallistuu keskusteluun	29
2.5	Pieniä ja suuria puheenaiheita	31
3	Arjen kuva	36
3.1	Paluu toimeen	36
3.2	Kuka saa ja kenelle annetaan	39
3.3	Kysyntä, tarjonta ja puute	41
3.4	Henkisen työn aineellinen perusta	48
4	Demokratian ja kansalaisyhteiskunnan juurilla	50
4.1	Nuorisokysymys ja uudelleenkasvatus	50
4.2	Kansalaisvaikuttaminen	56
4.3	”Christliches Abendland”	58
4.4	Menneisyyden tarkastelu	62
4.5	Hidas henkinen siirtymä	67
5	Johtopäätökset	72
	Lähteet	75
	Liitteet	78
	Liite 1: ”Bedenkt, es war schon immer so”. Mielipidekirjoitus, NRhZ (45), 29.12.1945.	78

1 LÄHTÖKOHDAT

Deutsche Hörer! Wie bitter ist es, wenn der Jubel der Welt der Niederlage, der tiefsten Demütigung des eigenen Landes gilt!

Saksalaiset kuulijat! Miten katkeraa onkaan se, että koko maailman riemujuhlan aiheena on oman maamme tappio ja syvin alennustila!

—kirjailija Thomas Mann radiopuheessaan 10.5.1945¹

Tämän pro gradu -tutkielman aiheena on Saksan brittiläisen miehitysvyöhykkeen sodanjälkeistä tilaa käsittelevä julkinen keskustelu alueen lehdistössä välittömästi sodan jälkeen 1945–1946. Tutkimuksen maantieteellisenä alueena on osa brittiläistä miehitysvyöhykettä, Düsseldorfin ympäristö eli Ala-Reinin ja Ruhrin alueet. Alueellinen rajaus työlleni on valikoitunut alun perin henkilökohtaisen kiinnostuksen vuoksi, mutta katson sen myös maantieteellisen ja demografisen koostumuksensa kannalta sopivan edustavaksi tämän mittaluokan työhön. Lähtökohtana tutkielmassani on mennä arkipäivän äärelle, ja tarkastella sieltä käsin tätä historian hetkeä sellaisena kuin se tavallisille ihmisille hahmottui niin hyvin, kuin se on jälkeen jääneiden lähteiden kautta tulkiten mahdollista.

1.1 TUTKIMUSAIHEEN VALINTA JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Valitsemassani aiheessa kiehtoi poikkeuksellinen historiallinen tilanne. Saksa oli jo vuosia käynyt epätoivoista sotaa, jota sen ei ollut enää mitään mahdollisuutta voittaa. Sotilaita uhrattiin lukemattomia määriä, ja liittoutuneiden pommittamien kaupunkien annettiin palaa liki maan tasalle siviiliväestöä niiden mukana, ja yhä vain sotaa jatkettiin, eikä antautuminen tullut kyseeseen. Brittiläinen pitkän linjan historioitsija Ian Kershaw on kirjoittanut tästä nimenomaisesta teemasta kirjansa *The End*, jossa hän pureutuu syihin sen taustalla, miksi Hitlerin kansa oli kaikesta huolimatta tälle uskollinen katkeraan loppuun asti, ja pääosin jatkoi sotimista ja tehtäviensä hoitamista kaikkien rationaalisten perusteiden loputtua jo kauan sitten. Hän johdattelee teemaan seuraavasti: ”Tappion sodassa kärsinyt maa lähes aina pyrkii

¹ Trees, Whiting & Omansen 1978, 40–41. Suomennos oma.

neuvottelemaan rauhasta. Itsetuho jatkamalla sotimista lähes totaaliseen hävitykseen ja vihollisen täydelliseen miehitykseen on äärimmäisen harvinaista.”²

Tutkielmani keskiössä on se, miksi ja millaisten ajatusten turvin saksalaiset vaivautuivat vielä nousemaan ylös, jatkamaan elämää ja rakentamaan raunioista uudelleen maansa, joka oli pettänyt heidät niin perustavanlaatuisella tavalla. Kuten aikalaiset toteavat, kansallissocialismin aikana ”kaikki menettivät”³: tietoisuus menetetyistä vuosista synkensi niin kansallissocialismiin uskoneet kuin nekin, joille se oli merkinnyt tavallisen elämän joutumista tauolle. Sodan viimein päätyttyä saksalaiset olivat nälkäisiä tiedolle ja vapaalle kulttuurille, sananvapaudelle ja kansalaisyhteiskuntaan osallistumiselle. Heti ensimmäisten lehtien alkaessa ilmestyä ne täyttyivät kansalaisten kirjeistä, joissa puututtiin pienempiin ja suurempiin asioihin.

Tutkimustehtäväni on (1) selvittää, millaisen kuvan sodanjälkeisestä arkipäivästä lehtien lukijakirjeet antavat ja (2) seurata näiden kautta kolmannen valtakunnan jälkeisten kahden ensimmäisen vuoden demokraattista uudelleenorientoitumista ruohonjuuritasolta ylöspäin. Nämä kaksi muodostavat tutkielmani keskeisimmät luvut 3 ja 4. Luvussa 2 kumpaakin aihetta tarkastellaan kuitenkin ensin kronologisesta näkökulmasta yhtenä kokonaisuutena samalla aineistoa kvantitatiivisesti analysoiden.

1.2 AINEISTO

Tutkielman pääasiallinen lähdeaineisto koostuu kolmen paikallisen sanomalehden lukijakirjeistä heinäkuusta 1945 vuoden 1946 loppuun. Lukijakirjeiden ohella tutustutaan myös yksittäisiin lehtien pääkirjoituksiin sillä tarkoituksella, että niiden voi arvioida kuvastavan ajan keskusteluympäristön tilaa yleisesti. Lehtiaineistojen lisäksi käytössäni on muutamia yksittäisiä julkaistuja arkistolähteitä, joita käytän lähinnä tutkimuksen taustoittamiseen. Tällaisia ovat esimerkiksi miehittäjän tiedusteluraportit ja tiedonannot sekä aikalaiskuvaukset kuten päiväkirjat ja kirjeet ja osin muistelma-aineistot.

² Kershaw 2011, xvii.

³ Schörken 2005, 176.

Kolmannen valtakunnan lehdistö kohtasi loppunsa eri paikoissa eri aikoihin syksyn 1944 ja toukokuun 1945 välillä. Yllättävän moni lehti kuitenkin jatkoi lähes loppuun asti: vuoden 1937 julkaisumäärästä, reilut 2 000 nimikettä, maaliskuussa 1945 ilmestyi vielä lähes 800.⁴ Vain muutama yksittäinen lehti kuitenkin eli yli tämän murroskauden⁵, ja kansallissosialistisen propagandakoneiston hyvin tuntevat liittoutuneet olivat varautuneet ottamaan mediakentän haltuunsa nopealla tahdilla. Tulevalla brittiläisellä vyöhykkeellä, tuolloin vielä amerikkalaisten hallussa olevassa Kölnissä liittoutuneiden lehti *Kölnischer Kurier* julkaisi ensimmäisen numeronsa jo kuukausi ennen Saksan antautumista, 2. huhtikuuta.⁶ Myös vallanvaihto kansallissosialisteilta miehittäjälle ylitettiin vauhdikkaasti: Kolmannen valtakunnan viimeinen lehti, sen viimeisessä linnakkeessa Flensburgissa julkaistu *Flensburger Nachrichten*, ilmestyi vielä 9. toukokuuta, kun sen seuraaja, brittiläisen miehityshallinnon julkaisu *Flensburger Nachrichtenblatt*, ilmestyi jo 11. toukokuuta.⁷

Miehitysajan 1945–49 lehtien historia jakaantuu kahteen osaan: alun kuukausien miehityshallinnon suoraan julkaisemiin lehtiin⁸ ja tämän jälkeen miehittäjän lisenssillä toimiviin saksalaisiin lehtiin. Sodan päätyttyä brittiläinen miehityshallinto julkaisi nykyisen Nordrhein-Westfalenin osavaltion alueella yhteensä neljää lehteä: Düsseldorfin alueelle, Bergisches Landiin ja Ala-Reinille, eli kartalta katsoen nykyisen Nordrhein-Westfalenin osavaltion Reinin oikealle puolelle jäävälle alueelle, sanomalehteä *Neue Rheinische Zeitung*, ja tästä itäisemmälle alueelle *Neue Westfälische Zeitungia*, jonka toimitus oli Oeldessa, sekä Ruhrin alueelle suunnattua *Ruhr Zeitungia* Essenissä ja myöhemmin Dortmundissa.⁹ Lisäksi Kölnille oli oma lehtensä, edellä mainittu *Kölnischer Kurier*.¹⁰ Näistä tutkielmassani käsitellään ensin mainittua.

Saksan sotilaallinen voittaminen ja sen miehittäminen, ja tämän myötä myös mediakentän uudelleenrakentaminen oli ollut liittoutuneiden työlliställä jo kauan ennen sodan päätöstä. Keskeinen tapaus tässä oli Teheranin konferenssi vuonna 1943. Keskustelua käytiin tuolloin etenkin siitä, miltä pohjalta lehdistöä lähdetäisiin rakentamaan. Pääohjenuorina olivat uutisten

⁴ Kershaw 2011, 276.

⁵ Tämän tutkielman alueella vain *Duisburger General-Anzeiger*. Boll, Schulze & Süßmuth 1993, 650.

⁶ von Plato & Leh 1997, 112.

⁷ Boll, Schulze & Süßmuth 1993, 650.

⁸ Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa ”*Overt Papers*”.

⁹ 12.5.–23.6.1945 amerikkalaisen armeijan, sen jälkeen brittiläisen miehityshallinnon lehti.

¹⁰ Boll, Schulze & Süßmuth 1993, 656–657.

ja mielipiteiden tarkka erottaminen sekä ”demokratiaan ohjaaminen”.¹¹ Koska saksalainen mediakenttä oli kansallissosialismin romahdukseen saakka ollut *gleichgeschaltet*, eli kansallissosialistisen puolueen hallinnassa ja sen katsomuksen mukainen, eikä tätä kautta natsismista tahriintuneen lehdistöväen sallittu jatkaa työssään, piti toimituskuntaa hakea kauempaa menneisyydestä tai natsien vastustajien parista.¹²

Tutkielmani ajanjaksolla lehdet ilmestyivät kaksi kertaa viikossa yleensä nelisivuisina numeroina. Nykynäkökulmasta tällainen muutaman sivun julkaisu ei välttämättä ansaitsisi tulla kutsutuksi sanomalehdeksi, mutta äärimmäisen paperipulan vuoksi mahdollisuudet olivat rajalliset ja kaikki tila käytettiin hyväksi. Hieman sekavasta vaikutelmasta ja sivumäärän vähyydestä huolimatta lehdet ovat kuitenkin ulkoasultaan ja rakenteeltaan täydellisiä sanomalehtiä eri juttutyypeineen ja osastoineen. Merkillepantavaa ainakin nykynäkökulmasta on se, että tutkimissani lehdissä ei ole lainkaan mainoksia. On kuitenkin vaikea sanoa, johtuiko tämä nimenomaan tilan puutteesta, tietoisesti valitusta politiikasta vai kenties mainostettavaksi kelpaavien yritysten puutteesta.

Edellä mainittu *Neue Rheinische Zeitung* (tutkielmassa lyhenteellä NRhZ) on aineistoni lehdistä ajallisesti ensimmäinen. Sitä julkaisi brittiläinen miehityshallinto aikavälillä 18.7.1945–27.2.1946, mistä kertyy yhteensä 62 numeroa. Helmikuun lopussa 1946 sanomalehtien julkaisuoikeudet palautuivat brittiläisellä vyöhykkeellä miehityshallinnon julkaisuluvan saaneille saksalaisille toimijoille. Luvat alueella myönnettiin aatteellisen taustan perusteella. Tutkittavana aikana aatteellisesti, usein avoimen puoluepoliittisestikin painotetut lehdet olivat kuitenkin muutenkin enemmän sääntö kuin poikkeus, joten on haastavaa arvioida, oliko tällä sisältöön nimellistä suurempaa vaikutusta. Lukijakirjeissä pieniä painotuseroja on havaittavissa. NRhZ taas kirjoittaa ensimmäisessä numerossaan olevansa ”saksalainen lehti brittiläisen miehitysviranomaisen valvonnan alla”. Sen toimituskunta koostui henkilöistä, jotka olivat valittu ”todistetusti demokraattisista antinatsi-piireistä”.¹³

Sensuurin määrystä miehityshallinnon lehdissä ei voida päästä varmuuteen, mutta on pidettävä mielessä, että jossakin määrin sitä on varmasti ollut. Osa tästä toki syntyi luonnostaan sitä kautta, että valittu toimituskunta oli taustaltaan ei-kansallissosialistista ja sitoutunut

¹¹ Boll, Schulze & Süßmuth 1993, 436.

¹² Ibid., 37.

¹³ NRhZ (1), 18.7.1945, ”Neue Rheinische Zeitung – Erscheinungsweise und Mitarbeit der Leserschaft”.

moniäänisyyden periaatteeseen. Parhaiten tavallisten saksalaisten ajatuksiin lehdistössä päästään silti käsiksi lukijakirjeiden kautta. NRhZ erikseen pyytää ensimmäisessä numerossaan lukijoita kirjoittamaan lehdelle ja antaa tähän ohjeet, joissa ei ainakaan mainita sensuurista tai aiheiden rajoituksista.¹⁴ Kuten tutkielman seuraavista luvuista käy ilmi, lukijakirjeitä NRhZ:ssa, RP:ssa ja NRZ:ssa julkaistaankin laidasta laitaan. Näin ollen voidaan ajatella, että ne pyrkivät melko kattavasti heijastamaan koko kansan tuntoja ja mielenmaisemaa. Kaikista rajoituksista huolimatta yleisönosastolla todella käydään kansalaiskeskustelua alusta saakka. Suurelta osin lukijakirjeiden aiheet ovat kuitenkin arkisia: valituksia ”hamstraajista”¹⁵, liikenneyhteyksistä ja pyykinpesun vaikeuksista¹⁶. Jo neljännessä numerossa pääsee kuitenkin jo ääneen myös piileskelevistä natseista huolestunut kansalainen.¹⁷

Maaliskuun alusta 1946 eteenpäin julkaistiin tutkielmani toista lehteä, *Rheinische Postia* (RP), joka oli käytännössä NRhZ:n suora jatkaja päätoimittajan pisyessä samana. RP sai lisenssinsä kristillissosiaalisena lehtenä. Heinäkuussa aloitti vielä tutkielmani kolmas lehti, *Neue Rhein Zeitung* (NRZ)¹⁸, joka oli luvanmukaiselta aatteelliselta taustaltaan sosiaalidemokraattinen. Kahta viimeksi mainittua lehteä – jotka kummatkin ilmestyvät tänäkin päivänä – tutkin opinnäytteessäni vuoden 1946 loppuun. Vuodelta 1946 on RP:sta jo 86 numeroa ja NRZ:sta 49 numeroa, joten olen todennut aikarajauksen 1945–46 paitsi tämän mittaluokan työhön sopivaksi, myös havainnut, että tämänpituisella tarkastelujaksolla tilanne ehtii jo vakiintua.

Suurimman huomion mainituista kolmesta nimikkeestä saa tutkielmassa miehityshallinnon NRhZ sen ajallisesti välittömimmän julkaisuajan vuoksi. Seuraavaksi painottuu RP, joka oli käytännössä NRhZ:n suora seuraaja sen päätoimittajan siirryttyä miehityshallinnon alaisuudesta oman lehtensä johtoon. Vähimmälle huomiolle jää kolmas lehti NRZ lähinnä siitä syystä, että siinä lukijakirjeitä julkaistiin selvästi vähemmän ja nekin painottuvat arkisiin kysymyksiin. Avoimeksi tietenkin jää, johtuiko NRZ:n lukijakirjeiden vähyys lehden omasta politiikasta vai työväenluokkaisen lehden lukijakunnan vähäisemmästä yhteiskunnallisesta osallistuvuudesta. Edellä esiteltyjen kolmen sanomalehden lisäksi käytän pro gradu -tutkiel-

¹⁴ NRhZ (1), 18.7.1945, ”Neue Rheinische Zeitung – Erscheinungsweise und Mitarbeit der Leserschaft”.

¹⁵ NRhZ (2), 25.7.1945, ”Hamsterer belasten den Bahnverkehr”.

¹⁶ NRhZ (4), 4.8.1945.

¹⁷ NRhZ (4), 4.8.1945, ”Schlupfwinkel der Nazis”.

¹⁸ Sekaannuksen välttämiseksi käytän ensimmäisestä lehdestä, *Neue Rheinische Zeitungista* lyhennettä NRhZ ja jälkimmäisestä, yhä tänäkin päivänä ilmestyvästä *Neue Rhein* (/ *Neue Ruhr*) *Zeitungista* sen vakiintunutta lyhennettä NRZ.

massani taustoittavana aineistona erilaisia yksittäisiä arkistolähteitä, julkaistuja päiväkirjoja, kirjeitä ja raportteja sekä muistelma-aineistoja.

1.3 SISÄLLÖNANALYYSI JA LÄHDEKRITIIKKI

Opinnäytteeni varsinainen metodi on melko löyhä. Tutkielmaani ohjaa aineisto, jonka kanssa pyrin keskustelemaan ja esittämään sille soveltuvia kysymyksiä. Joskus tällaista menetelmää kutsutaan termillä *grounded theory*. Muutoin pyrin yksinkertaisesti ymmärtämään aineistoni rajoitukset ja sen, mitä kaikkea sen ulkopuolelle jää. Keskeisiä seikkoja lähteideni luennassa onkin esimerkiksi pitää mielessä sen arvioiminen, miten miehityshallinto mahdollisesti vaikutti sanomalehtikirjoitteluun, oliko sanan- ja lehdistönvapaudessa enemmän tai vähemmän julkilausuttuja rajoituksia sekä huomioida muu olosuhteiden vaihtelu tekstien analysoinnissa.

Paikoin ainakin anglosaksisessa ymmärryksessä sisällönanalyysillä (content analysis) viitataan jonkinlaiseen *kvantitatiiviseen* analyysiin, joka perustuu jonkin tietyn asian esiintyvyyden mittaamiseen *edustavan otoksen* perusteella.¹⁹ Tätä esitetään hyväksi menetelmäksi muiden muassa juuri sanomalehtien tutkimiseen. Vaikka samassa yhteydessä mainitaankin, että tällaisen sisällönanalyysin olennainen työkalu on tutkimuskysymyksen pohjalta nouseva luokittelu ja tyypittely, muu luonnehdinta eroaa suomalaisen metodikirjallisuuden sisällönanalyysistä. Täkäläinen sisällönanalyysi vaikuttaakin liittyvän tiukasti *kvalitatiiviseen* tutkimukseen, jossa se ymmärretään hieman laajemmassa merkityksessä yleisenä käsitteenä aineistolähtöiselle analyysille, jossa ”teoria” rakentuu empiirisestä aineistosta lähtien.

Aineistolähtöiseen analyysiin lähdetään ilman erityistä hypoteesia, mutta toisaalta muistetaan, että ennakkokäsityksistä, jotka saattavat ohjata ainakin kysymyksenasettelua, ei kuitenkaan koskaan voi täysin päästä eroon.²⁰ Nämä ennakko-oletukset on tärkeää tiedostaa. Hypoteeseihin mieltyneenä pidän hyödyllisenä Eskolan ja Suorannan Kaplanilta (1964) lainaamaa ajatusta siitä, että laadullisessa tutkimuksessa aineiston tehtävänä ei ole hypoteesien todistaminen, vaan hypoteesien keksiminen.²¹ Hypoteeseja siis saa kehitellä, mutta niiden on noustava aineistosta, ei ennakko-olettamuksista.

¹⁹ Berger 1998, 23.

²⁰ Eskola & Suoranta 2008, 19–20.

²¹ Ibid., 20; Kaplan, A. (1964). *The Conduct of Inquiry*. New York: Cromwell.

Sisällönanalyysi oman työni puitteissa ammentaa molemmista edellä esitellyistä. Kvantitatiivinen analyysi on tärkeässä osassa aineiston kokonaisuuden hahmottamisessa: siten voidaan ensinnäkin suhteuttaa kunkin lehden lukijakirjeiden määrää lehtien numeroiden määrään, ja toisaalta saada käsitystä siitä, mitkä ihmisryhmät lehtiin eniten kirjoittivat. Kvalitatiivinen jaottelu tutkielmassani taas liittyy ennen muuta lukijakirjeiden sisältöön. Tärkeimpänä luokittelukriteerinä on karkea jako arkeen liittyviin teksteihin sekä varsinainen julkinen debatti, jossa esiintyvät abstraktimmat, henkisen kulttuurin aiheet.

Lähdekritiikki tutkielmassani tarkoittaa ennen muuta sitä, että pyrin ymmärtämään aineistoni rajoitukset ja sen, mitä kaikkea sen ulkopuolelle jää. Keskeisiä seikkoja lähteideni luennassa onkin esimerkiksi pitää mielessä sen arvioiminen, miten miehityshallinto vaikutti sanomalehtikirjoitteluun, eli millaisia enemmän tai vähemmän julkilausuttuja rajoituksia sanan- ja lehdistönvapaudessa oli. On tiedossa, että esimerkiksi miehittäjää kriittisesti arvioivien tekstien julkaisusta syntyi konflikteja.²² 12. lokakuuta 1946 liittoutuneiden valvontakomissio (*alliierte Kontrollrat*) antoi nimenomaisen kiellon²³ julkaista tekstejä, jotka olisivat ”omiaan vahingoittamaan liittoutuneiden keskinäistä yhtenäisyyttä tai herättämään Saksan kansassa epäluottamusta tai vihamielistä suhtautumista miehittäjää kohtaan”.²⁴

Lehtien toimitukset operoivat miehityshallinnon rajoitusten puitteissa, mutta harjoittivat myös tämän viitekehyksen sisällä omaa julkaisupolitiikkaansa kuten kaikki lehdet. Toimitus päätti, mikä oli tärkeää, kiinnostavaa ja lehden sekä yleisen edun mukaista. Se päätti, mitkä lukijakirjeet julkaistiin ja mitä aiheita näin pidettiin esillä. Yleisesti aineistosta välittyy kuva, että mahdollisimman suureen moniäänisyyteen kyllä pyrittiin. Silti konkreettisten rajoitteiden kuten paperipulan vuoksi kaikenlaisten äänien esiin tuominen oli rajallista. Osin tästä johtuen toimitukset rajoittivat kirjeiden julkaisua ja panivat pisteen tietyille keskusteluille ilmoittamalla yleisönosastopalstan yhteydessä aiheesta x kirjoitetun jo tarpeeksi.

Muiden lähteiden, kuten taustoittavan osion raporttien osalta, on huomioitu niiden alkuperä, laatu ja luonne. Raportteja kirjoitettiin aluksi sodan vastapuolen tiedustelutarkoituksiin sekä

²² von Plato & Leh 1997, 113.

²³ ”Richtlinien für die deutschen Politiker und Presse”.

²⁴ von Plato & Leh 1997, 113.

osin journalistiseen tyyliin amerikkalaiselle kotiyleisölle. Molemmat seikat vaikuttavat tapaan, jolla saksalaista väestöä kuvataan.

1.4 AIEMPI TUTKIMUS JA ARJEN HISTORIAN NÄKÖKULMA

Saksan brittiläisen miehitysvyöhykkeen vaiheita on viime aikoina tutkinut esimerkiksi Christopher Knowles vuonna 2017 julkaistussa kirjassaan *Winning the Peace. The British in Occupied Germany, 1945–1948*. Kirja keskittyy Britannian näkökulmaan ja tarkastelee brittiläistä kokemusta miehitysjäsenä 12 miehityshallinnossa toimineen henkilön kautta kolmessa osassa. Aluksi tarkastelupisteenä on fyysinen järjestyksen palautus, jonka keskiössä ovat sotilaskuvernöörit ja kenraalit, sitten poliittinen ja hallinnollinen vakauttaminen siviilidiplomaattien ja -virkamiesten kautta ja lopuksi tulevaisuuteen orientoituminen nuorempien toimijoiden kautta. Daniel Cowlingin vuoden 2018 väitöskirja *Britain and the Occupation of Germany, 1945-49* puolestaan tarkastelee Saksan esittämistä brittiläisessä julkisessa keskustelussa viranomaislähteitä ja media-aineistoja vertaillen. Saksalaisen näkökulman esiin saadakseen joutuu kuitenkin palaamaan selvästi vanhempiin lähteisiin: brittiläisen miehitysvyöhykkeen yleistä historiaa saksalaisesta näkökulmasta käsittelee esimerkiksi jo vuonna 1978 julkaistu *Drei Jahre nach Null*, jonka ovat kirjoittaneet Wolfgang Trees, Charles Whiting ja Thomas Omansen.

Muutoin Saksaan keskittyvää miehitysjäsen sosiaalishistoriaa on olemassa melko vähän. Kenties lähimmäs oman tutkielmani problematiikkaa, saksalaisten näkökulmaa, tulee BBC:n dokumentaristi ja tuottaja Patricia Meehanin paitsi laajan lähdeaineiston, myös omien kokemustensa tukemana kirjoittama kirja *A Strange Enemy People. Germans under the British* vuodelta 2001. Meehan oli itse vuonna 1946 avustustyöntekijänä Saksassa. Lisäksi Saksassa on tehty jonkin verran miehitysjäsen aikalaishistoriaa muistelma-aineistojen pohjalta. Hyödylliseksi oman tutkielmani kannalta olen todennut esimerkiksi Nina Grontzkin, Gerd Niewerthin ja Rolf Potthoffin vuonna 2005 toimittaman teoksen *Die Stunde Null im Ruhrgebiet* sekä Alexander von Platon ja Almut Leh'n teoksen *Ein unglaublicher Frühling – Erfahrene Geschichte im Nachkriegsdeutschland 1945–1948* vuodelta 1997.

Käsillä oleva opinnäytetyö ammentaa lähestymistavoissaan arjen historian (History of Everyday life, Alltagsgeschichte) tutkimusalasta. Arjen historia, yhdessä niin kutsutun History from below'n ja mikrohistorian kanssa ovat kaikki osia samasta noin 1970-luvulta alkaen historian kentällä tapahtuneesta näkökulman laajennuksesta. Osin nämä syntyivät vastauksena siihen, että sosiaali- tai yhteiskuntahistorian katsottiin painottavan taloudellisia tekijöitä sekä tilastollisia menetelmiä jo liikaa, jolloin historian ihmiset ja heidän maailmansa sivuutettiin.²⁵ Usein, joskaan ei aina, arjen historian pohjavire on ollut monien saman ajan tuotteiden tapaan marxistinen.

Arjen historian pioneereja on esimerkiksi jo edesmennyt saksalainen Alf Lüdtke, joka on tutkinut muun muassa valtaa ja väkivaltaa etenkin totalitaristisessa kontekstissa ja kehittänyt arjen historian teoriaa. Lüdtken määritelmän mukainen arjen historia kuvaakin myös omaa tutkielmaani hyvin. Hänen mukaansa arjenhistoriallisen kiinnostuksen keskiössä on ”pienien ihmisten (kleine Leute) toiminta ja haasteet: heidän työskentelynsä ja sen puute, asuminen ja sen puute, vaatetus ja alastomuus, syöminen ja nälkä, viha ja rakkaus, kiistat ja yhteistyö, muistot, pelot ja tulevaisuuden odotukset”.²⁶

Toinen merkittävää tutkimusta arjen historian parissa tehnyt tutkija on australialainen Sheila Fitzpatrick, jonka erikoisalaa on Neuvostoliiton sosiaalhistoria. Hän erittelee arjen historiaa kolmella tavalla: se voidaan ymmärtää yksityisen piiriin kuuluvan toiminnan kuten vapaa-ajan ja perheen tutkimisena, toisaalta nimenomaan työelämän ja siihen liittyvien asenteiden tutkimisena, ja kolmantena etenkin totalitarististen järjestelmien kohdalla erilaisten vastarintaliikkeiden toimijoiden tutkimisena, jolloin kiinnostuksen kohteena ovat heidän ”ensisilmäykseltä arkiset tapansa osoittaa katkeruutta valta-asemassa olevia kohtaan”.²⁷ Kaiken keskiössä on käytännön toiminta, eli käytösmallit ja strategiat, joita ihmiset kehittävät selvitäkseen tietynlaisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa ja ympäristössä.²⁸

²⁵ Berger 2022, 68–69.

²⁶ Lüdtke 1989, 9.

²⁷ Fitzpatrick 1999, 2.

²⁸ Ibid., 2.

1.5 HISTORIALLINEN KONTEKSTI: HETKI ENNEN LUHISTUMISTA

Lähteet siitä, miltä Saksassa konkreettisesti näytti huhti-toukokuussa 1945 ovat vähäiset, ja tilannekuvaa on täytynyt luoda hyvin pienistä irrallisista palasista. Tilanne oli lisäksi eri puolilla maata hyvin erilainen, ja lopullinen tappio – tai vapautus kansallissosialismista – koitti eri alueille eri aikaan. Esimerkiksi Aachen oli jo tammikuussa 1945 amerikkalaisten hallussa. Tutkimallani alueellakin vaihtelua ilmenee, ja tulevalla brittiläisellä miehitysvyöhykkeellä tilanne oli alkuun sekava myös siksi, että amerikkalaiset joukot olivat paikoin saapuneet sinne ensimmäisinä, mutta kesäkuussa 1945 miehitysvalta alueella siirtyi kokonaisuudessaan briteille.²⁹ Iso-Britannialla oli samoihin aikoihin kuitenkin myös omia sisäpoliittisia hidasteita, sillä sen hallitus vaihtui heinäkuussa pidettyjen parlamentin alahuoneen vaalien tuotua murskavoiton Labour-puolueelle, ja sodanaikainen valtionjohto joutui siirtymään syrjään.

Tarkoista ajankohdista on kuitenkin lähes mahdotonta saada varmaa tietoa, sillä esimerkiksi sanomalehtien julkaisu alueella oli täysin keskeytynyt huhtikuussa 1945³⁰, ja jatkui vasta heinäkuussa. Tällä välillä tiedotusta hoidettiin liittoutuneiden sotilashallinnon taholta viikoittain ilmestyvin tiedottein, joita ripustettiin kaupunkien keskeisille paikoille.³¹ Virallinen selvyys tilanteeseen koitti vasta 5. kesäkuuta, jolloin voittajavaltiot antoivat niin kutsutun Berliinin julistuksen, jossa todettiin Saksan totaalinen häviö, ja jossa neljä voittajavaltiota, Yhdysvallat, Yhdistynyt kuningaskunta, Neuvostoliitto ja Ranska, ottivat virallisesti haltuunsa ylimmän käsky- ja päätösvallan koko Saksan alueella. Niin kutsutun Flensburgin hallituksen, eli Hitlerin itse testamentissaan määräämä seuraajan, annettiin jatkaa hallinnon simulointia surrealistisissa olosuhteissa vielä kaksi viikkoa, vaikka Saksa oli antautunut ehdoitta 8. toukokuuta. Todellista valtaa Dönitzillä ja kumppaneilla ei tietenkään enää ollut, mutta kabinetti ”tunsi vielä vastuunsa Saksan väestön auttamisesta”.³² Käytännössä liittoutuneet armeijaryhmät olivat paikallisesti asettuneet tilanteen johtoon jo aiemmin.

Tietoa sodan päätöksen ja kevään ylimenokaudesta saksalaisten kokemana on haastavaa saada muualta kuin jälkikäteen kerätyistä muistelma-aineistoista. Niiden käyttämisessä lähteenä on kuitenkin ovat selvät haasteensa, joten tämän luvun tilannekuva perustuu kahteen

²⁹ Boll, Schulze & Süßmuth 1993, 48.

³⁰ Ibid., 436.

³¹ Ibid., 36.

³² Kershaw 2011, 377.

liittoutuneiden edustajan, sotilaan ja siviilin, raportteihin näkemästään ja kokemastaan. Molemmat kirjoittajat ovat amerikkalaisia. Ensimmäinen raportti on luotu tiedustelutarkoituksiin, ja toinen on sotakirjeenvaihtajan reportaasia kotiyleisölle. Vaikka tiedustelumies ja kirjeenvaihtaja ovatkin ulkopuolisia tarkkailijoita, he toimivat paikallisten keskuudessa.

Newyorkilainen tiedustelu-upseeri, tuolloin 28-vuotias luutnantti Daniel Lerner matkailee 30.3.–13.4.1945 läpi siihen mennessä miehitetyn Saksan ja raportoi vaikutelmistaan ja kohtaamisistaan SHAEFille, eli vuodesta 1944 Dwight D. Eisenhowerin alaisuudessa toimineelle liittoutuneiden Luoteis-Euroopan joukkojen komentokeskukselle (*Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force*).³³ Huomioitavaa on, että tässä vaiheessa Hitler on yhä elossa, sodankäynti jatkuu ja Saksaa kokonaisuutena hallitsee yhä virallisesti kansallissosialistisen puolueen diktatuuri. Osia maasta on kuitenkin jo liittoutuneiden toimesta miehitetty, ja tutkielman alueella liittoutuneet ovat juuri ylittäneet läntisen Saksan viimeisenä luonnollisena suojavallina pidetyn Rein-joen.

Niin ikään amerikkalainen, *Time*-lehden reporteri ja ammattitoimittaja Percy Knauth, saapui Saksaan maaliskuun puolivälissä 1945. Knauth oli työskennellyt Saksan-kirjeenvaihtajana aiemminkin, mutta lähtenyt vuonna 1941 ja palasi nyt ensimmäistä kertaa Saksaan.³⁴ Lehtijuttujensa ja muistiinpanojensa pohjalta hän kokosi jo marraskuussa 1945 kirjan *Germany in Defeat*, jossa matkaa ympäri suurelta osin raunioerämaaksi muuttunutta maata, vierailee keskitysleirillä ja tapaa tavallisia saksalaisia päivittäisen selviytymiskamppailunsa keskellä.

Siinä missä Lernerin arviot ovat niin neutraaleja kuin sota-ajan vihollisasetelma sallii, Knauthin sävy on ylemmydentuntoinen, paikoin jopa ivallinen³⁵, mikä johtuneekin tekstien erilaisesta kohdeyleisöstä ja käyttötarkoituksesta. Knauth kirjoittaa yleisölleen amerikkalaisille kotisohville, ja koska sota ei koskaan tullut amerikkalaisten omalle pihalle, siitä raportoiminenkin on ikään kuin traagista viihdettä. Ylemmydentuntoinen sävy on voimakkaimmillaan alkuperäisissä raporteissa, kun taas Knauthin kirjaan kokoamat tekstit ovat muuttuneet hieman neutraalimmiksi, ja teksteissä esiintyvä ajoittainen pateettisuus ja amerikkalainen ylpeys tuskin poikkeavat ajan yleisestä kirjoitustyylistä suuresti.

³³ Borsdorf & Niethammer 1976, 27.

³⁴ Knauth 1946, 4.

³⁵ Esim. *TIME* 7.5.1945.

Luutnantti Lernerin tehtävänä oli ottaa selvää saksalaisen siviiliväestön tilasta ja asenteista ja samalla käydä läpi aiempien kuukausien tiedusteluraportteja samoista aiheista. Lerner, jo tuolloin oppinut mies, kokosi oman sotakokemuksensa myöhemmin kahdeksi kirjaksi psykologisen sodankäynnin näkökulmasta. Lerner teki myöhemmin pitkän uran sosiologina, ja opetti poliittista sosiologiaa Stanfordissa, MIT:ssa ja Pariisissa.³⁶ Lernerin lopullinen raportti on painettu sellaisenaan Ulrich Borsdorfin ja Lutz Niethammerin vuoden 1976 kirjaan *Zwischen Befreiung und Besatzung. Analysen des US-Geheimdienstes über Positionen und Strukturen deutscher Politik 1945*.

”Ulkoisilta vaikutelmiltaan” Saksan tilasta Lerner kokosi käsillä olevista ongelmista keskeisimmät. Hän toteaa raporttinsa yhteenvedossa saman, joka on välittynyt niin aikalaiskokemuksista kuin myöhemmistä historiantutkimuksista: vuonna 1945 Saksa oli ”ein Volk unterwegs”, eli kansa tien päällä.³⁷ Lerner kirjoittaa, että hallinnon järjestäminen vastikään miehityksillä alueilla oli haastavaa juuri siitä syystä, että instituutioita, sen enempää fyysisiä rakennuksia kuin niissä työskennelleitä ihmisiäkään, ei enää ole. Vain harvat ovat siellä, missä olivat ennen sotaa ja tekevät sitä, mitä ennen sotaa tekivät. Syynä tähän ovat muun muassa aineelliset tuhot ja niiden aiheuttama väestön liikkuminen, ja tällaisten DP:ksi eli *Displaced Personsiksi*, joihin lasketaan sekä tavanomaiselta asuinsijaltaan toisaalle siirtyneet saksalaiset että Saksassa oleskelevat vierastyöläiset eri kansallisuuksista, kutsuttujen ihmisten määrä on suuri.³⁸ Monin paikoin miehityshallinto oli pakotettu käyttämään hallinnollisena työvoimana natsivirkamiehiä, koska muitakaan ei ollut.³⁹

Fyysisten rakennusten ohella oli kuin hallinnolliset asiat itsessäänkin olisivat haihtuneet ilmaan: monista kaupungeista ovat tuhoutuneet elintärkeät asiakirjat kuten säännöstelylistat, poliisin rekisterit ja kaasun, veden ja sähkön jakelun tiedot.⁴⁰ Puutetta on lisäksi myös koulutetusta työvoimasta, johon ei voida vastata edes tuomalla ihmisiä muualta, koska kuljetuskalustoakaan on tuskin jäljellä. Pienemmillä paikkakunnilla on vain ”muutamia sinne joutuneiden taistelujoukkojen hämillään olevia sotilaita”⁴¹, jotka eivät pääse poistumaan

³⁶ Borsdorf & Niethammer 1976, 27.

³⁷ von Plato & Leh 1997.

³⁸ Borsdorf & Niethammer 1976, 28.

³⁹ Knauth 1946, 26-27.

⁴⁰ Ibid., 14.

⁴¹ Borsdorf & Niethammer 1976, 28.

paikalta minnekään, sillä kenraali Eisenhowerin käskyllä yhtäkään paikkaa ei saa jättää miehittämättä. Nämä yksiköt eivät kuitenkaan tee paikalla mitään, sillä heillä ei ole siihen koulutusta eikä myöskään käskyä; heidän ainoa tehtävänsä on olla paikalla ja odottaa. Suuremmissa kaupungeissa miehityshallinnon osastot sen sijaan työskentelevät kuumeisesti ratkaistakseen keskeisimmät ongelmat. Vaikeuksista huolimatta kaaosta ei ole, Lerner kirjoittaa, eikä merkkejä sellaisen kehitymisestä.⁴²

Knauth taas kirjoittaa, että miehityksen ensimmäisinä viikkoina, siis jo ennen antautumista miehittyillä alueilla, kaikki kaaoksen merkit olivat ilmassa: ”kahleistaan vapautettujen” ulkomaisten orjatyöläisten massat, puute ruoasta, asunnoista ja liikkumismahdollisuuksista ja vielä paikalla olevat alempiarvoiset upseerit, joiden mielestä sota ei vieläkään ollut hävitty. Knauthin mukaan kaupungit pelasti täydeltä anarkialta vain se tosiasia, että valtaosa saksalaisista oli täysin nääntyneitä ja apaattisia. Takana oli paitsi liittoutuneiden siviileihin kohdistamat ilmahyökkäykset, myös vuosikausia elämää järjestelmässä, jossa oma tahto sammutettiin.⁴³

Saksan kokonaistuloista ei vielä keväällä 1945 ole tarkkoja tietoja. Lerner raportoi tilanteen olevan kuitenkin silmämääräisesti selvä: jokainen ”tärkeä kaupunki” on tuhoutunut noin 75-prosenttisesti. Tuhot jakautuvat selvästi suurten ja pienten kaupunkien välillä, ja suurten kaupunkien keskustojen ollessa käytännössä täydellisesti maan tasalla, pienet ja maaseutumaiset kunnat sen sijaan ovat säilyneet paljolti vaurioitta. Liittoutuneiden päämajat onkin perustettu näille keskustojen ulkopuolella sijaitseville paremmin säilyneille alueille. Koska keskeisin julkinen infrastruktuuri ja sen laitokset sijaitsevat nimenomaan ydinkeskustoissa, ei sellaisia kaupunkeja enää ole, joissa sekä kaasu, vesi että sähkö toimisivat.⁴⁴ Sähkövalon puutteessa oli käytettävä kynttilöitä, joista niin ikään oli valtava pula, ja ruokaa laitettava puun tai hiilen avulla, mihin taas harvassa modernissa kaupunkiasunnossa oli välineitä.⁴⁵ Poissa toiminnasta ovat myös lennätin- ja puhelinlinjat sekä posti.⁴⁶

⁴² Borsdorf & Niethammer 1976, 28.

⁴³ Knauth 1946, 29-30.

⁴⁴ Borsdorf & Niethammer 1976, 29.

⁴⁵ Knauth 1946, 16.

⁴⁶ Ibid., 14.

Akuuttia elintarvikepulaa Lerner ei kerro nähneensä⁴⁷, mutta Knauthin mukaan Frankfurtissa miehityksen ensimmäiset päivät kuluivat täysin ilman ruokaa, yksinkertaisesti koska kaikki normaalit ruoansaannin kanavat olivat poissa. Viikon kuluttua ruokaa alkoi jälleen pienissä määrissä saada: viikkoannokseen per henkilö kuului yksi leipä, 125 grammaa voita tai laardia, 125 grammaa sokeria tai hillaa ja 250 grammaa lihaa tai makkaraa. Vihanneksista, perunoista tai kananmunista ei ollut tietoaakaan.⁴⁸ Lernerin raporteissa suurin välitön uhka on jakeluverkoston tuhoista johtuva, terveyttä uhkaava veden puute: joissain kaupungeissa onkin jo esiintynyt lavantautia. Muuten hän kertoo saksalaisten tottuneen julkisten palveluiden puutteeseen elettyään samassa tilanteessa jo kuukausia.⁴⁹

Saksalaisen väestön elinolosuhteet miehitytyillä alueilla maaliskuussa vaihtelevat paljon sen mukaan, millaisessa paikassa asutaan. Pienemmissä, tuhoilta säästyneissä kaupungeissa eletään melko normaalisti: joka taloudessa on yksi perhe, ja sen lisäksi 2-3 evakkoa, yleensä sukulaisia. Suuremmissa kaupungeissa tilanne on toinen paitsi suurempien tuhojen vuoksi, myös siksi, että asuntoja on tarvittu sotajoukkojen majoittamiseen. Näillä paikkakunnilla taloutta kohden onkin ahtautunut peräti 2-3 perhettä, jotka yleensä ovat toisilleen vieraita, parhaassakin tapauksessa naapureita.⁵⁰

Suureksi ja todennäköisesti pitkäaikaiseksi ongelmaksi miehityshallinnolle Lerner näkee irrallaan olevan saksalaisen väestön uudelleenasettamisen. Saksalaisia DP:tä on hänen mukaansa neljää eri ryhmää: (1) ne, jotka asuvat kotipaikallaan, mutta eivät omassa asunnossaan, (2) ne, jotka ovat lähiseudulta ja asuvat yleensä sukulaistensa luona, (3) ne, jotka ovat kauempaa ja on ohjattu asumaan tuntemattomien luokse ja (4) karkurit. Juuri nyt näiden ihmisten hyväksi tehdään hyvin vähän, ”kuten saksalaisten ylipäätään”⁵¹, Lerner lisää.

Kaduilla tavatuista saksalaisista pääosa on Lernerin mukaan asiallisesti pukeutuneita ja näyttävät melko terveiltä. Monet jopa kantavat mukanaan salkkua. Kaikissa kaupungeissa työläiskorttelit näyttävät kuitenkin tyhjentyneen ihmisistä – ikään kuin ”koko proletariaatti olisi mennyt Wehrmachtin palvelukseen tai lähetetty jonnekin muualle vastaamaan lähinnä

⁴⁷ Borsdorf & Niethammer 1976, 30.

⁴⁸ Knauth 1946, 15.

⁴⁹ Borsdorf & Niethammer 1976, 30.

⁵⁰ Ibid., 34.

⁵¹ Ibid., 30.

valvontatehtävistä, kun varsinaisen tehdastyön tekivät vierastyöläiset⁵². Ylipäättään vain harvoilla saksalaisilla kaupungeissa on töitä. Kaikki liikkeet ovat suljettuna, ellei niitä tarvita tiloiksi elintarvikejakeluun. Elokvateatterit ja muut huvittelupaikat ovat niin ikään suljettuja. Ulkonaliikkumiskiellon myöhennyttä keväällä on kaduilla silti iltaisinkin vilkasta, kun naiset toimittavat asioitaan. Miehiä näkee lähinnä seisoskelemassa. Hieman närkästyneeseen sävyyn Lerner kertoo vaikutelmastaan, että monet saksalaiset eivät täytä edes miehityshallinnon tai pormestarin määräyksestä saamiaan tehtäviä.⁵³

Saksalaiset ovat vain harvakseltaan kontaktissa amerikkalaisiin. Silloin kun ovat, kuvailee Lerner heidän vaikuttavan pyrkivän antamaan itsestään mahdollisimman miellyttävän kuvan. Lernerin kuvailussa saksalaisten asenne amerikkalaisten sotilasvoimaan piirtyy militaristisena: amerikkalaisten varustuksesta ollaan vaikuttuneita, ja ajatus, että amerikkalaiset ovat sodassa voitokkaita vain materiaalisen ylivoimansa vuoksi, on yleinen. Saksalaiset saavat asian näin käännettyä itselleen kunniakkaammaksi, Lerner järkeilee. Miehet näyttävät suhtautuvan amerikkalaisiin naisia enemmän pelolla. Naiset eivät ole sen uhmakkaampia, mutta vaikuttavat ylpeämmiltä. Sekä miehet että naiset kuitenkin arkailematta valittavat pikkuasioista, ja moniin Goebbelsein propaganda amerikkalaisten miehityksestä näyttää uponneen pysyvästi.⁵⁴

Kaikkein kärkkäimpiä saksalaiset ovat Lernerin mukaan kuitenkin saamaan tietoa. Lerner kertoo nähneensä saksalaisia, jotka jonottavat jopa tunnin päästäkseen jonkun amerikkalaisen puheille, ja samaa kertovat paikalliset miehityshallinnon osastot. Lerner referoi saksalaisten kysymyksiä: ”he kysyvät a) paikallisuutisia, eli milloin uudet elintarvikekortit tulevat, milloin saa vettä ja sähköä, milloin voi taas mennä töihin, b) uutisia sukulaisista, eli voivatko miehittäjät auttaa heitä ottamaan yhteyttä sukulaisiin toisissa kaupungeissa, Wehrmachtin sotilaisiin, tai evakuoituihin lapsiin, c) sodan päätös, d) ’Mitä meille tapahtuu?’ ja e) ’Mitä te aiotte tehdä Saksalle?’”⁵⁵

Lopuksi Lerner kommentoi jo tuoreeltaan kysymystä vastuusta. ”Ensimmäisinä päivinä Saksasta ei löytynyt yhtään natsia”, hän kirjoittaa, ”se on jo kauan sitten mennyttä”. Vähän myöhemmin puolueen jäseniä alkoi kuitenkin löytyä, ja jotkut ilmoittavat asiasta aivan

⁵² Borsdorf & Niethammer 1976, 34-35.

⁵³ Ibid., 35.

⁵⁴ Ibid., 36.

⁵⁵ Ibid., 37.

häpeilemättä. Saksalaisilta puuttuu ymmärrys omasta totaalista tappiostaan, ja he odottavat liittoutuneiden ilman muuta auttavan väestön ruokahuollossa ja maan jälleenrakentamisessa.⁵⁶ Lerner havaitsee selkeitä jäänteitä kansallissosialistisesta ajatusmaailmasta ja antaa esimerkkejä kielenkäytöstä, jotka toistavat Goebbelsin propagandakoneiston ilmaisuja.⁵⁷

Kohtaamisia natsien kanssa ei Knauthinkaan raporteista löydy. Knauthin reitille Frankfurtissa osui kuitenkin sosiaalidemokraatteja, keskustalaisia ja muita järjestelmän vastustajia, joiden kärsivällisyys oli koetuksella monien natsien toimittaessa edelleen virkatehtäviä miehityshallinnon siunauksella esimerkiksi poliisissa. Natsien kerrotaan olevan myös niitä, jotka ovat vapautettuja ulkonaliikkumiskiellosta, ja jotka partioivat öisin kaduilla.⁵⁸ Knauth itse kertoi pelkäävänsä sitä mahdollisuutta, että ”meidän ainoat liittolaisemme tässä maassa” – hänen tapaamiensa kaltaiset henkilöt – yksinkertaisesti heittävät hanskat tiskiinkin ja lakkaavat edes yrittämästä toimia muutoksen eteen turhauduttuaan miehityshallinnon hitauteen ja toimimattomuuteen.⁵⁹

⁵⁶ Borsdorf & Niethammer 1976, 37-38.

⁵⁷ Ibid., 38-39.

⁵⁸ Knauth 1946, 27-28.

⁵⁹ Ibid., 31.

2 YHTEISKUNNALLISEN KESKUSTELUN KAARI

Muistan edelleen tarkalleen, mitä ajattelin. Jos pysyn terveenä, selviän jotenkin. Haluan aloittaa alusta. Nyt viimeinkin halusin tehdä omat päätökseni; tähän saakka muut olivat aina näyttäneet tietä. Tien, joka mielessäni oli järjettömien vaiheiden kautta johtanut juuri tähän leiriin.

Jos missään on enää mitään järkeä, niin tässä: mene kotiin, raivaa rauniot – myös älylliset – opi jotain, ja auta osaltasi saamaan maamme takaisin.

—Hellmuth Buddenberg, sotavankileirillä Remagenin lähistöllä⁶⁰

Ennen seuraavien lukujen temaattista analyysiä tässä luvussa käsitellään tarkastelujaksoa kronologisesti. Kvantitatiivisen analyysin avulla vertaillaan aineiston kolmen lehden lukijakirjeiden määrää, sukupuolijakaumaa ja aiheita sekä laadullisesti kirjoitusten tyyliä, puheaineita ja keskustelun painotusten kehittymistä. Huomion kohteena on myös kunkin lehden toimituksen rooli. Ensimmäisenä on kuitenkin syytä pysähtyä tarkastelemaan sitä yhteiskunnallista tilannetta, jossa lehtien julkaisutoiminta jälleen alkoi.

2.1 KAUPUNKIKUVA JULKAISUTOIMINNAN KÄYNNISTYTTYÄ

Sodan päättymisen jälkeen ensimmäinen sanomalehti Düsseldorfin alueella, miehityshallinnon *Neue Rheinische Zeitung*, julkaistiin 18. heinäkuuta. Sen mukaan edellinen sanomalehti kaupungissa ilmestyi huhtikuussa. Ensimmäisessä numerossaan lehti korostaa, ettei sen nykyisellä toimituskunnalla ole mitään tekemistä tai yhteyttä aiemmin samassa talossa ilmestyneisiin julkaisuihin, vaan sen toimituskunta on valittu ”todistetusti demokraattisten ja anti-natsististen piirien keskuudesta”.⁶¹

NRhZ:n ensimmäisen numeron yksi kantava teema on ruokahuolto ja sen haasteet. Sanankäänteet ovat asiallisia ja suoria, ja tilannetta kuvataan hyvin realistiseen ja rehelliseen sävyyn. Tilanteen kerrotaan olevan vakava, ja jutuissa kuvataan pyrkimyksiä ja suunnitelmia ”pelastaa luoteis-Saksa nälänhädän vaaralta” tulevana talvena.⁶²

⁶⁰ Filmer & Schwan 1985, 66-67.

⁶¹ NRhZ (1), 18.7.1945, ”Der Anfang” (pk).

⁶² NRhZ (1), 18.7.1945, ”Grundlagen der Ernährungssicherung”; ”Ernährungslage in Nordwestdeutschland”.

Düsseldorfin alue kärsi sodasta aineellisesti paitsi kaupunki-infrastruktuurin kannalta, myös viljelysten ja sitä myöten tulevan sadon tuhoissa. Kaikkein pahin isku ruokahuollolle oli kuitenkin se, kun elintärkeät liikenneyhteydet Reinin yli katkesivat. Osa koko Düsseldorfin kaupunkia ja tietenkin monet muut, lähinnä maaseutumaiset alueet Ala-Reinillä, jäivät käytännössä eristyksiin kaikkien alueen Reinin ylittävien siltojen tuhouduttua. Liittoutuneet rakensivat kevään Reinin ylityksensä yhteydessä lukuisia väliaikaisia siltoja erittäin nopealla aikataululla, mutta nämä eivät riittäneet korvaamaan alkuperäisiä tiiviitä yhteyksiä, ja toisaalta myös kuljetuskalustoa oli tuhoutunut paljon.

Toinen teema, joka myös kytkeytyy ruokahuollon eli maatalouden haastavaan tilanteeseen on saksalaisten sotavankeuden laajamittaisuus. Kun viimeisetkin natsiaikana joko pakolla tai muuten Saksaan työskentelemään päätyneet ulkomaalaiset ovat palanneet kotimaihinsa, työväestöä puuttuu tuhatmäärin. Miehistöhallinnon kerrotaankin vauhdittavan sotavankien vapautuksia erityisesti tiettyjen ammattialojen henkilöiden osalta. Tällaisina mainitaan maatyöläiset, kaivosmiehet sekä postin työntekijät. Vapautettujen vankien määrät ovat massiivisia, mikä tietenkin aiheuttaa omat haasteensa – brittivyöhykkeelle kuuluvilta alueilta kotoisin olevia sotavankeja vapautetaan eri paikoista 25 000 henkilöä päivässä, ja tällaisen skaalan kuljetusketjujen järjestämistä kuvataan erittäin hankalaksi kaluston ollessa jo valmiiksi vaillinaista.⁶³

Vaikka arkipäiväistä tiedotettavaa tilanteessa on erittäin paljon ja tällaiset paikoin hyvinkin yksityiskohtaiset julkiset tiedonannot vievät lehdestä paljon tilaa, on tämän tutkielman kannalta merkille pantavaa se, että julkaisussa on odotettua suurempi määrä myös tilannetta reflektoivaa sisältöä. Moraalista, pohdiskelevaa sisältöä on paitsi erillisessä pääkirjoituksessa, myös muiden juttujen osana, ja lehdessä on myös yksi lähes kokonaan kulttuurille omistettu sivu, jossa nimenomaan korostetaan myös henkisen ravinnon tärkeyttä. Tämä vaikuttaa erityiseltä arvovalinnalta miehityshallinnon taholta.

Muutoin Düsseldorfin alueen tilanteesta kesällä 1945 selviää lehdestä esimerkiksi se, että päärautatieasema on jo toiminnassa, ja että ensimmäistä kertaa sitten tykistötulen alkamisen on kaupungissa jälleen kaasua saatavissa. Postinkannon puolestaan kerrotaan olevan

⁶³ NRhZ (1), 18.7.1945, ”Heimkehr deutscher Kriegsgefangener”.

käynnistymässä koko brittivyöhykkeellä heinäkuussa, eli tähän saakka postin kulku on ollut vähintäänkin katkonaista, ellei kokonaan pysähtynyt. Koska raskaan työn keskelläkään viihdettä ei sovi unohtaa, lehti ilmoittaa myös kaupungin elokuvateatterien olevan pian taas toimintakunnossa. Lisäksi kerrotaan jo koulujen avaamisesta lähipäivinä. Jälleenrakennuskin on jo alkanut: sen yhteisöllisestä luonteesta ja toisaalta hämmästyttävän tehokkaasta organisoinnista puolestaan kertoo jälleen kerran sekin, että ylipormestarin kehotusta seuraten tulisi perustaa ”taloyhteisöjä” (Hausgemeinschaften) siinä tarkoituksessa, että kukin ryhmä raivaa katuja oman talonsa edestä – monet tällaiset vapaaehtoiset auttajat ovatkin jo ”työn touhussa”. Asumattomien talojen edustoja sen sijaan raivaavat tätä varten kasatut erityiset ”työkolonnat”.⁶⁴

Joidenkin aiheiden osalta lehti ottaa hyvinkin moralisoivan ja käskyttävän sävyn. Tällainen on esimerkiksi julkisen liikenteen tila. Jutussa kuvataan ”romahduksen” jälkeistä tilannetta, kun mitään liikenneyhteyksiä ei ollut ja ainoa kulkuneuvo oli käytännössä kävely, ja kuinka viime aikoina yhteyksien hiljalleen käynnistyessä uudelleen on huomattu tämän tärkeys koko kaupungin elämälle ja toiminnalle. Lehti kirjoittaaakin, että etenkin raitioliikenteen palauttamisen eteen työskennellään kovasti. Se ottaa kuitenkin jyrkän sävyn muistuttaessaan, että julkinen liikenne on tarkoitettu työssäkäynnin takaamiseen, ja erikseen mainitaan, että ”muiden matkustajien, erityisesti ei-työssäkävien naisten”, tulee ”harjoittaa itseuria” ja olla käyttämättä raitiovaunuyhteyksiä ennen klo 9 sekä 16–18 välillä, jotta ”voidaan välttää pakkotoimet, jotka muuten on otettava käyttöön ja jotka sitten koskevat kaikkia matkustajia”.⁶⁵

Lehden sävy on kaikesta huolimatta monessa suhteessa varovaisen optimistinen ja jo tässä vaiheessa selkeästi tulevaisuuteen suuntautunut. Jo ensimmäisessä numerossa ollaankin jo täysillä, ja vieläpä varsin tehokkaan organisoidusti, jälleenrakentamisen parissa. Miehytyshallinnon kerrotaan esimerkiksi pyrkivän kovasti parantamaan yleisiä liikenneyhteyksiä kaupungissa käytettävissä olevien resurssien puitteissa, jotta jälleenrakennuksen edellytykset saavutetaan. Tämän todetaan tulevan kokonaisuudessaan kuitenkin olemaan ”vuosikymmenten työ”.⁶⁶

⁶⁴ NRhZ (1), 18.7.1945, ”Eine Stadt lebt auf – Notizen aus Düsseldorf”.

⁶⁵ NRhZ (1), 18.7.1945, ”Zunehmende Verkehrs-Erleichterungen”.

⁶⁶ Ibid.

Katujen raivaustyöt on niin ikään jo aloitettu ja ”tähänastisten tulosten olevan huomattavissa”. Seuraavaksi hallinto ryhtyykin tarkistamaan liikenneyhteyksiä mahdollisesti vaarantavia taloja, jolloin päätetään, tuleeko ne purkaa vai korjata. Jutuissa korostetaan myös painokkaasti kansalaisten (Bürgerschaft) roolia: ”jokaikisen saksalaisen velvollisuus” on toimia vastuullisesti yhteisen jälleenrakennustyön hyväksi ja ”kohdallaan pohtia tapoja, joilla yhdessä päästään eteenpäin”. Samassa yhteydessä painotetaan, että tämä kaikki on ”tehtävä, jonka vain me itse voimme suorittaa”.⁶⁷

Paikoin maalailevaksi äityvät jaksot lehdessä paljastavat lisää ilmeisen laajalti jaetusta parempaan tulevaisuuteen luottavasta, optimistisesta mielialasta. Etenkin Reinin vasemmalla rannalla, jonka aiemmin kerrottiin olevan pahasti eristyksissä toisen rannan runsasväkisemmistä, kaupunkimaisemmista alueista, nähdään jo merkkejä ”normaaliudesta”. Hyötynä alueen suhteellisesta vähämerkityksellisyydestä on se, että se säästyi sodassa suuremmilta pommituksilta ja muilta tuhoilta. Näin ollen vasemmalla rannalla puretaan jo viimeisiä kivimurskakasoja ja kadut ”näyttävät normaalit, puhtaat kasvonsa”. Lehden mukaan ”kaikki liikkeet ovat avoinna, pankkien sivukonttorit vastaavat rahantarpeeseen ja lukuisat lääkärit ja hammaslääkärit ja apteekit pitävät huolta väestöstä, joiden terveydentila onkin erinomainen.”⁶⁸

Jälleenrakennushenkeä tavataan lehdessä myös henkisten alojen alueella: jo nyt ajankohtaista on nimittäin ottaa ”ensimmäinen askel demokratiaan”, kuten erään jutun otsikko kuuluu. Juttu käsittelee ns. luottamuskomitean organisoitumista. Siinä esitetään myös jo ”lopullinen parlamentaarinen-demokraattinen päämäärä” eli kansalaisten oikeuden osallistua päätöksentekoon; tässä vaiheessa luottamuskomitea on neuvoa-antava, ei päättävä elin. Teemaan liittyen ylipormestari Arnold toteaa ”enemmistön kaupunkimme asukkaista paheksuvan rikoksia, jotka kansallissosialismi teki kansalle ja elämälle”, ja että ”sotarikollisten ohella vastuu on kaikilla niillä, jotka tukivat kansallissosialismia joko materiaalisesti tai näkemyksillään”. Arnold kertoo kaupunginhallinnon olevan ”päättäväinen tuhoamaan tämän voiman sabotoivan vaikutuksen ilman viiveitä”.⁶⁹

⁶⁷ NRhZ (1), 18.7.1945, ”Zunehmende Verkehrs-Erleichterungen”.

⁶⁸ NRhZ (1), 18.7.1945, ”Aus dem linksrheinischen Düsseldorf”.

⁶⁹ NRhZ (1), 18.7.1945, ”Der erste Schritt zur Demokratie”.

Myös demokratiaa luvataan mahdollisimman pian, mutta todetaan samassa, että ”asukkaiden ravitsemushuolto täytyy turvata, vaikka se vaatisi työvoiman järjestämistä pakkotoimin”. Ylipormestari kertoo lisäksi kaupungin ylimmän hallinnon uudelleenmiehityksen olevan vielä kesken ja virkailijoiden ja työntekijöiden poliittisen tarkastuksen olevan vielä käynnissä. Noin 200 henkilöä on vapautettu tehtävistään ja vielä suurempi määrä erotettu väliaikaisesti. Odotettavissa on kuitenkin ”lopulta tyydyttävä tulos” ja ”kaikesta menneisyyden kuonasta puhdistettu hallintoelin”.⁷⁰

Kaikkein tukevimmän moraaliannoksen tarjoaa kuitenkin lehden yksinkertaisesti nimellä ”Alku” (Der Anfang) otsikoitu pääkirjoitus. Pääkirjoituksessa todetaan suoraan saksalaisilla kansana olevan ”pääsyyllisyys” kurjuuteen, joka sitä itseään ja koko Eurooppaa nyt on kohdannut, ja saksalaisten oppiraha tästä on ”sen menettäminen, mitä kansakunnaksi kutsuttiin”. Samalla teksti korostaa juuri saksalaisten omaa vastuuta tilanteensa parantamisessa: ”Yhdistämällä voimamme meidän on saatava takaisin kunnioitus itseämme kohtaan. Vain silloin voimme odottaa muun maailman kunnioittavan meitä ja pyrkimyksiämme.”⁷¹

Kirjoitus luotaa läpi kulunutta aikaa lehdistön osalta. Sen mukaan ”saksalainen on edelliset 12 vuotta ollut suljettu ulos maailmasta”⁷². Maailmasta sai tietää vain sen, minkä propaganda-ministeriö katsoi hyväksi, ja pahimmillaan ”korkeista demokraattisista arvoista kuten sanan- ja lehdistönvapaudesta” tehtiin naurunalaisia. Teksti korostaakin vapaan tiedonvälityksen tärkeyttä jälleenrakennukselle kansallissosialismin ajan ”henkisen aavikoitumisen” jäljiltä.⁷³ Uuden ajan myötä todellinen muutos on mahdollinen, ja sen aika on nyt.

Brittiläistä miehityshallintoa kiitetään lehden perustamisen mahdollistamisesta ”kaikista vaikeuksista huolimatta”, mutta todetaan lehden toimituksen olevan suurimmaksi osaksi saksalaisten käsissä: ”Saksalaisen pitää pystyä omin sanoin kertomaan saksalaisille, miltä maailmassa näyttää ja mitä on tehtävä, jotta huomiomme ei katoa raunioihin, vaan keskittyisi kansan ja talouden jälleenrakentamisen suuriin kysymyksiin.”⁷⁴ Miehittäjän kerrotaan niin ikään pyrkivän saksalaisten vastuuntunnon herättämiseen: juuri tällainen saksalaisten oman toimijuuden ja itsehallinnon painottaminen alusta saakka on myös linjassa miehityshallinnon

⁷⁰ NRhZ (1), 18.7.1945, ”Der erste Schritt zur Demokratie”.

⁷¹ NRhZ (1), 18.7.1945, ”Der Anfang” (pk).

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid.

politiikan kanssa ainakin läntisillä vyöhykkeillä. Vaikka sensuuria ja valvontaa lehden piirissä alkuaikoina harjoitettiin, julistautuu se ensimmäisestä numerosta alkaen ”julkisen mielipiteen tukijaksi”.⁷⁵

Yleisesti pääkirjoituksen sävy on vakava ja akuutti. Se esittää asiansa kuin karttakeppi kourassa tuhmaa koululaista nuhteleva vanhan ajan opettaja. Rivien välistä tämän viestin yhteyteen on kuitenkin aistittavissa myös toivoa. Saksalainen on saanut rangaistuksensa, ja on nyt sitä hiljaa kärsivä. Joskus on kuitenkin vielä tuleva aika, jolloin tunnustus hyvin tehdystä katumustyöstä vielä saadaan. Teksti erottaakin jyrkästi juuri päättyneen ajan ja nyt alkaneen uuden alun ja kertoo ”maailmanhistorian käänteen” erottavan näitä kahta.⁷⁶

2.2 PITKÄÄN PADOTTU KANSALAIKESKUSTELU ALKAA VAUHDILLA

Analyysin pohjaksi olen laskenut ja luokitellut kaikki tarkastelujaksolla julkaistut lukijakirjeet. Kokonaismäärän lisäksi olen laskenut erikseen miesten, naisten ja useampien kirjoittajien tekstit, ja muutamia yksittäisiä kirjeitä on jäänyt allekirjoittajaltaan tuntemattomaksi. Luokittelu puolestaan on tehty karkeasti kahteen kategoriaan: aiheiltaan arkisiin teksteihin sekä teksteihin, jotka ottavat kantaa ylätasoon teemoihin kuten moraalisiin kysymyksiin. Pääasiassa jako on ollut helppoa, mutta luonnollisesti näiden kahden väliin jää kuitenkin myös vaikeammin kumpaankaan ryhmään luokiteltavia tekstejä. Jotta kaikki tekstit on kuitenkin saatu luokiteltua, epäselvemmissä tapauksissa olen ollut taipuvainen luokittelemaan vähääkään arjen yläpuoliselle tasolle nousevat tai pieniäkin arvolatauksia sisältävät tekstit ”ylätason” kategoriaan.

Tarkastelujaksolla aktiivisimmin lukijakirjeitä julkaisi⁷⁷ miehityshallinnon lehti NRhZ, jonka 62 numerossa julkaistiin 159 lukijakirjettä eli noin 2,5 lehteä kohden. Näistä 110 on luokiteltavissa aiheiltaan arkisiksi ja 49 ylätasoon tekstiksi. RP:n 86 numerossa puolestaan julkaistiin 137 lukijakirjettä eli enää noin 1,5 lehteä kohden. RP:n kirjeiden aiheista kuitenkin peräti 65 oli aiheiltaan henkisempiä, kun taas arkisia tekstejä oli 72. NRZ oli lukijakirjeiden julkaisussa laiskin, ja sen 49 numeroon mahtui vain 48 kirjettä eli alle yksi numeroa kohti.

⁷⁵ NRhZ (1), 18.7.1945, ”Der Anfang” (pk).

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Kaikista lehdistä puuttuu yksittäisiä numeroita, mutta tätä ei ole huomioitu laskelmissa.

NRZ:n lukijakirjeet olivat myös aiheiltaan eniten arkisia, ja joukkoon mahtui vain 15 ylätason tekstiä, kun taas arkisia oli 33.

Kaikkien lehtien osalta naiset osallistuivat julkiseen keskusteluun hyvin vähän. Miesten osuus kaikista lukijakirjeistä on kaikkien lehtien osalta yli 80 prosenttia. Kiinnostava yksityiskohta on se, että kaikkein vähiten keskusteluun osallistuivat sosiaalidemokraattiset naiset, sillä NRZ:ssa julkaistiin tarkastelujaksolla vaivaiset kolme naisen lähettämää tekstiä (6 %). NRhZ:ssa ja RP:ssa naisten osuus oli 10 prosentin tuntumassa. Muutamien yksittäisten kirjeiden kirjoittajan sukupuolta ei mainittu, ja muutaman prosentin kunkin lehden lukijakirjeistä allekirjoitti useampi kuin yksi henkilö.

2.3 ARKISTEN ONGELMIEN RATKAISUSTA ABSTRAKTEIHIN POHDINTOIHIN

Kronologisessa tarkastelussa lehtien lukijakirjeiden perusteella miehitysajan ilmapiirissä tapahtuu tiettyjä muutoksia. Yksi ensimmäisistä havaittavista muutoksista on se, että ensimmäisen lehden, NRhZ:n, lukijapalstalla esiintyy varsin paljon tietynlaisia ”asiantuntijapuheenvuoroja”, mitä sen sijaan ei myöhemmissä lehdissä näy käytännössä ollenkaan. Näissä kirjoituksissa keskitytään ratkaisemaan jotakin tarkkarajaista ongelmaa hyvinkin perusteellisesti. Monet tällaisista kirjoittajista ovatkin varmasti kyseisen alan ammattilaisia, joilla ei vielä ole työtä tai joilla muuten vaikuttaa olevan liikaa aikaa, mutta osa teksteistä vaikuttaa uhmakkuudessaan jopa sellaisilta, että ne on kirjoitettu lähinnä saadakseen näpäyttää vallanpitäjiä jostakin.

Aiheita, joihin nämä aktiiviset asiantuntijat NRhZ:ssa pureutuvat, ovat esimerkiksi talojen jälleenrakennus rakennustekniikan osalta⁷⁸, vanhojen tiiliskivien kuivaus niitä uudelleen rakentamiseen käytettäessä⁷⁹, aineellisten sotavahinkojen korvaaminen laskelmineen⁸⁰ sekä sähkön ja kaasun säästäminen laskelmineen⁸¹. Kenties tällaiset toimetomuuksiensa turhautuneet

⁷⁸ NRhZ (2), 25.7.1945, ”Wiederaufbau der zerstörten Städte”.

⁷⁹ NRhZ (5), 8.8.1945, ”Austrocknung von Mauerwerk”.

⁸⁰ NRhZ (12), 1.9.1945, ”Was geschieht mit den Kriegssachschäden?”

⁸¹ NRhZ (26), 20.10.1945; NRhZ (29), 31.10.1945; NRhZ (49), 12.1.1946.

henkilöt saivat ajan kuluessa osaamistaan vastaavaa työtä, jolloin heidän tarmokkuutensa pääsi vielä tehokkaampaan käyttöön.

Toinen kronologisessa tarkastelussa havaittava muutos on se, että loppua kohden arkisemmat aiheet antavat yhä enenevässä määrin tilaa abstraktimmalle pohdinnalle, mikä on toki luonnollista. Tilanteen vakiinnuttua ja arkisten asioiden palauduttua pikku hiljaa ainakin jollain tapaa uomiinsa ihmisten mielissä vapautui joiltain osin tilaa arjen ylittävien asioiden pohdinnalle. Toki tässäkin on aina mukana lehden omaa toimituksellista harkintaa, mutta oletettavasti lehdet kuitenkin pyrkivät heijastelemaan sille saapuvien kirjeiden määriä niiden julkaisussa. Siinä missä NRhZ:ssa ”ylätason” aiheita on kaikista lukijakirjeistä noin kolmannes, on niitä RP:ssa jo lähes puolet. Tämä ei myöskään selity lehden vaihtumisella, sillä kuten on todettu, RP oli toimituskunnaltaan NRhZ:n suora perillinen. Huomioitavaa silti on, että jo NRhZ:ssa, eli syksyn ja talven 1945–46 aikana, ihmiset pohtivat kaiken aikaa myös henkisiä aiheita, ja niitä myös uskallettiin julkaista.

NRZ erottuu kolmen lehden joukosta selvästi lyhyemmillä ja arkisemmilla kirjoituksilla. Suurin osa kirjeistä liittyy pulaan ja puutteeseen, suoranaiseen nälkään⁸², sekä pakolaisten hätään⁸³. Silti myös NRZ:ssa julkaistaan pohdiskelevia kirjoituksia, esimerkiksi nuorison tilanteesta ja siitä missä määrin heitä tulisi armahtaa⁸⁴, sekä kristillisyyden ja sosialismin suhteesta⁸⁵. Tarkastelujaksolla, joka myöhemmän alun vuoksi onkin lyhyempi, NRZ:n kirjoitusten sisältö ja tyyli pysyvät samoina.

Moni kirjoittaja ehtii jo kesän ja syksyn 1945 mittaan panna merkille ja ottaa kantaa kirjoitusten kielenkäyttöön ja etenkin sanavalintoihin. Osa lukijoista näkee julkisessa kielenkäytössä jäänteitä natsien propagandistisista, tarkoituksella harhaanjohtavista ja kaunistelevista ilmauksista. Samasta ilmiöstä puhutaan myös liittoutuneiden tiedusteluraporteissa, ja niissä natsisanaston käytön oletetaan suorastaan kielivän natsi-ideologian syvällisestä omaksumisesta⁸⁶.

⁸² Esim. NRZ (7), 3.8.1946; NRZ (15), 31.8.1946.

⁸³ Esim. NRZ (3), 20.7.1946; NRZ (17), 7.9.1946.

⁸⁴ Esim. NRZ (9), 10.8.1946; NRZ (11), 17.8.1946; NRZ (12), 21.8.1946.

⁸⁵ NRZ (19), 14.9.1946; NRZ (25), 5.10.1946.

⁸⁶ Borsdorf & Niethammer 1976, 38-39.

Eräs esimerkki keskustelua herättäneestä sanasta on *Kriegsversehrter*, joka oli 1930- ja 40-luvuilla varsin tavallinen sana kuvaamaan joko sotavammaista henkilöä tai muuten sodassa esimerkiksi aineellista vahinkoa kärsinyttä henkilöä. Sanan esiin nostanut kirjoittaja kertoi nähneensä sen kenkämainoksessa.⁸⁷ Merkitykseltään sana tarkoittaa yksinkertaisesti ”sodassa vahingoittunutta” ottamatta kantaa vahingon laatuun. Sanan tilalle ehdotettiin kuitenkin käytettäväksi neutraalimmaksi koettua sanaa *Kriegsbeschädigter*. *Eine Beschädigung* kenties kuvaa suuremmin vauriota, kun taas *ein Versehren* ainakin itsenäisenä substantiivina (vamma, vahinko) saattaa implikoida tiettyä tahattomuutta.

Kirjoittajan mielestä tietyt sanat ovat vakiintuneet goebbelsiläisen propagandan eufemistisiksi ilmaisuiksi, ja olisi korkea aika raivata pois tämä ”henkinen romu”.⁸⁸ Samasta ilmiöstä puhutaan myös liittoutuneiden tiedusteluraporteissa, joissa päätellään natsisanaston käytön kielivän ”natsi-ideologian syvällisestä omaksumisesta”.⁸⁹ Vastineessaan kirjoitukseen toinen lukija tuo kuitenkin esimerkein esiin sen, että virallisessakin kielenkäytössä kumpaakin ilmaisua käytetään rinnakkain ja ristiin.⁹⁰

Myös NRZ:ssa kiinnitetään huomiota julkiseen kielenkäyttöön. Eräs kirjoittaja on hyvin tuhtunut NDR:n (pohjoisen Saksan yleisradio) uutisista, jotka hänen mukaansa niin ikään toisintavat natsien tyylä. Uutisessa nimittäin ilmoitetaan, että ”ravintoaineiden” ja kalan määriä leikataan, mutta kalorit pidetään samana. Lukijan mielestä tämä on harhaanjohtamista ja kaunistelua, ja lisää, että ”Saksan kansa on viime vuosina petetty niin, ettei sitä voi oikein edes tajuta – ” ja nyt sitten vielä ihan oikeasti luullaan, että ”nälän sokaisemina saksalaiset eivät enää tajua”. ”On kärsitty ihan tarpeeksi ilman sitä, että henkistä tasapainoa taas horjutetaan”, lukija toteaa.⁹¹

Muutenkin NRZ:n lukijat vaikuttavat olevan laajemmin kriittisiä mennyttä kohtaan. Tämä ei tietenkään ole suuri yllätys sen valossa, että vakaumukselliset kommunistit ja sosialistit tulivat kansallissosialistisessa järjestelmässä vainotuksi miltei samaan tapaan juutalaisten kanssa.

⁸⁷ NRhZ (24), 13.10.1945, ”Weg mit dem Nazijargon”.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Borsdorf & Niethammer 1976, 38-39.

⁹⁰ NRhZ (26), 20.10.1945, ”Nur noch Kriegsversehrte!”

⁹¹ NRZ (36), 13.11.1946, ”Wahrheit im Nachrichtendienst”.

Asenne tulee hyvin ilmi sanavalinnoissa: puhutaan esimerkiksi ”meidän kansallisesta katastrofistamme”⁹² sekä ”fasismin pettämistä”⁹³ nuorisosta.

2.4 TOIMITUS SÄÄNTELEE JA OSALLISTUU KESKUSTELUUN

Kaikkein aktiivisimmin lukijakirjeiden suuntaa eksplisiittisesti ohjailee *Rheinische Post*. RP:n toimitus rikkoo jonkinlaisen ”neljännen seinän” lukuisia kertoja lisäämällä julkaistujen lukijakirjeiden yhteyteen jonkinlaisen kantaa ottavan sivuhuomautuksen, vastaamalla siinä esitettyyn pyyntöön tai kysymykseen tai ilmoittamalla, että kyseinen teksti on viimeinen julkaisu tietyistä aihepiiristä. Huomautusten tendenssi on alkuun varovainen, sillä tarkastelujakson alussa niitä on vain yksittäisiä, mutta loppua kohden lehti ottaa yhä aktiivisempaa roolia lisäten omia huomioitaan teksteihin liki jokaisessa numerossa.

Usein toimituksen huomautukset lukijakirjeiden yhteydessä koskevat arkisia aiheita, joissa esitetään jonkinlainen kysymys tai toivomus. RP:n toimitus saattaa huomautuksillaan esimerkiksi ilmaista, että jostakin arkisesta pulmasta kirjoitettu teksti on vain yksi monista, kuten huhtikuussa 1946, kun lukija esittää pyynnön lisätä raitiovaunuvuoroja ilta-aikaan, kun ulkonaliikkumiskiellon alkaminenkin kevään valon lisääntyessä siirtyy tunnilla myöhemmäksi.⁹⁴

Aika ajoin lehti epäsuorasti muistuttaa siitä tosiasiasta, että se on olemassa miehityshallinnon siunauksella, joten sen tehtäviin mitä ilmeisimmin ylhäältä määräten kuuluu myös miehityshallinnon linjausten välittäminen kansalaisille sekä näiden perustelu. Eräässä kesän 1946 kirjeessä lukija penää laukkakilpailujen järjestämistä. Hän toteaa niiden olevan brittiläisellä vyöhykkeellä kielletty ”poikkeustilan” vuoksi, mutta sama kielto ei näytä koskevan raveja, joita Hampurissa ja Gelsenkirchenissä järjestetään, eikä tivoleita.⁹⁵ Kirjoitukseen toimitus vastaa hieman erikoisin perusteluin tivoleillakin olevan oikeutuksensa. Vastauksen mukaan tivolit ovat ”vanha saksalainen tapa, josta jopa Goethe piti”, ja lisää niiden olevan hyvä

⁹² NRZ (27), 12.10.1946, ”Gegen alles Unrecht in der Welt”.

⁹³ NRZ (11), 17.8.1946, ”Erweiterte Jugendamnestie”.

⁹⁴ RP (15), 20.4.1946, ”Verlängerung des Straßenbahnverkehrs!”

⁹⁵ RP (52), 28.8.1946, ”Warum keine Galopprennen?”

ja sopiva tulonlähde kaupungille ja valtiolle. Siihen sen sijaan ei oteta kantaa, mikseivät laukkakisat olisi.

Joissain tapauksissa lehti esittää aiheisiin myös omia kannanottojaan tai perustelee jotakin valintaansa. Elokuussa 1946 lehti ottaa kantaa jo poliittisia aiheitakin käsittelevään tekstiin, tosin vain eräänlaisena faktantarkistuksena. Lukijan kirje koskee tapausta, jossa SPD:n kärkipoliitikko Schumacher oli valittanut Schleswig-Holsteinin osavaltion julkisissa viroissa olevan liikaa CDU:n edustajia, mikä Schumacherin mukaan tarkoittaa, että katolisilla on liikaa valtaa protestanttienemmistöisessä Schleswig-Holsteinissa.⁹⁶

Kirjoittaja huomauttaa Schumacherin olleen väärässä ainakin osavaltion ylipresidentistä, joka on todellisuudessa evankelinen. Kirjoittaja toteaaakin tällaisen harhaanjohtamisen olevan aivan samaa, kuin mitä ”Hitler aikanaan harjoitti väittäessään, että 90% saksalaisista ei osaa ajatella”⁹⁷ – siis heitto, jonka totuusarvo on kyseenalainen, mutta joka etenkin asiayhteydestään irrotettuna lietsoo yleisön tunteita haluttuun suuntaan. Kirjeen yhteyteen toimitus on vahvistanut kirjoittajan tietojen olevan oikeita.⁹⁸

Tarkastelujakson viimeisessä RP:n numerossa joulukuussa 1946 toimituksen osallistuminen julkiseen keskusteluun tulee jo syvällisten moraalikysymysten alueelle. Lukijan kirjeessä otsikolla ”Hitler ja kristillinen moraal” viitataan jossain muualla julkaistuun tekstiin siitä, että heinäkuussa 1944 Hitlerin murhaamiseen pyrkineen pommiattentaatin arkkitehti Stauffenberg oli kristitty, ja nähdessään Hitlerissä pahuuden, antoi tämä oikeutuksen yrittää tappaa Hitler. Kirjoittaja argumentoi, että tässä ei ollut kyse yksilön integriteetistä eikä jaloista tarkoituksiperistä, vaan pelkästään siitä, onko mahdollisuutta kausaaliseen yhteyteen teon ja kristillisen lain välillä, sekä näiden pohjalta epäilyksistä vapauttamiseen. Tämä olisi mahdotonta: kirjoittajan mielestä kristillinen moraal kieltää myös ”hyötyä tuottavan synnin”, jolloin ei ole sallittua tehdä pahaa hyvässä tahdossa, mikä hyvä sitten onkaan.⁹⁹

⁹⁶ RP (51), 24.8.1946, ”Neunzig Prozent Dumme?”

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ RP (86), 30.12.1946, ”Hitler und die christliche Moral”.

Kirjoittaja huomauttaa, että ”juuri omassa ajassamme kärsimysten pyörteessä, kun kaikesta on tullut kyseenalaista ja joustavaa, olisi välttämätöntä elää kristillisten maksiimien mukaan”.¹⁰⁰ Toimitus osallistuu keskusteluun huomauttamalla tekstin yhteydessä, ettei kysymys ole niin yksinkertainen kuin kirjoittaja esittää, ja tuo esiin eräältä iskun uhrilta lainatun näkökulman kysymällä retorisesti, onko myöskään kristillisen lain mukaista antaa murhaajan murhata; attentaatin tekijät yrittivät säästää miljoonia kuolemasta, ja lisäksi Saksaa tuhoutumasta lisää.¹⁰¹

Muutamien aiheiden osalta RP:n toimitus myös eksplisiittisesti rajoittaa keskustelua. Jo kesäkuussa 1946 lehti esimerkiksi ilmoittaa, että denatsifikaatio-teema on nyt käsitelty, eikä se enää julkaise lukijakirjeitä aiheesta.¹⁰² Syksyllä toimitus puolestaan toteaa, että se on saanut lukuisia kirjeitä koskien sotavankien tilannetta Ranskassa, mutta katsoo aiheen tulleen selväksi jo yhden tällaisen kirjeen kautta.¹⁰³ Rajaukset kuulostavat äkkiseltään rajuilta, mutta äärimmäisestä paperipulasta johtuen on sängen ymmärrettävää, että yksikin maininta tietystä aiheesta on jo paljon.

Muissa lehdissä samanlaista avointa regulaatiota tai keskusteluun osallistumista yleisönosaston yhteydessä ei esiinny. Pohtimisen arvoista kuitenkin on, missä määrin muissa lehdissä samaa tehtiin siitä erikseen ilmoittamatta.

2.5 PIENIÄ JA SUURIA PUHEENAIHEITA

Lehtien julkaisun alusta saakka yleisimmän lukijakirjetyypin muodostavat erilaisia arjen ongelmia esiin tuovat kirjeet. Kaikkein aktiivisimmin ja samalla kaikkein spesifeimmistä aiheista kirjoitetaan tarkastelujakson alussa. Yleisin arkinen aihe on liikenne: keskustelua kirjoittavat muun muassa yhteyksien puutteellisuus¹⁰⁴, kalleus¹⁰⁵ tai ylisuuret matkustajamäärät¹⁰⁶. Kirjoituksissa toivotaan myös helpotusta työssäkäyvien työmatkoihin kaiken muun väen tungoksessa erillisin etuoikeuden antavin matkakortein¹⁰⁷.

¹⁰⁰ RP (86), 30.12.1946, ”Hitler und die christliche Moral”.

¹⁰¹ RP (86), 30.12.1946, ”Anmerkung der Redaktion”.

¹⁰² RP (29), 8.6.1946.

¹⁰³ RP (59), 21.9.1946.

¹⁰⁴ NRhZ (4), 4.8.1945.

¹⁰⁵ NRhZ (17), 19.9.1945; NRhZ (22), 6.10.1945.

¹⁰⁶ NRhZ (6), 11.8.1945.

¹⁰⁷ NRhZ (33), 14.11.1945.

Aktiivisesti kirjoitetaan ja julkaistaan myös elintarvikkeiden saatavuudesta, ja usein koskettavinkin sanankääntein pyydetään tai vaaditaan erityisoikeutta saada enemmän ruoka-annoksia jollekin tietylle ihmisryhmälle. Eräs varttuneempi kirjoittaja muistuttaa, että ensimmäisen maailmansodan jälkeen vanhuksat saivat ekstra-annoksia elintarvikkeita, mutta nyt eivät. Kirjoittaja huomauttaa vanhuksia kohdellun ”natsiregiimin” aikana vain painolastina, ja toivoo, että kristillis-sosiaaliselle arvopohjalle rakentuva uusi hallinto järjestäisi jonkun tahon huolehtimaan vanhuudenheikoista heidän viimeisinä elinvuosinaan.¹⁰⁸ Toinen kirjoittaja, vanhempi nainen, puolestaan vaatii lisää ravintoa nuorille naisille perustellen näiden tulevana äiteinä olevan kansakunnan tulevaisuus.¹⁰⁹

Lukijoiden teksteistä välittyy myös äärimmäinen puute tavallisista hyödykkeistä: eräskin kirjoittaja pyytää elintarvikejakeluihin jakoon myös välttämättömiä käyttötavaroita, kuten tulitikkuja, etikkaa, makeutusaineita, säilöntäpurkkeja, leivinpaperia ja sellofaania (tuohon aikaan tarkoitti selluloosasta valmistettua biohajoavaa kalvoa) sekä ”ennen kaikkea” karpäspaperia.¹¹⁰ Saksan hermoja raastavia karpäsmääriä kommentoi muuten kirjeissään myös amerikkalainen upseeri James Pollock¹¹¹.

Odotetulla tavalla lukijakirjeistä kuvastuu yhteiskunnan alkeellisten toimintojen häiriintymisen aiheuttama epävarmuus. Valtion romahdettua eläkeläiset ovat eläneet huhtikuusta lähtien ilman tuloja, pois lukien kesäkuussa kertaalleen maksettu erä¹¹² ja esimerkiksi postin kulku on täysin epäluotettavaa ihmisten käyttäessä tiedonpuutteessaan vanhoja osoitteita¹¹³. Ruoan riittävydestä on aitoa huolta, mikä näkyy kanssaihmissä ärsyttävänä hamstrauksena¹¹⁴.

Varsin tyypillinen lukijakirjeiden tekstilaji miehityksen alkuvaiheen epävarmoina aikoina onkin kanssaihmissä valittaminen. Valituksen kohteena ovat esimerkiksi niinkin irrelevantilta vaikuttavat asiat kuin huono taide¹¹⁵, mutta myös työttömien ”etuajo-oikeus” jonotettaviin

¹⁰⁸ NRhZ (8), 18.8.1945, ”Hilfe für alte Leute”.

¹⁰⁹ NRhZ (22), 6.10.1945, ”Ernährungszulage für die weibliche Jugend”.

¹¹⁰ NRhZ (7), 15.8.1945, ”Zuteilung von Gebrauchsgütern”.

¹¹¹ Pollock 1994, 37.

¹¹² NRhZ (7), 15.8.1945, ”Rentenempfänger in Not”.

¹¹³ NRhZ (10), 25.8.1945, ”Die neue Anschrift”.

¹¹⁴ NRhZ (2), 25.7.1945, ”Hamsterer belasten den Bahnverkehr”; NRhZ (6), 11.8.1945, ”Hamsterzüge”.

¹¹⁵ NRhZ (25), 17.10.1945, ”Konjunkturmaler der Kunststadt Düsseldorf”.

hyödykkeisiin¹¹⁶ sekä maaseudun majataloissa piileskelevät natsit¹¹⁷. Myös toisten ihmisten kielenkäytössä riittää moitittavaa, mistä esimerkki on jo annettu luvussa 2.2.

Paikoin kirjoitukset puuttuvat myös todellisiin epäkohtiin. Esimerkiksi jälleenrakennusurakan yhteisöllisyyttä murentavat omaneduntavoittelijat, jotka muun muassa rahastavat ihmisten hädällä ja koti-ikäväällä kuljettamalla pakolaisia ryöstöhintaan.¹¹⁸ Samoin eräs huolestunut kansalainen tekee kirjoituksessaan tarkkanäköisen ja aiheellisen huomion, kun hän kuvailee todistamaansa tapausta entisten puoluejäsenten rettelöinnistä – tällaista sietämällä (viittaus SA-joukkoihin) se viimeksikin alkoi, kirjoittaja varoittaa.¹¹⁹

Kaiken kaikkiaan sävyltään negatiiviset lukijakirjeetkään eivät kaikki suinkaan ole silkkaa valitusta. Mielenkiintoista kansalaisyhteiskunnan kannalta onkin kuitenkin tietty osallistuvuus, kun ihmiset myös aktiivisesti esittävät ideoita ja tarjoavat ratkaisuja ongelmiin: tällaisia ”tee-se-itse-miehiä” käsittelen tarkemmin luvussa 3.

Arjen yläpuolisista aiheista aivan alusta saakka keskeisin on ollut kysymys nuorison tilasta. Se esiintyy läpi tarkastelujakson paitsi vuoden 1945 NRhZ:n numeroissa, myös jatkuu sen seuraajalehdissä. Aiheen pysyminen jatkuvasti pinnalla kertoo siitä, että tavalliset kansalaisetkin ymmärsivät tämän olevan maan jälleenrakentamisen kannalta kriittinen osa-alue. Nuorisokysymystä käsitellään tutkielman luvussa 4 yhtenä ilmiönä osana demokratian ja kansalaisyhteiskunnan uudelleen viriämistä. Toinen läpi tarkastelujakson tasaisesti esiin nouseva ylätasoa aihe on, yllättävää kyllä, politiikka ja erityisesti puolueiden järjestäytyminen. Tästä keskustelu käynnistyy heti, kun brittiläinen miehityshallinto syyskuussa 1945 sallii poliittisten puolueiden perustamisen.¹²⁰ Poliitiikan ja muun kansalaisaktiivisuuden käynnistymistä käsitellään niin ikään luvussa 4.

Tarkastelujakson yllättävämpiin puheenaiheisiin kuuluvat paitsi arjesta, myös varsinaisesta politiikasta irrallaan olevat aiheet, joita esiintyy julkaistujen lukijakirjeiden joukossa silloin tällöin. Tämä osoittaa, että myös päivittäisen selviytymiskamppailun ja yhteiskunnallisen sekaannuksen keskellä joillain ihmisillä perspektiivi suuntautui myös kauemmas omasta

¹¹⁶ NRhZ (10), 25.8.1945, ”Denkt an die Berufstätigen!”

¹¹⁷ NRhZ (4), 4.8.1945, ”Schlupfwinkel der Nazis”.

¹¹⁸ NRhZ (6), 11.8.1945, ”Konjunkturritter”.

¹¹⁹ NRhZ (33), 14.11.1945, ”Dummejugenstreiche”.

¹²⁰ NRhZ (16), 15.9.1945, ”Förderung demokratischer Einrichtungen”.

välittömästä elinpiiristä. Eräs tällainen lukija nosti esiin luonnonsuojelun – nykytermein kestävyuden – kirjoittamalla siitä, että metsistä on otettava polttopuuta järkevällä tavalla säästäten arvokkaat puut ja pitäen mielessä metsän kasvun varjelemisen. ”Metsä on pyhäkkömme ja (maisemamme) koru – siispä istuttakaa uusia puita!”, lukija päättää.¹²¹ Samaan tyyliin ainakin yhdellä lukijalla riitti empatiaa myös hevosille. Hän kommentoi kadulla näkemäänsä ”valtavan kuorman edessä aliravittuja hevosia”, joita vieläpä ”ajetaan piiskaamalla”. Kirjoittaja sanoo ymmärtävänsä, että hevosten rehuista on puutetta, mutta sitäkin suuremmalla syyllä kuormia ei pitäisi lastata ylen määrin ja ennen kaikkea hevosia ei tule lyödä.¹²²

Eräs lukija taas korosti estetiikan tärkeyttä myös raunioiden keskellä. Jokaisen ajatuksen ei tässäkin tilanteessa tarvitse pyöriä keittokattilan ja arkipäivän ympärillä, hän kirjoittaa. Tekstissään hän pyytääkin kaupungin päättäjiltä pieniä tekoja – patsaiden tuomista takaisin ja suihkulähteen suojalautojen purkamista – kaikesta huolimatta kauniista kesästä ilon irti saamiseksi.¹²³

Kenties yllättäen tasa-arvostakin keskustellaan lehtien palstoilla alusta alkaen. Taustalla on toisaalta kansallissosialismin ideologia, jossa keskeistä oli naisen rooli kodin piirissä, uuden sukupolven ensisijaisena kasvattajana, ja toisaalta sota-ajan arkitodellisuus, jossa naiset joutuivat ottamaan hoitaakseen myös perinteisiä miesten töitä kodin ulkopuolella esimerkiksi tehtaissa ja kiihtyvässä varustelutuotannossa. Naisten vastuu arjen pyörittämisestä ei myöskään suinkaan loppunut yhtä aikaa sodan kanssa: miehet palasivat rintamilta sotavankeuden kautta kuukausien, jopa vuosien viiveellä samalla, kun ulkomaista pakkotyövoimaa pyrittiin vapauttamaan tehdastöistä.

Aikuisen väestön muistissa oli myös suhteellisen vapaamielinen Weimarin tasavallan aika, ja yleinen yhteiskunnallinen ilmapiiri oli koko 1900-luvun alun ottanut askelia naisten yhteiskunnallisen roolin tukemiseen esimerkiksi koulutusmahdollisuuksien laajenemisen kautta. Tällainen uuden ajan koulutettu ”Frau Doktor” kirjoittaakin NRhZ:iin otsikolla ”Yhä vain luomakunnan kruunu”. Kirjoittaja kysyy, millä perusteella elintarvikejakeluissa alkoholia ja tupakkaa jaetaan sukupuolen perusteella vain miehille, kun yhteisessä sotaponnistuksessa

¹²¹ NRhZ (5), 8.8.1945, ”Wenn die Blätter fallen”.

¹²² NRhZ (35), 21.11.1945, ”Seid gut zu Pferden!”

¹²³ NRhZ (9), 22.8.1945, ”Sehnsucht nach Schönheit”.

naisetkin ovat yhtä lailla osansa tehneet. ”Eihän kaikilla naisilla edes ole miestä, joka tälle jakaisi omista annoksistaan”, hän muistuttaa.¹²⁴

Myös toinen kirjoittaja ottaa kantaa keskusteluun, kuuluuko nainen ”vain keittokattilan ääreen”. Miespuolisen kirjoittajan vastaus on yksiselitteinen ei, ja hän perustelee tätä demokratian toteutumisella. Kirjoittajan mukaan naisilla on yhtäläinen vastuu kansastaan, joten naisten on seurattava yhteiskuntaelämää ja politiikkaa vähintään ollakseen näistä sen verran perillä, että voivat äänestää itsenäisesti. Näin ollen demokratiaa voi edistää tukemalla naisten koulutusta.¹²⁵ Kaikki sen sijaan eivät naisten tilan ottamista koulutuksen kentällä hyväksy. Otsikolla ”Miksi opiskelette, neiti?” kirjoittavan lukijan mielestä korkeakoulujen opiskelupaikat tulisi varata miehille, varsinkin sotainvalideille.¹²⁶

Seuraavissa numeroissa kirjoittaja saa kuitenkin tiukkoja vastineita naispuolisilta opiskelijoilta. Ensimmäinen korostaa miesten ja naisten suosimien alojen ensinnäkin olevan usein erilaisia, ja toisekseen naisten joka tapauksessa ansainneen itselleen oikeuden opiskella siinä missä miehetkin, paitsi sota-ajan osallistumisellaan, myös siksi, että monilta sota vei kihlatut ja puoliset, jolloin omasta elannostaan on joka tapauksessa huolehdittava itse. Toinen kirjoittaja taas painottaa sitä, että kyvykkyyden on oltava ensisijainen peruste opiskelijavalinnoille.¹²⁷

Toisella tavalla yllättävää aineistoissa ensimmäisen lehden, miehityshallinnon julkaisun NRhZ:n, osalta on se, että sen julkaisukaudella uskonnollisista kysymyksistä ei keskusteltu sellaisenaan¹²⁸ kertaakaan, kun taas myöhemmissä lehdissä, etenkin kristillisdemokraattisessa RP:ssa, mutta myös sosiaalidemokraattisessa NRZ:ssa aiheesta keskusteltiin paljon. Miehityshallinnon muista linjauksista päätellen tälle ei voi ajatella olevan julkaisuteknistä syytä, jolloin oletettavaa on, että kansalaisten mielissä tällaiseen kenties kaikkein abstrakteimpaan aiheeseen vapautui tilaa vasta hieman myöhemmin, konkreettisemmin arkeen liittyvien aiheiden selvittyä ensin.

¹²⁴ NRhZ (18), 22.9.1945, ”Immer noch 'Herr der Schöpfung'”.

¹²⁵ NRhZ (38), 1.12.1945, ”Gehört die Frau nur an den Kochtopf?”

¹²⁶ NRhZ (46), 3.1.1946, ”Warum studieren Sie, Fräulein?”

¹²⁷ NRhZ (48), 9.1.1946, ”Warum ich studiere?”

¹²⁸ Tarkastelujaksolla yhdessä NRhZ:n numerossa (NRhZ 23, 10.10.1945) otettiin kylläkin kantaa siihen, pitäisikö koulujen olla tunnustuksellisia. Tässä uskonnollisista kysymyksistä keskusteltiin kuitenkin instrumentaalilla tasolla, ei moraalista lähtien.

3 ARJEN KUVA

Tyydyttävän arjen peruspilareihin kuuluvat tavallisimmin ainakin riittävä ravinto, sopiva asuinsija, työtä ja läheisiä ihmisiä. Sodan päätyttyä monelta saksalaiselta puuttuivat nämä kaikki. Ravinnosta oli jatkuvaa huolta ja asumiskelpoisia asuntoja väestömäärään nähden aivan liian vähän. Työmahdollisuudet olivat heikot ellei sitten sattunut työskentelemään maataloudessa tai kaivosalalla. Läheiset ihmiset olivat kuka missäkin, evakkoon lähtemisen tai sotavankeuden, pahimmillaan kuoleman vuoksi.

3.1 PALUU TOIMEEN

Kuten amerikkalaisen luutnantti Lernerinkin raporteista kävi ilmi, sodan päätyttyä vain harvoilla kaupungeissa asuvilla saksalaisilla oli töitä. Saksan sotateollisuus oli tavallisen työväestön siirryttyä rintamille rakentunut pitkälti ulkomaisten vierastyöläisten, tai kuten usein asianlaita oli, pakkotyöläisten varaan. Saksalaisten rooli oli lähinnä työnjohdossa. Miehistyksen alettua koko maan teollisuustuotanto oli kuitenkin keskeytetty. Ulkomainen kaupankäynti oli käytännössä loppunut jo aiemmin sotatilan vuoksi, ja kotimarkkinatkin olivat olemattomat. Kaupat olivat käytännössä suljettu. Kovin suurta liioittelua eivät siis ole aikalaislausunnot, joiden mukaan Saksa oli ”pommitettu takaisin keskiajalle”.¹²⁹

Valkokaulustyöläisillä – niillä, jotka paikkakunnalla yhä olivat – työtä ei ollut julkisella sektorilla yhteiskuntarakenteiden romahtamisen vuoksi ja sekä julkisella että yksityisellä sektorilla työt olivat keskeytyneet denatsifikaatiotoimenpiteiden vuoksi. Käytännössä jokainen ammatinharjoittaja toimi miehityshallinnon siunauksella, ja ymmärrettävästi lupien myöntäminen otti aikansa. Maaseudulla ja hiilikaivoksilla tilanne oli erilainen. Väestön ruoka- ja energiahuolto vaati paljon työvoimaa, eikä asiaa edistänyt maatilojen isäntien ja kaivosmiesten, kuten muunkin miesväestön, laajamittainen sotavankeus.

¹²⁹ Knauth 1946, 8.

Työ, jos sellaista oli, oli kuitenkin rasittavuudestaan huolimatta usein ihmisille pakopaikka ja antoi merkitystä elämään. Työ oli myös lupaus paremmasta tulevaisuudesta ja ensimmäisiä merkkejä arkiseen normaaliin paluusta. Työntekijöiden onneksi myös palkkojen maksu jatkui yli romahduksen.¹³⁰ Monet halukkaat jäivät kuitenkin ilman työtä. Tällaisten henkilöiden päivät täyttyivät kaduilla seisoskelusta, mikä puolestaan ärsytti muita ihmisiä ja aiheutti turhautumista ihmisissä itsessään.¹³¹

Eräs ilmentymä pitkittyneestä toimeettomuudesta saattavat olla lehtien lukijapalstoilla monenlaiseen ongelmanratkaisuun ryhtyneet miehet, joiden lehtikirjoittelun voi hyvin tulkita merkinä vaille rakentavaa purkautumistietä jääneestä tarmokkuudesta. Tällaiset ”tee-se-itse-miehet” ottivat kantaa esimerkiksi kaupunkien jälleenrakennuksen rakennussuunnitteluun¹³² ja rakennustiilien uudelleenkäyttöön¹³³. Neuvottiinpa myös paikkaamaan hiilipulaa keräämällä metsistä oksia ja lehtiä poltettaviksi.¹³⁴

Monet kirjoittelijat käyttivät huomattavasti vaivaa ja antaumusta käytännöllisten pulmien ratkaisuun. Eräs tällainen kirjoittaja tarjosi pitkälle viedyn ehdotelman sotatuhojen korvausten tasapuolisesta maksamisesta laskelmineen. Talouden ”vakavan horjumisen välttämiseksi” olisi hänen mukaansa tasattava rakennusten tuhojen korvaamista niiden välillä, jotka menettivät kaiken, ja niiden, jotka säästyivät aineellisilta tuhoilta kokonaan. Ehdotelman mukaan tulisi sellaisen, jonka talo on säilynyt ehjänä, maksaa 20 % oman kiinteistönsä arvosta sellaiselle, jonka talo on tuhoutunut kokonaan. Maksimissaan 20 % arvon menetykseen johtaneet vauriot tulisi puolestaan kiinteistön omistajan kattaa itse.¹³⁵ Omatoimisia laskelmia ja ratkaisuehdotuksia tehtiin myös esimerkiksi energian säästämiseen¹³⁶ ja ruokahuoltoon liittyen¹³⁷.

¹³⁰ Kershaw 2011, 276.

¹³¹ Borsdorf & Niethammer 1976, 35.

¹³² NRhZ (2), 25.7.1945.

¹³³ NRhZ (5), 8.8.1945.

¹³⁴ NRhZ (5), 8.8.1945.

¹³⁵ NRhZ (12), 1.9.1945. ”Was geschieht mit den Kriegssachschäden?”

¹³⁶ NRhZ (26), 20.10.1945; NRhZ (29), 31.10.1945; NRhZ (49), 12.1.1946.

¹³⁷ RP (69), 26.10.1946.

Vaikka ”tee-se-itse-miesten” kirjoittelut voidaan tulkita helpoksi huuteluksi ja viisasteluksi, voidaan ne myös nähdä osoituksena suuresta pragmaattisuudesta ja aidosta halusta auttaa ja olla mukana yhteisessä jälleenrakennustyössä. Ihmiset kaikissa kansankerroksissa halusivat suunnata huomionsa tulevaan, ja ensimmäinen askel siihen oli ottaa osaa aineellisten tuhojen korjaamisen massiiviseen urakkaan joko sitten virallisen työn, ratkaisukeskeisen lehtikirjoittelun tai muun auttamisen kautta.

Talous ja liike-elämä alkoivat osoittaa selviä piristymisen merkkejä jo kesällä 1945. Tietynlaisia ilmoituksia lehdissä havainnoimalla oli ilmassa jopa jonkinlaisen normaaliuden merkkejä. Lehtien ilmestymisen alusta alkaen niiden ilmoitusosiot olivat täyttyneet työpaikka- ja työnhakuilmoituksista, ja monet näistä ovat tilanteeseen nähden melko yllättäviäkin. Jo kesällä etsitään esimerkiksi vierailevaa kapellimestaria¹³⁸ ja tenoria¹³⁹ oopperaan sekä ”kaikenlaisia esiintyjiä”, esimerkiksi tanssijoita ja soittajia¹⁴⁰. Kulttuurielämä muutenkin otti tuulta alleen nopeammin kuin voisi olettaa, ja sille annettiin lehtien rajallisesta pituudesta paljon tilaa, yleensä ainakin kokonainen sivu koko lehden neljästä sivusta.

Vaikka pääosalle sodanjälkeinen tilanne toi lähinnä epävarmuutta ja puutetta, moni hyötyi taloudellisesti tai sai jopa itselleen ammatin tässä erikoisten tarpeiden täyttämässä tilanteessa. Tuttuja jo sota-ajalta olivat tietysti erilaiset mustan pörssin myyjät, joilla luultavasti riitti työtä myöhemminkin, vaikka ajoittain keinottelijoita saatiinkin oikeuden eteen.¹⁴¹ Rahaa tehtiin myös muilla ei-niin-eettisillä tavoilla, kuten pakolaisten hädällä tarjoamalla kiskurihintaan kuljetuspalveluita¹⁴². Usein kuljetuspalvelut olivat kuitenkin jotakin yhteishyvän ja liiketoiminnan välimaastosta: ilmoituspalstat ovat pullollaan ilmoituksia, joissa pyydetään ja tarjotaan kyytejä ja etenkin tavaroiden kuljetusta. Osalle kuljettaminen oli varsinaista yritystoimintaa, osalle sivubisnestä.¹⁴³ Myös kottikärryjen ja muiden vastaavien kuljetusvälineiden kauppaajilla markkinat olivat rauniokasoja raivaavissa kaupungeissa suuret¹⁴⁴. Lehtien sekalaista-palstoilla taas toistuivat jatkuvasti ilmoitukset, joissa läheiset etsivät sotilaita tai muuten kadonneita sukulaisia¹⁴⁵, johon tarpeeseen joku niin ikään keksii

¹³⁸ NRhZ (2), 25.7.1945.

¹³⁹ NRhZ (3), 1.8.1945.

¹⁴⁰ NRhZ (13), 5.9.1945.

¹⁴¹ Esim. NRhZ (4), 4.8.1945, ”Schwarzschlächter am Pranger”; NRhZ (5), 8.8.1945, ”Ein Jahr ins Gefängnis”; NRZ (10), 14.8.1946, ”Razzia in Krey”.

¹⁴² NRhZ (6), 11.8.1945.

¹⁴³ Esim. RP (16), 24.4.1946; NRZ (13), 24.8.1946; NRZ (35), 9.11.1946.

¹⁴⁴ Esim. NRhZ (11), 29.8.1945.

¹⁴⁵ Esim. NRhZ (7), 15.8.1945; NRhZ (26), 20.10.1945.

tarttua perustamalla yrityksen, jonka alaa on eräänlainen yksityisetsivämäinen ihmisten jäljitys¹⁴⁶.

3.2 KUKA SAA JA KENELLE ANNETAAN

Epätoivoisiin olosuhteisiin reagoimiseen on ainakin kaksi tyyliä: joko ihminen kokee yhteenkuuluvuutta, ”samassa veneessä” olemista toisten kanssa ja auttaa mielellään muita, vaikka oikeastaan omakin tilanne on aivan yhtä huono, tai alkaa katkerasti nähdä muilla menevän paremmin syistä, jotka tuntuvat epäreiluilta. Lehtien yleisönosastoilla molemmat reagoitavat esiintyvät taajaan, ja niiden pohjalta syntyy paljon keskustelua.

Miehityksen alkuvaiheen sekavissa oloissa kansalaiskeskustelun keskiössä oli uusi tilanne ja sen tuomat edut ja haitat eri ihmisryhmille. Sopeutuakseen uuteen arkeensa ihmiset päätyivät luokittelemaan itseään ja muita osaksi ryhmiä, joille nähtiin kuuluvan tiettyjä oikeuksia. Yllättävää kyllä yhteisvastuullisuutta ei usein koettu – tai ainakaan sen puolesta ei juurikaan esitetty kannanottoja – vaan kerta toisensa jälkeen todettiin toisten kärsineen toisia enemmän, ja nyt ansaitsevan jotakin muita enemmän ja parempaa.

Kun esimerkiksi jossain asiantuntija oli ehdottanut valtionvelkojen ja sotavahinkojen kuittaamista yhteisesti kertaluontoisella yksityishenkilöiden omaisuuden siirrolla jonkinlaisen lisäverotuksen keinoin, torjuu eräskin lukija tämän kiivaasti argumentoiden sen osuvan rankimmin ”säästäväiseen tavan kansalaiseen”. Mielenkiintoista kyllä, kannastaan huolimatta kirjoittaja toteaa silti saksalaisten olevan valtionveloista yhteisesti vastuussa. Kirjoittaja tekee kuitenkin eron niiden välillä, jotka ahkeruudella ovat ansainneet selkeää, kouriintuntuvaa omaisuutta, ja sellaisten, joilla on hankalasti verotettavaa omaisuutta kuten kultaa, taidetta tai yksinkertaisesti yleisesti leveämpi elämäntyyli.¹⁴⁷ Kollektiivinen vastuu siis ainakin joiltain osin tunnustetaan, mutta katsotaan muiden, etenkin rikkaampien ja paremmin pärjäävien olevan siitä suuremmassa vastuussa. Samalla merkittävään asemaan nousee myös vaade vaatimattomuudesta olosuhteiden yleisen kurjuuden keskellä.

¹⁴⁶ NRhZ (9), 22.8.1945.

¹⁴⁷ RP (28), 5.6.1946, ”Vermögensabgabe”.

Miehityshallinnon politiikka – toki luultavasti tahattomasti – kärjisti ihmisryhmiä luokittelevaa ajattelua: ruoka-annoksia ja vaatteita jaettiin sen mukaan, millaista työtä teki, ja viime kädessä oli määrittelykysymys, millainen työ luettiin suurempiin annoksiin oikeuttavaksi ”raskaaksi työkse”. Perusteluita vaatimuksille monenlaisen työn ”raskaaksi” luokittelusta tietenkin löytyi¹⁴⁸, ja elämän ollessa käytännössä kaikille äärimmäisen raskasta ja ennalta-arvaamatonta, suurelle altruistisuudelle ei juurikaan löytynyt valmiuksia. Harvassa olivat ne äänet, jotka olisivat painottaneet tilanteen yhteisöllistä luonnetta siltä pohjalta, että Saksan kansa kokonaisuutena olisi itse tilanteeseensa vaikuttanut ja tätä seuraten uuden ajan alettua tasapuolisesti siitä kärsivä.

Kaikesta huolimatta, ja kenties hieman yllättäen, monella kirjoittajalla on silti perusmotiivinaan jonkinlaisen yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden hakeminen. Toisilta ihmisryhmiltä ollaan valmiita ottamaan pois toisten hyväksi, mistä hyvä esimerkki on erään lukijan kirje, jonka mukaan pakolaisten auttamiseksi julkisen vallan pitäisi ryhtyä toimiin takavarikoimalla hyödykkeitä ”kanssa-syyllisiltä” (”Mitschuldige”) eli ”natsitalouksilta” (”Nazihushalte”), sillä nämähän pakolaisten ahdingon aiheuttivat.¹⁴⁹ Tämän voi tulkita itse asiassa edustavan melko kehittyntä demokraattista ajattelua. Toki voidaan silti huomauttaa, että sellaista puheenvuoroa ei löytynyt, jonka kirjoittaja olisi ehdottanut itseltään leikkaamista; oikeudenmukaisuuden toteutumisen mahdollistaja haettiin aina joistain muista.

Tyypillisintä keskustelua tilanteen reiluudesta oli se, että kirjoittelijoiden motiivina toimi silkka koettu kateus muiden paremmasta onnesta. Esimerkiksi erään kaivoksella työskentelevän kirjoittajan mukaan hänen suurempia ruoka-annoksiaan on kadehdittu, mihin vastalauseena hän kertoo työn raskaudesta ja huonosta palkasta.¹⁵⁰ Vaikeammin yksiselitteisesti luokiteltavissa on puolestaan teksti, jossa tasa-arvoa perätään hyväosaisempien toimintaan puuttumalla: elokuussa 1946 yksi lukija ehdottaa, että koululaisten eväsleivät pitäisi kieltää, koska kaikilla ei ole sellaisten mukaan ottamiseen varaa.¹⁵¹ Varsin taajaan yleisönosastokirjoittelussa näkyikin joko suoraan tai epäsuoraan halu valvoa muita ja närkästyä kanssaihmiesten ”vääristä” valinnoista.

¹⁴⁸ RP (8), 27.3.1946, ”Sind Bauarbeiter Schwerarbeiter?”

¹⁴⁹ RP (11), 6.4.1946, ”Forderungen der Ostflüchtlinge”.

¹⁵⁰ RP (63), 5.10.1946, ”Ein Wort an die Neider”.

¹⁵¹ RP (47), 10.8.1946, ”Vom gut belegten Butterbrot”.

Kamppailu elämän perusedellytyksistä tuo esiin ihmisluonnon ikävimpiä puolia ja voi saada aikaan kateutta, kyräilyä, ja jopa kytevää vihaa kanssaihmiä kohtaan. Paikoin tilanne ajoi ihmisiä jopa täydelliseen välinpitämättömyyteen ja paikallisesti yhteiskuntaa miltei anarkistiseen tilaan. Lehtien palstoilla valitetaan esimerkiksi piittaamattomuudesta toisten omaisuutta kohtaan, kun jopa pelloilta ja puutarhoista käydään varastamassa ruokaa.¹⁵² Toisaalta myös siellä täällä pilkahtelevasta rehellisyydestä ja vastuuntunnosta osataan vastaavasti iloita: heinäkuussa 1946 eräs lukija kiittelee vuolaasti kokemaansa kanssaihmiesten hyvyttä saatuaan junaan kadonneen laukkunsa tuntemattoman löytäjän postittamana takaisin.¹⁵³ Kirjeen sävystä tosin on pääteltävissä, että tällainen rehellisyys olisi kuitenkin ollut ajassa poikkeavaa.

3.3 KYSYNTÄ, TARJONTA JA PUUTE

Arjenhistoriallisen näkökulman kannalta kenties kiinnostavin osuus koko lehdessä on ilmoitukset. Ne välittävät autenttista kuvaa siitä, millaisia aineellisia ja henkisiä tarpeita ihmisillä oli. Pääosin tarpeet ovat hyvin konkreettisia: vaihdetaan huonekaluja hellaa vastaan¹⁵⁴ tai takki lastenvaunuihin¹⁵⁵. Kaikkein himoituin yksittäinen artikkeli vaikuttaa olevan polkupyörä: sitä vastaan ollaan valmiita vaihtamaan kylpyamme¹⁵⁶, lastensänky¹⁵⁷, jopa ompelukone tai sohva¹⁵⁸.

Monet ilmoitukset kuitenkin yllättäen ylittävät arkiset välttämättömyydet, ja ostaa halutaan esimerkiksi ”nuottikokoelmaa salonkiorkesterille”¹⁵⁹ sekä postimerkkejä kokoelmiin¹⁶⁰. Monista ilmoituksista välittyy tarmokkuus ammatinharjoittamiseen ja yrittämiseen: suunnitellaan lehtikioskin perustamista ja pyydetään tähän tarjousta puusepältä¹⁶¹, halutaan

¹⁵² Esim. RP (33), 22.6.1946.

¹⁵³ RP (44), 31.7.1946, ”Ehrlichkeit in der heutigen Zeit”.

¹⁵⁴ NRhZ (1), 18.7.1945.

¹⁵⁵ NRhZ (4), 4.8.1945.

¹⁵⁶ NRhZ (7), 15.8.1945.

¹⁵⁷ NRhZ (8), 18.8.1945.

¹⁵⁸ NRhZ (4), 4.8.1945.

¹⁵⁹ NRhZ (6), 11.8.1945.

¹⁶⁰ NRhZ (12), 1.9.1945.

¹⁶¹ NRhZ (1), 18.7.1945.

ostaa tai vuokrata leipomo- tai elintarvikeliike¹⁶² ja tulla 20 000 valtakunnanmarkalla osakkaaksi elokuvateatteriin¹⁶³ tai 30-40 000 markalla kauppa- tai teollisuusyritykseen¹⁶⁴.

Työnhaku- ja työpaikkailmoitukset heijastelevat niin ikään odotetusti yhteiskunnan tilaa ja sodan aiheuttamia demografisia muutoksia. Työnhaku- ja työpaikkailmoitusosiot ovat numerosta toiseen suurin ilmoituspalsta. Liikkeellä on lastensa kanssa yksin jääneitä naisia, jotka tarvitsevat elannokseen mitä tahansa työtä¹⁶⁵, ja toisaalta esimerkiksi maatalouden ammatteihin opiskelleita nuorukaisia, jotka paikkaavat puolisonsa ja maatilansa isännän menettäneiden naisten ahdinkoa alkutuotannossa¹⁶⁶. Työnhaussa ovat tietysti myös idästä tulleet pakolaiset, jotka niin ikään usein pyrkivät töihin maatalouteen menetettyään elinkeinonsa sen jäätyä rajan taakse.¹⁶⁷ Myös ”kotitalousapua naisettomaan talouteen” on yksi useimmin toistuvia ilmoituksia.¹⁶⁸

Sodanjälkeisessä todellisuudessa työpaikkailmoitukset limittyvät taajaan erityisellä tavalla yhteen seuranhakuilmoitusten kanssa ainakin kristilliskonservatiivisissa lehdissä. Melko tavallinen on ilmoitus avoimia työpaikkoja -osion alla, jossa leskeksi jäänyt mies, usein lapsineen, etsii ”naista kotitalouden hoitamiseen”. Paikoin ”mahdollisesta myöhemmästä avioitumisesta” mainitaan, joskus sellainen on rivien välistä luettavissa.¹⁶⁹ Se, millaiseksi tällaiset työ- tai henkilösuhteet lopulta kehittyivät, jää tietenkin hämärän peittoon. Sen sijaan kiinnostavalla tavalla sosiaalidemokraattisessa NRZ:ssa vastaavia ilmoituksia ei esiinny; sen ilmoituksissa nuorille tytöille ja naisille tarjolla olisi tarjolla ainakin tehdastyötä.¹⁷⁰

Muutenkin henkisemmät tarpeet ovat poikkeusoloissa usein tiukasti sidoksissa arkielämän selviytymiseen, mikä näkyy ainakin osassa seurahakuilmoituksia. Paitsi seuraa, usein ilmoituksissa haettiin tai tarjottiin samalla myös täydennystä muihin tarpeisiin: valttikortteja sodanjälkeisillä treffimarkkinoilla olivat esimerkiksi olemassa oleva asunto tai kodinhoidolliset taidot. Joskus jopa vuokra-asuntoja tarjottiin mitä ilmeisimmin jonkinlaisen taka-ajatuksen

¹⁶² NRhZ (13), 5.9.1945.

¹⁶³ NRhZ (13), 5.9.1945.

¹⁶⁴ NRhZ (15), 12.9.1945.

¹⁶⁵ Esim. NRhZ (18), 22.9.1945.

¹⁶⁶ NRhZ (15), 12.9.1945.

¹⁶⁷ NRhZ (16), 15.9.1945.

¹⁶⁸ Esim. NRhZ (8), 18.8.1945; NRhZ (16), 15.9.1945; NRhZ (28), 27.10.1945; NRhZ (49), 12.1.1946; RP (45), 3.8.1946.

¹⁶⁹ Esim. NRhZ (2), 25.7.1945; NRhZ (3), 1.8.1945; NRhZ (4), 4.8.1945; NRhZ (7), 15.8.1945

¹⁷⁰ NRZ (4), 24.7.1946.

kanssa hyvin tarkoin kriteerein: esimerkiksi ”30-40-vuotiaalle kristitylle naiselle”¹⁷¹ tai leskelle kodinhoitoa vastaan¹⁷². Myös ilman ”taka-ajatuksia” seuranhakuilmoitukset ovat erinomaisia näytteitä aikansa tavoista ja elämän odotuksista. Ilmoituksissa, jotka ovat varsin tiiviitä, oltiin varsin suorasanaisia toiveiden kanssa, ja moni ilmoittaja kuvaili myös itseään yksityiskohtaisesti. Esimerkiksi kesän 1945 mittaan useamman ilmoituksen voimin ”uudelleenavioitumistarkoituksessa” tuttavuutta ”enintään 35-vuotiaan, puhtoisen menneisyyden omaavan naisen kanssa” etsii 40-vuotias ”ulkoasultaan miellyttävä korkeamman aseman valtakunnanvirkamies”.¹⁷³

Ulkoisten seikkojen ohella henkilökohtaista-ilmoituksissa korostuvat luonteen hyveet rehellisyys ja ahkeruus¹⁷⁴, usein ”hyvä tausta”¹⁷⁵ sekä joko katolinen tai evankelinen kristillisuus¹⁷⁶. Etenkin sosiaalidemokraattisissa piireissä myös ammatilla vaikuttaa olevan merkitystä, ja jotkut ilmoittajat rajaavat hyvinkin tarkasti, mistä ammattikunnista seuraa hakevat. Esimerkiksi vuoden 1946 syksyllä 25-vuotias nainen etsii ”alle 35-vuotiasta rakennusmestaria, arkkitehtia, insinööriä” avioitumaan kanssaan¹⁷⁷, ja 57-vuotias yrittäjänainen toivoo mieheltä tukea ”kaikenlaisiin liikkeenhoidon tehtäviin”¹⁷⁸.

Sota oli vienyt monelta puolison, ja monenlaisten vaikeuksien sävyttämä arki vaikutti helpommalta kestää jaettuna jonkun kanssa. Silti seuranhakuilmoitukset saivat ilmoituspalstoilla ilmeisesti vähemmän tärkeinä vain vähän tilaa, joskin välillä avioliittoilmoituksille luotiin lehden ilmoitusosiossa myös kokonaan oma palsta otsikolla ”Heirat”.¹⁷⁹ Elämä tosiaan jatkui: myös kesällä 1945 runsaiden lehti-ilmoitusten saattelemana mentiin kihloihin, naimisiin ja saatiin lapsia, mikä kaikki vahvisti kipeästi kaivattua uskoa tulevaisuuteen. Mikäli välittömästi sodan jälkeen arkipäivän ylittäviä, abstrakteja asioita kyettiin ajattelemaan, kytkeytyivät ne useammin tulevaan, ei menneeseen.

¹⁷¹ NRhZ (8), 18.8.1945.

¹⁷² NRhZ (14), 8.9.1945.

¹⁷³ NRhZ (1), 18.7.1945; NRhZ (3), 1.8.1945.

¹⁷⁴ Esim. NRhZ (3), 1.8.1945; RP (45), 3.8.1946; NRZ (15), 31.8.1946; RP (61), 28.9.1946.

¹⁷⁵ Esim. NRhZ (3), 1.8.1945; RP (45), 3.8.1946; RP (61), 28.9.1946.

¹⁷⁶ RP (45), 3.8.1946; NRZ (15), 31.8.1946; NRZ (35), 9.11.1946; RP (86), 30.12.1946.

¹⁷⁷ NRZ (19), 14.9.1946.

¹⁷⁸ NRZ (21), 21.9.1946.

¹⁷⁹ Esim. NRhZ (3), 1.8.1945; NRhZ (4), 4.8.1945; RP (5), 16.3.1946; NRZ (3), 20.7.1946; RP (45), 3.8.1946; NRZ (18), 11.9.1946; RP (61), 28.9.1946.

Tarpeista ja etenkin puutteesta keskusteltiin luonnollisesti myös yleisönosastopalstalla. Moni kirjoitus tarjoaa historiantutkijalle suorastaan herkkullisen konkreettisia esimerkkejä ajan olosuhteista. Tällainen on esimerkiksi kirjoitus, jossa kerrotaan työssäkäynnin olevan vaikeaa siitä johtuen, että kirjoittajalla ei ole herätyskelloa. Rivien välistä selviää, että kuten kaikesta muustakin, myös herätyskelloista on ollut pulaa. Nekin vähät, joita on olemassa, on jaettu ensisijaisesti kaivostyöläisille, joiden on ilmeisesti katsottu tarvitsevan sitä kaikkein eniten – näin ainakin kirjoittaja itse arvelee. Puutteen alla on kuitenkin löydetty luovia ratkaisuja: tässä tapauksessa kirjoittaja kertoo sopineensa herätyskellon omistavan naapurinsa kanssa tämän tulevan koputtamaan kirjoittajan oveen sovittuna aikana. ”Eihän tämä voi näin mennä”, kirjoittaja kuitenkin toteaa.¹⁸⁰

Saksan väkirikkaan ja teollisuuteen keskittyneen luoteisosan elintarvikepula oli käsinkosketeltava, eikä suinkaan rajoittunut vain välittömästi sodan päättymisen jälkeiseen aikaan. Oikeastaan kaikkein pahin ruokakriisi, suoranainen nälänhätä, ajoittuu vasta talveen 1946–47, joka jää tämän tutkielman aikarajauksen ulkopuolelle. Tuolloin talvi tuli aikaisin, ja jo marraskuu kului pakkasen kourissa. Talvi oli äärimmäinen koko Euroopassa, joten koko mantereen ollessa avun tarpeessa auttajiakaan ei juuri ollut. Keski-Euroopalle poikkeukselliset jopa 15 pakkasasteen lämpötilat jatkuivat maaliskuulle saakka, ja jo valmiiksi heikosti ravittuja ja surkeisiin asumuksiin ahtautuneita saksalaisia kuoli nälkään ja kylmyyteen arvioiden mukaan jopa satojatuhansia.¹⁸¹

Kuitenkin myös tämän tutkielman vuodet 1945–46 olivat niin epätoivoisia, että jopa Suomessa asti uutisoitiin raflaavasti: ”Tänä vuonna (1945) syntyneet Saksan lapset kuolevat”.¹⁸² Lausunto perustui avustusjärjestön työntekijän kertomaan. Surkean tilanteen aiheutti ennen muuta huono sää, joka tuhosi kolmanneksen luoteis-Saksan sadosta¹⁸³, mutta myös pidemmän aikavälin ongelmat, kuten jo sodan aikana alkanut lannoitepula. Lisäksi pulaa oli työvoimasta ja kalustosta maatiloilla, ja kaiken päälle myös kuljetuskalusto oli riittämätöntä ja tärkeä infrastruktuuri suurelta osin tuhoutunut.

¹⁸⁰ NRZ (22), 25.9.1946, ”Mir fehlt eine Weckeruhr”.

¹⁸¹ Häusser & Mugg 2009, 10.

¹⁸² HS 6.10.1945.

¹⁸³ NRhZ (17), 19.9.1945, ”Getreide für Deutschland”.

Vuosi kului eikä tilanne muuttunut, kun sama ahdinko välittyi sanomalehden kautta tällä kertaa Englantiin saakka. Siellä olevat saksalaisille sotavangit kirjoittavat seuraavansa järkyttyneenä uutisia Saksan ”nälkäkatastrofista”.¹⁸⁴ On melkoisen kuvaavaa, että jo vähintään puolitoista vuotta sotavankina olleet, todennäköisesti raskasta työtä vailla mitään tietoa tulevasta, saati yhteyttä läheisiin, tehneet miehet huolehtivat ensisijaisesti kotiväestään. Vangit kirjoittavat, että haluaisivat auttaa säästämällä omista ruoka-annoksistaan lähettääkseen ne nälkää näkeville sukulaisilleen.

Ainakin lähipiirin osalta epätoivoisessakin tilanteessa koettiin siis huomattavaa solidaarisuutta, ja jopa nälkiintyneenä ihmisten mieliin mahtui huoli muiden pärjäämisestä. Kuitenkaan se, mikä kaiken pulan ja kärsimyksen alkuperä ja pohjimmainen syy oli, ei vielä tässä vaiheessa näytä mahtuneen tavallisten ihmisten mieliin. Yhteiskunnan ylätasolla tämä kuitenkin jo ymmärrettiin, kun päättäjät ja muut julkiset toimijat toivat – ainakin juhlapuheissa – esiin kiitollisuutensa miehittäjälle kaikesta saadusta avusta.¹⁸⁵

Myöhemmässä keskustelussa taas paikoin pidettiin jopa yllättävänä, etteivät esimerkiksi itse suurta tuhoa saksalaisten toimesta kokeneet britit vain antaneet saksalaisten nääntyä nälkään, semminkin kun brittiläisten omassakaan sodanjälkeisessä tilanteessa ei ollut kehumista ja tilanne koko Euroopassa oli katastrofaalinen. Saksalaisten pelkoja pyrittiin myös rauhoittelemaan miehityshallinnon ilmoituksilla, ettei Saksa ”tule nääntymään massiivisella tasolla”, vaan elintaso pidetään tarpeeksi korkeana, jotta ”massiivisilta terveydentilan romahduksilta vältytään”.¹⁸⁶ Silloin tällöin tilanteen alkuperästä kuitenkin sivulauseissa ja pikkujutuissa mainitaan, esimerkiksi Euroopan ruokakriisistä uutisoidessa: ”Saksalaiset tulevat maksamaan teoistaan täysimääräisesti”.¹⁸⁷

Puutetta oli luonnollisesti elintarvikkeiden ja energian lisäksi myös kaikesta mahdollisesta muusta, ja tätäkin valottavat hyvin lehtien osto- ja vaihtoilmoitukset. Yksi merkittävä tällaisesta puutteesta kärsinyt ryhmä oli rintamalta palanneet sotilaat – ne onnekkait, jotka pääsivät kotiin ilman kuukausien tai jopa vuosien sotavankeutta. Tavallista oli, että aivan sodan lopulla tai aselevon alettua palveluksesta vapautetut sotilaat omistivat ainoastaan päällään olevan

¹⁸⁴ RP (56), 11.9.1946, ”Hilfe durch Kriegsgefangenen?”

¹⁸⁵ Esim. NRhZ (1), 18.7.1945, ”Der ’Neuen Rheinischen’ zum Geleit”; NRhZ (5), 8.8.1945, ”Ziel und Hoffnung” (pk).

¹⁸⁶ NRhZ (25), 17.10.1945, ”Erklärungen des amerikanischen Generals Clay”.

¹⁸⁷ NRhZ (17), 19.9.1945, ”Europas große Notlage im kommenden Winter”.

asepukunsa. Tällainen tilanne vaikuttaa olevan esimerkiksi ostetaan-palstalla ilmoittajalla, joka kysyy seuraavin sanamuodoin: ”Kuka myisi hyväkuntoisia siviilivaatteita?”. Tämän jälkeen ilmoittaja luettelee kokonaisen vaatekerran verran tarvitsemiaan yksittäisiä vaatteita sekä kokonsa.¹⁸⁸ Samaan tapaan talven alla talvitakkia kiireellisesti etsii Königsbergistä palannut sotilas¹⁸⁹ ja ”herrainvaatekaappia” kotiutettu sotilas¹⁹⁰.

Ilmiö näkyy myös lukijakirjeissä ainakin joulukuussa 1945, kun kirjoittaja, entinen sotilas hänkin, kysyy retorisesti, onko heidät tosiaan unohdettu. Vanhempien, vaimojen, morsianten ja muiden omaisten tuska ei näy juhlapuheissa, hän aloittaa ja jatkaa, että tämänkin vielä kestäisi, mutta miksei sotilaille myönnetä edes alkeellisinta oikeutta: vaatteita. Kirjoittaja toteaa samoin, että vanhat uniformut ovat usein sotilaiden ainoat vaatteet.¹⁹¹ Tässä kohtaa on hyvä myös mainita, että aiemmin syksyllä brittiläinen miehityshallinto oli nimenomaan kieltänyt uniformujen käytön¹⁹², mutta vaade on tältä pohjalta jokseenkin hankalasti toteutettavissa. Miehityshallinto oli kuitenkin yrittänyt parantaa tilannetta määräämällä vaatteiden ja tekstiilien luovuttamisesta, jotta niitä olisi jakaa kaikkein kipeimmin tarvitseville. Määräyksen mukaan vaatteiden haltuunotto tullaan järjestämään saksalaisen siviilihallinnon toimesta.¹⁹³

Muita suurimmasta aineellisesta puutteesta kärsiviä olivat luonnollisesti niin kutsutut ”Totalbeschädigte”, eli henkilöt, joiden asunto oli täydellisesti tuhoutunut, sekä itä-Preussista tai Saksan aiemmin miehittämiltä alueilta paenneet tai evakuoituidut saksalaiset. Tällaiset ihmiset tarvitsivat kaikkea mahdollista: sängyn, tuoleja ja vaatekaapin¹⁹⁴, lastenvaatteita¹⁹⁵, ”aviollisen makuuhuoneen”¹⁹⁶, kirjoituspöydän – ja pianon¹⁹⁷. Adjektiivit ”ausgebombt-” ja ”schwerbeschädigt-” ja lisäksi oman pakolaistaustan esiin tuominen toistuvat myös eräänlaisina vahvistussanoina mitä erilaisimmissa ilmoituksissa, myös työnhaun yhteydessä.

¹⁸⁸ NRhZ (11), 29.8.1945.

¹⁸⁹ NRhZ (36), 24.11.1945.

¹⁹⁰ NRhZ (47), 5.1.1946.

¹⁹¹ NRhZ (45), 29.12.1945, ”Werden ehemalige Soldaten vergessen?”

¹⁹² NRhZ (14), 8.9.1945. Samassa yhteydessä miehityshallinto on tosin määrännyt, että niiden, joilta siviilivaatetus puuttuu, tulee värjätä uniformunsa ja jakanut jopa väriaineita tätä varten.

¹⁹³ NRhZ (21), 3.10.1945, ”Kleiderabgabe in der britischen Zone”.

¹⁹⁴ NRhZ (12), 1.9.1945.

¹⁹⁵ NRhZ (23), 10.10.1945.

¹⁹⁶ NRhZ (20), 29.9.1945.

¹⁹⁷ NRhZ (33), 14.11.1945.

Kaikesta aineellisesta puutteesta huolimatta sen lisäksi ihmisillä on puutetta myös henkisestä ravinnosta, kuten esimerkiksi seuraavat ilmoitukset osoittavat: ”Ostetaan hyviä poikien kirjoja 12-14-vuotiaalle”¹⁹⁸ ja ”Ostetaan hyvin pidettyjä klassikkokirjoja, esim. -- Goethe, Schiller, Herder, Shakespeare, Heine, Kleist --”¹⁹⁹. Myös pianot ovat yllättäen varsin kysytyjä ostetaan-palstalla²⁰⁰. Kaiken sekasorron ja puutteen keskellä ollaan valmiita maksamaan myös henkisistä harrasteista: ilmoituspalstalla kysytään esimerkiksi mahdollisuutta päästä taidemaalarin oppiin harjoittelemaan potrettimaalausta²⁰¹.

Toisaalta tarjontaakin henkisten harrasteiden saralla löytyy. Eräskin ilmoittaja tarjoaa pianonsoiton harjoittelumahdollisuutta kotonaan²⁰² – sitä jaetaan, mitä on. Lisäksi paitsi lukuisia ilmoituksia kielten opetuksesta²⁰³, olisi lehtien palstoilla tarjolla myös yksityisopetusta filosofiassa ja psykologiassa²⁰⁴. Taidemaalari puolestaan tarjoaa ”vielä jouluksi potretteja kuolleista tai kaatuneista valokuvien pohjalta”²⁰⁵.

Huomionarvoista on, että vaikka valtaosa väestöstä ilman muuta kärsi puutteesta ja tavoitteli ilmoituksissaan kaikkein primitiivisimpiä arkipäiväisiä välttämättömyyksiä, joskus ilmoituspalstoilla etsittiin myös tilanteeseen nähden yllättävää luksusta. Esimerkki tällaisesta on muuan asianajaja Dr. Kreten, joka haluaa ostaa ”elegantin herrainhuoneen, makuuhuoneen ja keittiön” kalusteita sekä ”joitakin klubihuonekaluja”.²⁰⁶ Ostaa halutaan myös ”vanhojen mestareiden” öljymaalauksia ja kaksi huilua, mahdollisesti nuottien kera.²⁰⁷

¹⁹⁸ NRhZ (36), 24.11.1945.

¹⁹⁹ NRhZ (40), 8.12.1945.

²⁰⁰ Esim. RP (11), 6.4.1946; NRZ (10), 14.8.1946.

²⁰¹ NRZ (6), 31.7.1946.

²⁰² NRhZ (36), 24.11.1945.

²⁰³ Esim. NRhZ (3), 1.8.1945; NRhZ (12), 5.9.1945; NRhZ (28), 27.10.1945; NRhZ (45), 29.12.1945.

²⁰⁴ NRhZ (38), 1.12.1945.

²⁰⁵ NRhZ (38), 1.12.1945.

²⁰⁶ NRhZ (37), 28.11.1945; NRhZ (47), 5.1.1946.

²⁰⁷ NRhZ (47), 5.1.1946.

3.4 HENKISEN TYÖN AINEELLINEN PERUSTA

Arkeen monenlaisen puutteen keskelle palatessa kansalaisten mielessä pysyi toivo paremmasta tulevaisuudesta, ja kuten edellisestä alaluvustakin käy ilmi, puutteen keskelläkin kaivattiin kirjallisuutta, musiikkia ja taidetta, ja sivistykseen ja hengenviljelyyn oltiin myös valmiita käyttämään usein tiukassa olevaa rahaa. Laajemmalla tasolla henkisen kulttuurielämän elpymisen ymmärrettiin niin ikään vaativan tiettyä aineellista perustaa, ja näiden saavuttamisen eteen nähtiin vaivaa. Pohjan luominen henkiselle työlle aloitettiin äärimmäisen alkeelliselta tasolta: kouluvihkoista ja rauhallisesta lukutilasta.

Toukokuussa 1946 lukija ilmoittaa kirjeessään koululaisilta puuttuvan koulutyölle elintärkeät vihkot. Paperipula on tunnettu tosiasia eikä oppikirjojen kaltaisesta luksuksesta tarvitse edes puhua, mutta totuudenmukaisesti kirjoittaja toteaa kaikenlaiseen byrokraatiaan ja tiedottamiseen kuluvan huima määrä paperia, kun taas koululaiset eivät yksinkertaisesti voi opiskella ilman paperia. Pyyntönä juuri alkaneelle lukuvuodelle onkin säästää paperia hallinnosta, jotta lapset saavat vihkonsa.²⁰⁸

Maaliskuussa 1946 düsseldorfilaisten opiskelijoiden joukko puolestaan kirjoittaa lehdelle toiveestaan saada kaupunkiin ”edellytykset henkiselle työlle”. Kaupunki ja suuri osa julkisista tiloista on raunioina ja asuinolot ovat tunnetusti epäinhimillisen ahtaat, jolloin opiskelijat eivät pysty suoriutumaan tehtävistään. Opiskelijat toivovatkin kaupunkiin lukusalia, ja huomauttavat, että kaupungissa on jo aiemmin löytynyt tiloja esimerkiksi taide- ja viihdetarkoituksiin.²⁰⁹ Allekirjoittajat viittaavat myös helmikuussa NRhZ:ssa julkaistuun lukijakirjeeseen breslaulaiselta professorilta, joka vaati konkreettisempia tekoja paljonpuhutun henkisen jälleenrakennuksen tueksi.²¹⁰

Molemmat kirjoitukset ovat hyvä osoitus arkitodellisuuden ja henkisempien pyrintöjen yhteen kietoutuvasta luonteesta: tiedettä ei voi harjoittaa eikä kansa sivistyä, ellei tälle ole yhteiskunnassa materiaalia ja tiloja. Itse idästä paennut professori kuvaakin kirjeessään ongelman ytimen todeten, että on toki hienoa, että Düsseldorfissa kaupungin- ja osavaltionkirjaston rakennus on fyysisesti säilynyt, ja merkittävä osa kirjoista on ”suurin

²⁰⁸ RP (24), 22.5.1946, ”Bitte zu Beginn des Schuljahres”.

²⁰⁹ RP (7), 23.3.1946, ”Eine Bitte Düsseldorfer Studenten”.

²¹⁰ NRhZ (57), 9.2.1946, ”Für den geistigen Wiederaufbau”.

vaivoin” saatu pelastettua sotatuhoilta. Ilahduttavasti kirjasto on myös jo avattu. ”Mutta eihän tällä kaikella ole mitään merkitystä”, professori kirjoittaa, ”koska rakennuksessa ei ole kattoa”.²¹¹ Kirjojen säilytys taivasalla sään armoilla on jopa raastavan kouriintuntuva osoitus ajan haasteista ja siitä, kuinka ohuen langan varassa kulttuuriperintö ja kansan jaettu henkinen pääoma aineellisessa todellisuudessa oli.

Fyysisen todellisuuden huomioiden henkisten asioiden pariin lähdettiin huomattavan nopeasti, mikä kertoo sen tärkeydestä ihmisille. Vaikka raivaustöitä ja korjailevaa rakentamista kaupungeissa heti sodan päätyttyä ahkerasti tehtiinkin, jo pelkkiä kaupunkikuvia tältä ajalta tarkastelemalla selviää konkreettisesti, että rauniokasat olivat yleinen ja pysyvä osa kaupunkikuvaa vähintään vuoteen 1947 asti. Vasta kesän 1948 valuuttareformin jälkeen tilanne alkoi helpottaa, ja sen jälkeisen taloustilanteen paranemisen myötä rakentaminen pääsi kunnolla vauhtiin.

²¹¹ NRhZ (57), 9.2.1946, ”Für den geistigen Wiederaufbau”.

4 DEMOKRATIAN JA KANSALAISSYHTEISKUNNAN JUURILLA

Das Trümmerfeld ist größer, als dem Auge sichtbar ist.²¹²

Rauniokasat ovat suurempia kuin mitä silmin voimme nähdä.

Sodanjälkeisen Saksan kansalaisyhteiskunta ja sen myötä demokratia virisivät uudelleen arkisten asioiden hoitamisen kautta. Perustettiin talotoimikuntia organisoimaan raivaustöitä tiettyjen talojen pihoilta, edustoilta ja niitä reunustavilta kaduilta. Kohdennettiin apua sitä kipeimmin tarvitseville, kalaa diabeetikoille ja jonojen ohitusoikeutta raajarikkaisille. Pian sodan jälkeen myös monet kansalaisjärjestöt heräteltiin eloon, ja lehtiin kirjoittelu ja kansalaiskeskusteluun osallistuminen ovat tietenkin jo itsessään pieni teko demokratian puolesta. Suureen rooliin uudessa henkisessä orientaatioissa nousi koulutoimi ja ”uudelleenkasvatus”. Tukea muutokseen haettiin hengellisyydestä, ikaikaisista arvoista ja vanhoista kansallissankareista. Pintapuolisesti demokraattinen ajattelu eteni nopeasti, mutta henkisten syvärakenteiden muuttuminen oli hidasta.

4.1 NUORISOKYSYMYS JA UUELLEENKASVATUS

Teidän, saksalaiset isät ja äidit, täytyy tehdä osanne lastenne tuomiseksi takaisin terveelliselle elämänpolulle. Minä autan Teitä, ja Teidän tulee auttaa minua. Tämä on käskyni.²¹³

—B. L. Montgomery, kenttämarsalkka,
brittiläisen miehitysvyöhykkeen komentaja.

Kenties kaikkein eniten esillä ollut yksittäinen puheenaihe lehtien yleisönosastoilla on nuorison tila. ”Jugendfrage” oli ajan kuuma peruna, jonka yhteydessä puhuttiin paitsi ”uudelleenkasvatuksesta” (Umerziehung) ja ”henkisestä uudelleenorientaatiosta”, noustiin myös laajemmalle yhteiskunnalliselle tasolle sen kautta, että nuoriin projisoitiin kansan tulevaisuus ja nuorison ”uudelleenorientaation” myötä sama leviäisi luonnollista reittiä lopulta

²¹² NRhZ (5), 8.8.1945, ”Wiederbeginn der Schule”.

²¹³ NRhZ (10), 25.8.1945, ”Neugestaltung des Erziehungswesens”.

koko väestöön. Tässä tilanteessa ”nuoriso” oli se konkretia, jota henkisel­le jälleenrakennukselle tarvittiin.

Akuuteimpana huolenaiheena olivat kansallissosialistisesti kasvaneet nuoret, joiden koulunkäynti oli sodan loputtua jo päättynyt. Yleisönosastolla pohdittiin heti kesällä 1945, mitä tehdä sillä hetkellä 18-21-vuotiaalle ikäluokalle, johon ei enää ollut olemassa luontevaa yhteyttä koulun kautta.²¹⁴ Nämä nuoret olivat osallistuneet kansallissosialistiseen nuorisotoimintaan, ja ikäluokan nuorukaiset olivat suurelta osin olleet viimeiset vuodet rintamalla ilman, että olisivat sitä ennen ehtineet päästä omassa elämässään kunnolla alkuun. Heidän koulutuspolkunsä oli mahdollisesti katkennut sodan myötä ja tulevaisuus näytti epävarmalta.

Kirjoittaja toteaa ”kansan jälleenrakennuksen” perustan olevan nuorissa, ja näin ollen koulujen opetussuunnitelma on tehtävä tämän mukaiseksi. Kirjoittajan mielestä eettisten ja kulttuuristen seikkojen opettamisen ohella olisi tärkeää välittää nuorille ”Weimarin perustuslain henki”. Ja koska mainittua 18-21-vuotiaiden ikäluokkaa ei enää koulujen piiriin saada, ehdottaa kirjoittaja tälle ikäluokalle pakollista sunnuntai- tai iltakoulua järjestettynä esimerkiksi urheilu- tai muiden seurojen avulla.²¹⁵

Seuraavalla viikolla toinen lukija puuttuu aiheeseen kritisoidmalla edellisen kirjoittajan koulutusajatuksia. Vastineen kirjoittaja väittää edellisen ”piiloutuneen Weimarin arvojen taakse”, mutta ajavan näitä tavoitteita natseille tyypilliseen tapaan eli organisaatioihin pakottamalla. Kirjoittaja peräänkuuluttaa ensisijaisesti vanhempien vastuuta kasvatustehtävässä, minkä ohella vasta toissijaisesti tulisi koulun puolestaan tukea vanhemmuutta.²¹⁶

Samalla linjalla jatkaa toinen kirjoittaja pari viikkoa myöhemmin. Nuorisoa ei tule pakottaa kursseille, sillä todellinen demokraattinen toimijuus alkaa vapaaehtoisuudesta, ja uusia ihmisiä luodaan heidän omalla vastuuntunnollaan ja oma-aloitteisuudellaan. Enää ei olla käskyläisiä tai mukana matkaajia, vaan sisäisestä vakaumuksesta toimivia vapaita ihmisiä, jotka omasta tahdostaan osallistuvat saksalaisen tulevaisuuden rakentamiseen. Kirjoittaja nostaakin esiin

²¹⁴ NRhZ (6), 11.8.1945, ”Die Erziehung der Jugend”.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ NRhZ (8), 18.8.1945, ”Zum Thema Jugenderziehung”.

tutun iskulauseen evoluutiosta revoluution sijaan, ja toteaa perinteisten kansalaisyhteiskunnan toimijoiden, kuten urheiluseurojen, uskonnollisten yhdistysten ja muiden mielenkiintoon perustuvien harrasteyhteisöjen olevan tässä avainasemassa.²¹⁷

Nuoremman polven demokraattisessa kasvatuksessa kouluilla oli kuitenkin merkittävä rooli. Miehistyksen alettua oppilaitosten henkilökunta olikin ensimmäisten joukossa denatsifioitavien listalla. Jo ensimmäisessä lehdessä heinäkuussa 1945 kerrotaan, että kun koulut pian jälleen avaavat ovensa, siellä opetusta antavat opettajat, jotka ovat ”kyvykkäitä ja halukkaita palvelemaan lapsia uudessa hengessä” (im neuen Geiste).²¹⁸ Koko brittivyöhykkeen opettajien kerrotaan myös erikseen allekirjoittaneen periaatteet kaikkien kansallissosialististen ja militarististen piirteiden poistamisesta opetusohjelmasta. Tämän lisäksi periaatteissa on kiellot ”rotujen ja uskontojen epätasa-arvoisesta käsittelystä” sekä ”vihamielisestä asenteesta Yhdistyneisiin kansakuntiin”. Erikseen huomautetaan myös, että voimisteluharjoitusten suorittaminen ”puolisotilaalliseen tyyliin” on kielletty.²¹⁹

Seuraavissa julistuksissa puututaan myös opetusmateriaaleihin. Oppikirjat, joilla ”natsit myrkyttivät lapsenmieliä”²²⁰, on poistettu käytöstä. Häätapauksessa voidaan väliaikaisesti sallia sellaisten kirjojen uusintapainokset, jotka olivat käytössä ennen kansallissosialistista valtaa. Kokonaan uudet, ”saksalaisten Saksassa tuottamat oppikirjat, joissa puhuu terve henki”, ovat kuitenkin jo tuotannossa.²²¹

Alusta alkaen demokraattisen uudelleenorientaation päämäärä oli selvä: saksalaisten kasvaminen arvostetuiksi kansalaisiksi paitsi omaan maahansa, myös suhteessa maailmaan.²²² Alusta alkaen periaatteissa korostetaan yksilöiden omaa arvostelukykyä ja vastuuta – tiukkana erona aiempaan yhteiskuntarakenteeseen, jossa parhaiten pärjäsivät käskyjä kuuntelemalla ja joukkoon sulautumalla. Jo kesän 1945 julistuksessa brittiläisen miehitysvyöhykkeen ylin käskynhaltija kenttämarsalkka Montgomery myös ilmoittaa miehityshallinnon pitäytyvän pakottamasta vieraita kasvatusperiaatteita tai opetusmetodeja, ja sen sijaan tukevan saksalaisten mahdollisuutta omiin ideoihin ja kokeiluihin niin kauan, kun ne eivät ole hengeltään

²¹⁷ NRhZ (14), 8.9.1945, ”Keine Kurse aus Zwang”.

²¹⁸ NRhZ (1), 18.7.1945, ”Eine Stadt lebt auf – Notizen aus Düsseldorf”.

²¹⁹ NRhZ (7), 15.8.1945, ”Grundsätze der Schulerziehung”.

²²⁰ NRhZ (10), 25.8.1945, ”Neugestaltung des Erziehungswesens”.

²²¹ Ibid.

²²² Ibid.

kansallissosialistisia, militaristisia tai millään muulla tavoin hyökkääviä.²²³ Nämä periaatteet tiivistävät hyvin brittiläisen miehityspolitiikan henkisen uudelleenorientaation osalta: historian oppituntien jälkeen on oivallettu, että pakottamisen sijaan saksalaisille kannattaa mieluummin antaa vastuuta ja tukea heitä tekemään itse hyviä valintoja ja oppimaan prosessista.

Nuorison rooli yhteiskunnan jälleenrakentamisessa nähtiin selvästi tärkeänä myös osallisuuden kannalta. Ilmeisesti nuorison ohjailu ulkoa päin kuin lammasmaa paimentaen assosioitui miehittäjänsä mielessä kansallissosialismiin ja yleisesti totalitaristiseen menneeseen maailmaan, jolloin tätä mallia vastustettaisiin nimenomaan antamalla nuorille omaa toimijuutta. Nuorten näkemykset saivatkin miehitysjan edetessä yhä enemmän palstatilaa. Esimerkiksi kesällä 1946 *Rheinische Post* julkaisee lehdessään erillisen osion otsikolla ”Unsere junge Generation und die Politik”, jossa ”nuoret ilmaisevat ajatuksiaan politiikasta”. Toimituksen pohjustuksena todetaan, että nuorilta saattaa puuttua kokemusta, mutta heidän tahtonsa on sitäkin äänekkäämpi, ja että ”me välitämme heidän näkemyksensä eteenpäin inspiraatioksi, keskustelun pohjaksi ja osallistujaksi Saksan uudelleenrakentamisessa (Neubau)”²²⁴. Palsta koostuu nuorten omista kirjeistä: keskustellaan nuorten suhteesta kansallissosialismiin, poliittiseen osallistumiseen ja arvioidaan mennyttä ja nykyisyyttä.²²⁵

Viesteissä todellakin on nuoruuden mustavalkoisuutta, mutta myös voimaa ja akuuttiutta. Nuorten tulevaisuushorisontti on luonnollisesti vanhempaa väestöä lyhyempi, ja monista kirjeistä vähintään rivien välistä, mutta osin myös suoraan lausuttuna, tulee esiin kärsimättömyyttä ja turhautumista. Niitä koetaan paitsi liian holhoavaksi ja varovaiseksi koettua miehitysvaltaa kohtaan, mutta myös kanssaihmissä, joita politiikka ei tunnu kiinnostavan ollenkaan – palstalla tietenkin kirjoittavat itse yhteiskunnallisesti aktiiviset nuoret. Tällaisen näkökulman antaa otsikolla ”Poliittisesti holhouksenalaisia?”²²⁶ kirjoittava nuori, jonka monet muuten ajassa harvinaiset ajatukset ansaitsevat tulla tarkemmin käsitellyiksi.

Kirjoittaja aloittaa toteamalla ”kivuliaasti”, että tuskin on kansaa, joka olisi kokonaisuudessaan ”poliittisesti niin holhouksenalaisessa ja välinpitämättömässä tilassa kuin saksalaiset”. Seuraavaksi hän palaa Weimarin aikaan, jota kuvaa ensimmäiseksi ja ainoaksi saksalaisen

²²³ NRhZ (10), 25.8.1945, ”Neugestaltung des Erziehungswesens”.

²²⁴ RP (29), 8.6.1946, ”Unsere junge Generation und die Politik”.

²²⁵ Ibid.

²²⁶ Unmündig. Sana on sama, jota Kant käytti kirjoittaessaan ”itseaiheutetun alaikäisyyden” tilasta. Sana tarkoittaa paitsi alaikäisyyttä, myös holhouksenalaisuutta ja laajennettuna tietynlaista ”lammasmaisuutta”.

demokratian kokeiluksi. Sen epäonnistumisen syy ei kirjoittajan mukaan kuitenkaan ollut ensisijaisesti virheitä tehneessä johdossa, vaan kansalaisissa, jotka eivät tienneet, mitä demokratialla pitäisi tehdä. Kuitenkin vielä tätäkin traagisempia, kirjoittaja jatkaa, ovat nykyajan merkit: 12 vuotta diktaturia ja henkistä orjuutta eivät näyttäneet olleen tarpeeksi tekemään saksalaisista poliittisesti kypsempää. ”Sanoinkuvaamaton kärsimys, rauniot ja kuolema eivät riittäneet avaamaan heidän silmiään rikoksille, joita heidän nyt vetäytyneet poliitikkonsa tekivät.”²²⁷

Läpi tekstinsä kirjoittaja esittää ajatuksia ja toimia, joita kansalaisten olisi hänen mielestään laajemmin tullut kokea. Mukana on jälleen nuoruudelle ominaista jyrkkyyttä ja yleistämistä, mutta viesti on tarkkanäköinen ja kypsä. Kirjoittajan mukaan esimerkiksi luonnollisin toimi antautumisen jälkeen olisi ollut ”kansan tietoinen kääntyminen politiikan suuntaan, pyrkimys varmistaa kaikissa olosuhteissa oikeus olla mukana päättämässä”, mutta näin ei tapahtunut. ”Ikään kuin ei olisi mitään parempaa tekemistä kuin valittaa surkeasta nykyhetkestä!”, hän parahtaa, ja referoi havaitsemaansa suhtautumista menneeseen ja nykyiseen.²²⁸

Saksalaisten enemmistö on kaukana siitä ajatuksesta, että suurimpana syyllisenä Saksan on kärsittävä teoistaan ankarin rangaistus, kirjoittaja analysoi. Monet hänen mukaansa sanovat, että kolmannen valtakunnan aikana sentään sai syödäkseen, kun nyt miehityksen alla kärsitään nälästä. Tämän kirjoittaja osoittaen itse ajan kontekstissa varsin kypsää ajattelua toteaa olevan ”suoraa seurausta Hitlerin vastuuttomasta politiikasta”, mikä taas ”jokaisen poliittisesti kypsän henkilön tulisi ymmärtää”. Sen sijaan ihmiset ”istuvat elokuvateattereissa katsomassa Göringiä syytetyn penkillä ja jopa hymyilevät myötätuntoisesti, ikään kuin pienikin joviaalisuus pyyhkisi pois Göringin kaltaisen demagogin rikokset ja valheet”.²²⁹ Kirjoittajan lopuksi retorisesti kysyessä, voiko tällaisen kansan katsoa oppineen historiastaan, voi todeta hänen olleen edellä aikaansa jopa vuosikymmeniä.

Muutkin kirjoittaja suhtautuvat kriittisesti, jopa ärhäkkäästi kokemaansa aikuisten holhoukseen. Monet kokevat, ettei nuorille itselleen anneta julkisuudessa tarpeeksi ääntä, vaan heidän suuhunsa laitetaan sanoja ja heidän tuntojaan tulkitaan heiltä itseltään kysymättä. Aikuisiin ollaan muutenkin enemmän tai vähemmän pettyneitä, tai ainakaan heidän ei koeta

²²⁷ RP (29), 8.6.1946, ”Politisch unmündig?”

²²⁸ Ibid.

²²⁹ Ibid.

tehneen tarpeeksi nuorison eteen. Eräskin kirjoittaja esittää ajassa yleisen iskulauseen: ”Kenellä on nuoriso, sillä on tulevaisuus” – ja kiistää tämän toteamalla, että nuoriso ei ole mikään hyödyke, joka omistetaan, ja jos nuoriso jollekin tässä vaiheessa kuuluu, niin itselleen. Edellisen kirjoittajan tapaan tämäkin nuori vetoaa ihmisiin, jotta nämä käyttäisivät poliittisia oikeuksiaan. Aikuisia puolestaan vaaditaan antamaan nuorille rauhaa ja tilaa tehdä harkittuja päätöksiä.²³⁰

Kriittistä nuorisoa edustaa myös eräs nuori nainen antaa omassa kirjoituksessaan antaen mielenkiintoista näkökulmaa siihen, miten päinvastoin kuin aikuiset tapaavat olettaa, kansallissosialismin aikana nuoret kasvoivat jopa edellisiä sukupolvia itsenäisemmiksi. Totalitaristinen järjestelmä erotti lapset vanhemmistaan varhain velvoittamalla nämä paljon aikaa vievään nuorisjärjestötoimintaan, johon kuului myös säännöllisiä leirejä. Lisäksi tulivat vielä pakollinen vuosi työpalveluksessa²³¹ sekä lasten ja nuorten jopa vuoden mittaiset evakuoinnit sodan aikana²³². Kirjoittajan mielestä etenkin hänen sukupolvensa tyttöjen maailmankuva on paljon aikaisempien ikäluokkien naisia laajempi. Kirjoittaja näkee tämän tuoneen naisille enemmän poliittista ymmärrystä, jonka ansiosta he nyt ovat varovaisempia, kriittisempiä ja odottavat politiikalta tekoja sanojen sijaan.²³³

Läpi kaikkien nuorten kirjeiden tulee useita kertoja esiin ajatus palaamisesta tiettyihin ”ikiaikaisiin arvoihin”, kuten kristillisyyteen ja ”länsimaisuuteen” (abendländisch), jota tematiikkaa käsitellään erikseen omassa alaluvussa. Varsinkin nuorille maailman uusi avautuminen oli jopa hurmiollinen kokemus, ja ”länteen” lähdettiin innolla. Länsimaisten kristillisten perusarvojen nähdään olevan se pohja ja edellytys, mille kaikki politiikka tulisi rakentaa. Ajatus esiintyi sodan jälkeen julkisessa jälleenrakennuskeskustelussa yleisesti, ja siihen viittasivat myös aikuiset esimerkiksi suunnitellessaan koulujen uudelleenavaamista.²³⁴

Edelleen on silti muistettava, että kaikki edellä tarkastellut nuorten kirjeet on julkaistu kristillis-sosiaalisessa *Rheinische Postissa*. Sosiaalidemokraattisen NRZ:n lukijoiden kirjeet saattaisivat antaa politiikan perusarvopohjasta erilaisen kuvan, mikäli tämän henkisiä kirjeitä lehdessä olisi ollut. NRZ:ssa nuorisosta keskustellaan lukijakirjeissä tarkastelujakson aikana muutamia

²³⁰ RP (29), 8.6.1946, ”Und jene reden”.

²³¹ ”Reichsarbeitsdienst, RAD”

²³² ”Kinderlandverschickung”

²³³ RP (29), 8.6.1946, ”Wir Mädels und die Politik”.

²³⁴ NRhZ (5), 8.8.1945, ”Wiederbeginn der Schule”.

kertoja, mutta ei heidän omalla äänellään yhtä kirjettä lukuun ottamatta. Siinä näkyy RP:n nuorten tekstien tapaan ärtymystä aikuisten huolipuheeseen ja toisaalta vähäisiin konkreettisiin tekoihin. Esimerkiksi NRZ:ssa ollut jonkinlainen ”nuorten uutiset” -palsta saa kirjoittajalta tyrmyksen. ”Meille voi rauhassa puhua ihan niin kuin muillekin normaaleille ihmisille”, nuori kirjoittaa.²³⁵

4.2 KANSALAISVAIKUTTAMINEN

Puoluepolitiikka käynnistyi brittiläisellä miehitysvyöhykkeellä syyskuussa 1945, kun miehityshallinto avasi mahdollisuuden perustaa puolueita lupahakemuksella. Samalla annettiin julistus sanan- ja kokoontumisvapauksien palauttamisesta tietyin ehdoin, ja kumottiin kansallissosialismin aikaisia lakeja näihin liittyen. Päätöksiä perusteltiin ”demokraattisen hengen kasvun tukemisella” ja ilmoitettiin vapaiden vaalien olevan valmistelussa.²³⁶

Yleisönosastoilla keskustelu puoluepolitiikasta keskittyi muutaman seikan ympärille. Ensinnäkin yleisenä huolenaiheena oli vaalitapa, joka Weimarin tasavallan ajan osalta oli monella vanhemmalla ihmisellä yhä muistissa. Puoluekentän muodostumista uudelleen yhtä heikoksi ja sirpaleiseksi ei toivottu, ja ajan kuluessa lukijat valittelivat syntyneen jo liiankin monia puolueita.²³⁷ Toisaalla kansalaisten poliittiseen kypsyyteen ei oikein kaiken jälkeen luotettu, vaan muistutetaan sen johtaneen aiemmin diktatuuriin, mikä ei saa toistua.²³⁸

Yhteiskunnan ylätaso puolestaan näytti kaikesta päätellen toimivan aktiivisesti kansalaisten osallisuuden varmistamiseksi; vaalien merkitys päätösten legitimitettiin selvästi ymmärrettiin alusta alkaen. Kansalaisiin myös luotettiin jopa enemmän kuin nämä luottivat itse itseensä, mutta samalla korostettiin vastuuta. Uuden edessä viitataan menneisyyteen toteamalla ”kansalaisten olevan vastuussa valitsemansa hallinnon toimista myös silloin, kun ne ovat väärinä”²³⁹. Vastuunkanto aloitettaisiin kuitenkin vähitellen. ”Jos haluatte hallita maatanne, tulee teidän ensin osoittaa kykyne hallita kaupunkianne”²⁴⁰, miehityshallinnon komentaja toteaa

²³⁵ NRZ (12), 12.8.1946, ”Was die Jugend wirklich will”.

²³⁶ NRhZ (16), 15.9.1945, ”Förderung demokratischer Einrichtungen”.

²³⁷ NRhZ (32), 10.11.1945, ”Der Aufmarsch der Parteien”.

²³⁸ NRhZ (24), 13.10.1945, ”Das Wort hat die Demokratie”.

²³⁹ NRhZ (38), 1.12.1945, ”Die Verantwortung trägt das Volk!”

²⁴⁰ Ibid.

NRhZ:n artikkelissa. Samassa yhteydessä miehityshallinto ilmoittaa, että kunnallisvaalit tullaan todennäköisesti käymään seuraavana kesänä.²⁴¹ Kunnallisvaalit, Saksan ensimmäiset vapaat vaalit diktatuurin jälkeen, järjestetään lopulta syys-lokakuussa 1946.²⁴²

Koska tämän tutkielman keskiössä eivät kuitenkaan ole yhteiskunnalliset rakenteet ja yhteiskunnan ylätaso, sivuutan puoluepolitiikan tämän lyhyen yhteenvedon jälkeen ja keskityn tarkastelemaan muun kansalaisaktiivisuuden ja -vaikuttamisen ilmenemiä. Tilanpuutteen ja selkeyden säilyttämisen vuoksi pois jää myös esimerkiksi ammattiyhdistysliike, ja keskiössä on nimenomaan pienimuotoisempi kansalaisista itsestään lähtevä aktiivisuus.

Ilmeinen kansalaisaktiivisuuden muoto oli tietenkin julkiseen keskusteluun osallistuminen yleisönosastokirjoitusten kautta. Kuten alun kvantitatiivisessa analyysissäkin havaittiin, lehtikirjoittelu oli kaikkein aktiivisinta heti julkaisutoiminnan alettua, ja voidaan puhua jopa patoutuneesta mielipiteen ilmaisun tarpeesta. Ihmiset olivat myös nälkäisiä myös tiedolle itsessään: esimerkiksi RP pahoittelee heti alkutaipaleellaan sitä, ettei mitenkään pysty vastaamaan niin nopeaan lukijaryntäykseen, eikä näin ollen kaikkia tilauksia pystytä heti toimittamaan.²⁴³

Sodan jälkeen muukin kansalaisyhteiskunta virisi Saksassa huomattavan pikaisesti uudelleen heti normaalien kokoontumis- ja muiden kansalaisoikeuksien palautumisen myötä, mistä kertovat monet lehti-ilmoitukset ja -kirjoitukset erilaisista yhdistyksistä ja järjestöistä. Arkisten urheiluseurojen tai kuorojen sekä kotiseutuyhdistysten²⁴⁴ perustamisen ohella aktiivisimpia järjestäytyjiä olivat luonnollisesti kansallissosialismin aikana systeemistä tavalla tai toisella kärsineet. Omia yhdistyksiään perustivat esimerkiksi sodan uhrin ja heidän omaisensa²⁴⁵ ja mielipiteidensä vuoksi vainotut²⁴⁶, joiden aatteiden mukaiset järjestöt oli aikaa sitten kielletty, ja uuden ajan sarastaessa oli nyt koittanut aika järjestäytyä uudelleen. Ainakin Essenissä ”poliittisesti vahingoittuneille” oli myös oma neuvontapiste²⁴⁷, ja ”fasismin uhreille” pidettiin muistotilaisuus²⁴⁸.

²⁴¹ NRhZ (38), 1.12.1945, ”Die Verantwortung trägt das Volk!”

²⁴² 15. syyskuuta pienillä paikkakunnilla, 13. lokakuuta suurkaupungeissa. NRZ (15), 31.8.1946, ”Die warnende Stimme” (pk).

²⁴³ RP (7), 23.3.1946, ”An unsere Leser!”

²⁴⁴ Heimatverein, esim. NRhZ (4), 4.8.1945.

²⁴⁵ Esim. NRZ (2), 17.7.1946; NRZ (14), 28.8.1946.

²⁴⁶ NRZ (38), 20.11.1946, ”Bunter Nachmittag”.

²⁴⁷ NRZ (9), 10.8.1946, ”Politisch Geschädigte”.

²⁴⁸ NRZ (18), 11.9.1945, ”Den Opfern des Faschismus”.

Jo loppuvuodesta 1945 Düsseldorfissa perustetaan uudelleen esimerkiksi rauhanyhdistys, johon aiemmin kuuluneita sekä muita pasifistisen vakaumuksen omaavia pyydetään lehti-ilmoituksen kautta ilmoittautumaan mukaan perustamiskokouksessa.²⁴⁹ Monet järjestöt ovatkin tavalla tai toisella aatteellisia, ja ainakin sosialismi näyttää kiinnostavan laajasti myös puolue-elämän ulkopuolella: kokoontumisistaan lehdessä ilmoittaa muun muassa ”Sosialistinen kulttuurikartelli”.²⁵⁰

Hieman yllättävämpiin nopeasti sodan jälkeen perustettuihin järjestöihin kuuluu esimerkiksi Düsseldorfin ja ympärysalueen eläinsuojeluyhdistys, joka ilmoituksesta päätellen oli täydessä toiminnassa jo lokakuussa 1945.²⁵¹ Eläinrakkauden lisäksi yhdistyksen toiminnan nopeaan aloitukseen voi tosin liittyä myös se, että tämänkaltaisella järjestöllä ei ollut erityistä jälkipyykkiä pestävänäan tullakseen uudelleen sallituksi miehitysvallan toimesta.

Tarve henkisille harrasteille ja aktiivisuudelle näkyy myös kansalaistoiminnassa. Heti ensimmäisessä NRZ:n numerossa heinäkuussa 1946 kutsutaan koolle Ruhrin alueen historioitsijoita ilmoittautumaan mukaan lennokkaasti nimettyyn Tieteen ja elämän seuraan (”Gesellschaft für Wissenschaft und Leben”), jonka historian alajaostoa ollaan juuri perustamassa.²⁵² Samoihin aikoihin myös Ala-Reinin alueella Historiallinen seura on täydessä toiminnassa ja pienen lehtijutun mukaan on jo alkanut työstää raporttia alueen tapahtumista vuosina 1939–1945.²⁵³

4.3 ”CHRISTLICHES ABENDLAND”

Kansallissosialismin jättämää arvotyhjiötä lähdettiin sodan jälkeen täyttämään paitsi puoluepolitiikalla ja järjestötoiminnalla, myös henkilökohtaisella vakaumuksella ja asemoitumisella tietyn arvomaailman piiriin. Monen aikalaisen itseymmärryksessä uskonnolla ja kirkolla oli merkittävä rooli. Aiheen merkityksellisyyden vuoksi siitä luonnollisesti saatiin aikaan myös monia kuumia debatteja, joilla yritettiin hahmotella Saksan tulevaa suuntaa. Yksi

²⁴⁹ NRhZ (45), 29.12.1945; NRhZ (55), 2.2.1946.

²⁵⁰ NRZ (13), 24.8.1946.

²⁵¹ NRhZ (24), 13.10.1945.

²⁵² NRZ (1), 13.7.1946.

²⁵³ RP (33), 22.6.1946, ”Der Historische Verein für den Niederrhein tagte”.

näistä oli esimerkiksi välittömästi sodan jälkeen alkanut keskustelu siitä, pitäisikö uuden koulujärjestelmän perustua tunnustuksellisiin kouluihin, toisin sanoen lähinnä katolisiin ja evankelisiin, vai niin kutsuttuihin yhteiskouluihin (Gemeinschaftschule), joilla tarkoitettiin kaikille katsomuksille yhteistä opetusta.²⁵⁴

Sodan jälkeen niin nuorisolla (ks. luku 4.1) kuin muullakin väestöllä tapahtuikin kääntymistä ikeikaisten arvojen puoleen. Hengellisyys nousi ainakin julkisessa keskustelussa, mutta on luonnollisesti vaikea arvioida, mikä osa tästä oli lähinnä vain vuosia patoutuneena ollutta tuntemusta, joka nyt viimein pääsi kunnolla esiin. Kristillisyyden korostaminen oli paluu turvallisuuden tunnetta tuovaan kaukaisempaan menneisyyteen, mutta sen viesti oli myös itsessään lohduttava. Ihmisen ollessa joka tapauksessa syntinen, armahdus ainakin Jumalan edessä saatiin kaikenlaisista sodanajan hirmuteoistakin. Lievemmissäkin tilanteissa se vastasi ihmisten merkityksen ja selityksen tarpeisiin. Paluu kristilliseen kulttuuriin oli myös eräänlainen selän kääntäminen kansallissosialismin ajan sisäänpäin käpertyneelle nationalismille ja lähentyminen muita kristillisiä länsimaita kohtaan. Sanaparit ”Christliches Abendland” ja ”christlicher Humanismus”²⁵⁵ kuvaamassa Saksan uutta suuntaa toistuvatkin eri yhteyksissä jatkuvasti.

Toisin kuin nuorisolla, jolta usko kaikenlaisiin auktoriteetteihin oli suurelta osin mennyt, muu väestö vaikutti etsivän kirkon piiristä nimenomaan johtajuutta. Poliittinen johtajuus oli vienyt ihmiset katastrofiin, jolloin kirkko ja sen papit ja piispat varmasti näyttäytyivät rauhanomaisempina ja rakentavampina voimina toimimaan auktoriteetteina henkisessä jälleenrakennustyössä. Uskonnollisilla oppineilla nähtiin myös olevan ajatonta viisautta ja harkittuja näkemyksiä ajan kysymyksiin²⁵⁶; sodanjälkeisellä julkisella kentällä eivät filosofit saati taloustieteilijät loistaneet.

Ekumeenisessa hengessä myös ulkomaiset hengelliset johtajat kantoivat huolta paitsi saksalaisten sieluista, myös arkisemmista tarpeista. Vatikaani ilmoittaa lähettävänsä Saksaan

²⁵⁴ Esim. NRhZ (23), 10.10.1945, ”Für die konfessionelle Schule”, ”Für die Simultanschule”; RP (3), 9.3.1946, ”Elternrecht und Schule”.

²⁵⁵ Tästä esim. NRhZ (34), 17.11.1945, ”Neuer christlicher Humanismus”.

²⁵⁶ Esim. RP (35), 29.6.1946, ”Sammlung und Aufbruch – Katholische Gelehrte zu den Fragen der Zeit”.

elintarvikkeita korostaen vilpittömästi halua auttaa ihmisiä tunnustuksesta riippumatta.²⁵⁷ Anglikaaniset piispat puolestaan ottavat kantaa Saksan ”kituuttamista” vastaan.²⁵⁸

Ulkomaisista äänistä laajemman julkisen debatin aiheeksi pääsi joulukuussa 1945 NRhZ:ssa julkaistu Canterburyn arkkipiispan avoin kirje saksalaisille. Kirjeessään Canterbury tarjoaa armollisuutta: tehtyä ei saa tekemättömäksi, mutta nykyisyyteen voidaan vaikuttaa. Vertauskuvalla teatterinäytökseen hän kirjoittaa, että vaikka esityksen viimeinen kohtaus ei muuta mitään aikaisemmin tapahtunutta, se voi kuitenkin esittää aiemmat kohtaukset uudessa valossa. Canterbury vetoaakin odotetusti kristinuskon oppeihin ylimpänä elämänohjeena, ja painottaa yhteistyön merkitystä. Tavalla, joka varmasti moniin saksalaisiin juuri tässä tilanteessa, kaiken tapahtuneen jälkeen vetoaa, arkkipiispa muistuttaa, että kristillinen kirkko ei tunnusta ”kansallisuuksien, rodun tai veren rajoja”. Kirkko on siten luonteva ja ilmeinen paikka hakea uutta suuntaa ja johtajuutta.²⁵⁹

Myöhemmin Canterburyn arkkipiispalle avoimella kirjeellä samassa lehdessä vastaa saksalainen piispa Wurm, joka miehityshallinnon siunauksella toimii nyt Saksan evankelisen kirkon johtajana. Wurm toteaa olevansa yhtä mieltä siitä, että paluu Jumalan ja tämän lakien luo on edellytys Saksan jälleenrakennukselle. Piispa iloitsee englantilaisten armollisuudesta ja auttamishalusta, ja haluaa sanoa sanasen siitä, ”miten te (englantilaiset) voitte auttaa Saksan kansaa myös henkisesti”. Wurm aloittaa varsin rohkealla lausunnolla siitä, ettei liittoutuneiden voitossa ollut kyse vain ”hyvän voitosta pahasta”. Sen sijaan ”maamme valtaamisessa ja miehittämisessä oli kyse samasta väkivallasta siviiliväestöä kohtaan kuin mistä liittoutuneet itse (Saksan tekemänä) oikeutetusti valittivat”, ja mitä ”sittenkin on denatsifikaation saralla joillain miehitysvyöhykkeillä tapahtunut, ei aina anna kuvaa suuresta oikeudenmukaisuuden ja inhimillisyyden määrästä”.²⁶⁰

Piispa jatkaa, että Saksan kansaa kohtaan esitetyt lukuisat vaatimukset saada maansa jälleen jaloilleen kuulostavat ivalta ottaen huomioon sen, miten maan teollisuudelta on otettu pois viimeisetkin raaka-aineet ja koneet – myös niillä aloilla, joilla ei ole sotavarustelun kanssa

²⁵⁷ RP (36), 3.7.1946, ”Päpstlicher Hilfszug für Deutschland”.

²⁵⁸ RP (37), 6.7.1946, ”Anglikanische Bischöfe gegen Verelendung”.

²⁵⁹ NRhZ (38), 1.12.1945, ”Wir wünschen die Leiden baldmöglichst zu beenden – Botschaft des Erzbischofs von Canterbury Dr. Fisher, Haupt der Kirche von England, an das deutsche Volk”.

²⁶⁰ NRhZ (59), 16.2.1946, ”Ein Brief an die Christen in England – Bischof Wurm antwortet dem Erzbischof von Canterbury”.

mitään tekemistä. Tässä piispa näkee yhtäläisyyden edellisen sodan päätökseen ja haluaa varoittaa näin toimimisesta. Väärin tehneitä tulee rangaista, hän kirjoittaa, muttei tuhansien syyttömien kustannuksella.²⁶¹

Yllättäen piispa Wurmin saksalaisia kohtaan armollinen viesti ei saanut vastakaikua kaikkien lukijoiden joukossa, kun ainakin heti seuraavaan lehden numeroon valikoitui piispalle kitkerää kritiikkiä antava vastine. Kirjoittaja tarttuu Wurmin argumenttiin, jonka mukaan ”ei pidä vangita satojatuhansia saadakseen kiinni joitain satoja syyllisiä”: kirjoittajan mukaan 75 % saksalaisista iloitsi Hitlerin ja kumppaneiden voitoista. Kristillisuus ei myöskään natsiinnostukselta suojannut, hän kirjoittaa, vaan ”natsisankareiden saapuessa kaupunkiin juuri kristilliset naiset hurrasivat jopa hysteerisyyteen saakka”²⁶², ja toisaalta sodan alettua kristilliset isät ja äidit olivat ylpeitä pojistaan, jotka vapaaehtoisina lähtivät sotimaan ennen kuin heidät edes palvelukseen määrättiin. Kukaan ei reagoinut, kun juutalaisia karkotettiin kodeistaan, ja kaikki tiesivät keskitysleireistä ja siitä, mitä juutalaisille ja poliittisille vastustajille Puolassa tapahtui. Ja nyt kun piispa Wurm valittaa denatsifikaatiosta, hän kirjoittaa, voi vain todeta, ettei vielä tosiaankaan ole tehty tarpeeksi. Päinvastoin, saksalaiset eivät voi tarpeeksi kiittää englantilaisia, että nämä eivät vain antaneet saksalaisten näännyä nälkään, vaan jopa tukevat Saksaa pääsemään jaloilleen.²⁶³

Piispa Wurmin näkemyksille täyslaidallisen antava kirjoittaja ei tuo omaa taustaansa esiin millään tavalla. Vaikka hänen käyttämänsä sanavalinnat ovat raflaavia, voi olettaa, ettei hän ole kansallissosialismin aikana kuulunut ainakaan kovin aktiiviseen vastarintaan. Tässä tapauksessa melkoisesti itse kärsittyään hän luultavasti haluaisi korostaa omia kokemuksiaan koskien poliittisten vastustajien kohtelua. Kirjoittaja ei myöskään ota kantaa kristillisyyteen puolesta tai vastaan, ja koska hän kirjoittaa puolueettomaksi ja koko väestöä palvelevaksi tarkoitettussa lehdessä, ei tästäkään voi vetää johtopäätöksiä hänen omasta asemoitumisestaan.

Toisin on hänelle vastineen kirjoittaneen henkilön laita, joka niin ikään haluaa tuoda näkökulmansa esiin koskien piispa Wurmin ajatuksia. Vastineen kirjoittaja asemoituu rivien välissä kristityksi ja kirjoittaa varsin sovittelevaan tyyliin. Hän puhuu ”natsien rikoksista” ja

²⁶¹ NRhZ (59), 16.2.1946, ”Ein Brief an die Christen in England – Bischof Wurm antwortet dem Erzbischof von Canterbury”.

²⁶² NRhZ (60), 20.2.1946, ”Ein Wort zu dem Brief von Bischof Wurm”.

²⁶³ Ibid.

käyttää muutenkin tosiasiat tunnustavaa kieltä, mutta korostaa oikeudenmukaisuutta, anteeksiantoa ja veljeyttä.²⁶⁴

Vastineessaan kirjoittaja argumentoi kristillisen vakaumuksen sulkevan pois ”natsimaailmankatsomuksen”, joten aidosti kristitty ei voisi koskaan olla natsi. Edellisen kirjoittajan arvion, jonka mukaan 75 % saksalaisista olisi syyllisiä, hän väittää perustuvan nimenomaan Hitlerin ajan gallupien uskomiseen. Rikoksiin syyllistyneiden tulee saada oikeudenmukainen rangaistus, hän kirjoittaa, ja kaikkien sellaisten asema, jonka nämä ovat ilman oikeutta saaneet puolueen jäsenyyden avulla, tulee peruuttaa. Kuitenkin kaikille kristityille, jotka ovat valinneet väärän tien ja haluavat löytää takaisin, tulee ojentaa kättä.²⁶⁵

Englantilaisille taas ollaan tietenkin kiitollisia kaikesta avusta, mutta eri syistä kuin edellinen kirjoittaja. Englantilaisten armollisuus osoittaa heillä olevan ymmärrystä, hän toteaa, joka taas edelliseltä kirjoittajalta omia maanmiehiään kohtaan puuttuu. Vastineen kirjoittaja näkee kohteensa lähinnä saarnaavan vihaa, joka nimenomaan on kristillisyydelle vastaista ja ainoastaan ”opettaa vihaamaan kansaamme”. Jos edellinen kirjoittaja pystyisi yhtään samaistumaan esimerkiksi idän pakolaisiin, hän ei enää ymmärtäisi, miksi ihmisiä tulisi rangaista teoista, joihin he eivät ole syyllistyneet. ”Vihan ja veljeyden puutteen tilalle tuomme rakkauden ja veljeyden, emmekä vaadi muilta enempää kuin itseltämme”, kirjoittaja kristillisen sovinnollisesti päättää.²⁶⁶

4.4 MENNEISYYDEN TARKASTELU

Tarkastelujakson lukijakirjeissä kansallissosialismin, Hitler-diktatuurin ja sodan käsittelyä tapaa suhteellisen vähän. Huomio on ymmärrettävästi muualla, joko aivan alkeellisimmassa arkipäivän pärjäämisessä tai korkeintaan lähitulevaisuudessa. Kaukaisempaakin tulevaisuutta jotkut harvat rohkaistuvat pohtimaan, mutta menneisyyttä ei juuri senkään vertaa. Aikaa näytti yksinkertaisesti kuluneen liian vähän ja tilanteen kunnollinen ymmärtäminen ottaisi aikansa.

²⁶⁴ NRhZ (61), 23.2.1946, ”Noch ein Wort zum Brief von Bischof Wurm”.

²⁶⁵ Ibid.

²⁶⁶ Ibid.

Ne harvat, jotka kirjeissään kuluneita vuosia käsittelivät, puuttuivat useimmiten käytännöllisiin asioihin, kuten esimerkiksi marraskuussa 1945 yhteisen lukijakirjeen kirjoittanut entisten poliittisten vankien yhdistys. Kirjeessä siteerataan Düsseldorfin hallintopresidentin päätöstä vuodelta 1936 tapauksessa, jossa ”valtionvihollisen”, tässä kommunistin, huonekaluja ja muuta omaisuutta otettiin Preussin valtion haltuun. Kirjoittajat huomauttavat, että edelleen on niin, että ”he, jotka periaatteesta kieltäytyivät tunnustamasta Hitleriä ja valitsivat mieluummin vangitsemisen, hädän ja nälän (--)) kyyristelevät yhä tänään tyhjissä huoneissa, kun taas systeemistä hyötyjät (Nutznießer) saavat edelleen nauttia eduistaan.”²⁶⁷ Kirje kuvaa kieltämättä hyvin välitöntä sodanjälkeistä tilannetta, jossa tietyllä tavalla matalaa profiilia pitämällä ja kulloiseenkin tilanteeseen mukautumalla, niin kansallissosialismin aikaan kuin sen jälkeenkin, saavutettiin melko usein yksilön kannalta parempia tuloksia kuin suoraselkäisyydellä ja aatteellisilla periaatteilla. Toisinajattelijoiden ja systeemin vastustajien – niiden jotka selvisivät – kiitos ja kunnian aika, koittaisi vasta paljon myöhemmin.

Kaksi muuta mennyttä aikaa tarkastelevaa kirjoittajaa tarkastelevat menneitä vuosia yhteiskunnan kokonaisuuden kannalta, ja ottavat kantaa denatsifikaatio-toimenpiteisiin hieman eri näkökulmista. Ensimmäisen mukaan olisi nimenomaan natsifilosofian mukaista – ja nykyistä oikeudenmukaisuutta ja yhdenvertaisuutta lain edessä vastaan – käyttää poliittisten puhdistusten mittarina vain puolueen jäsenyyttä ilman muita selvityksiä. Tällöin jäisi myös tuomitsematta henkilöt, jotka ilman jäsenyyttä hyötyivät systeemistä tai olivat sen käytyreit, hän huomauttaa.²⁶⁸

Toinen kirjoittaja puolestaan peräänkuuluttaa paljon denatsifikaatiota järeämpiä toimenpiteitä ja ilmoittaa Saksan tarvitsevan sisäistä täyskäännöstä.²⁶⁹ Varsin laajaa historian ymmärrystä ja kehittyntä ajattelua osoittava kirjoittaja on aikaansa edellä: se, mistä hän kirjoittaa marraskuussa 1945 tuli kyllä aikanaan Saksan liittovaltion jaetuksi periaatteeksi muun muassa vahvan desentralisaation muodossa, mutta välittömästi sodan jälkeen kirjoitus on tämän tutkielman aineistoissa ainoa laatuaan, eikä vastaavaa pitkän perspektiivin ajattelua esiinny vielä edes päättäjien tai muiden yhteiskunnallisten vaikuttajien ulostuloissa.

²⁶⁷ NRhZ (30), 3.11.1945, ”Beschlagnahme von Nazi-Möbeln”.

²⁶⁸ NRhZ (32), 10.11.1945, ”Prüfung der Personen ist notwendig”.

²⁶⁹ NRhZ (34), 17.11.1945, ”Genügt Entnazifizierung?”

Kirjoituksen keskiössä on ajatus, jonka mukaan kansallissosialismi on vain pitkän sairauden uusin oire, ei sen aiheuttaja. ”Sairauden” nimittäin nähdään saaneen alkunsa jo kauan ennen kuin yhtenäinen Saksa edes syntyi. Kirjoittaja toteaaakin runollisesti, että diktatuuri oli ”vuosisataisen väärän poliittisen kehityksen suon viimeinen myrkkykukka”²⁷⁰. Saksa ei vuoden 1848 vapausliikkeiden epäonnistuttua ja Bismarckin rautakouran alle siirryttyään päässyt mukaan samalle demokratian ja kansalaisvapauksien tielle muiden länsimaisten valtioiden kanssa. Vapaustaistelu vaihtui ”kritiikittömään valtion kaikkivoipaisuuden ja materiaalisen kehityksen ihailuun”²⁷¹. Samaan aikaan ”orjuuttava” Preussi haali hallintaansa aina vain lisää alueita. Näin ollen näin pitkän vääränlaisen kehityksen korjaamiseen ei riitä pelkkä 12 viime vuoden tarkastelu ja denatsifikaatio, vaan tämän lisäksi tarvitaan yhtä perusteellinen ”depreussilaistaminen” (entpreußen).²⁷²

Muutoin poikkeuksen yksilötason kritiikin puuttumiseen menneisyyden tarkastelun osalta tekee yksi ainoa kirje *Rheinische Postissa* kesällä 1946, jota on syytä arvioida tarkemmin. Siinä hyökätään suorasukaisesti yhteen tiettyyn nimeltä mainittuun henkilöön, muuan herra Schliekeriin Düsseldorfista. Tekstissä kirjoitetaan Schliekerin tulleen valituksi varusteluministeriön varustetoimitusten johtajaksi kaksi vuotta ennen sodan päätöstä, ja tämän olleen toimessaan varusteluministeri Speerin luottomies.²⁷³

Schlieker oli työssään ”taitava, mutta piittaamaton, ja käytti virassaan miltei sietämätöntä henkilökohtaista painostusta teollisuuden piirejä kohtaan”²⁷⁴. Jos Schliekerin käskyjä ei täyttänyt, tekstissä väitetään, tämä katsottiin ”sabotaasiksi”. Sodan päättyttyä Schliekerin odotettiin ilman muuta päätyvän syytettyjen penkille, mutta nyt uudessa Reinin-Westfalenin liike-elämässä Schlieker onkin ällistytävästi toivotettu tervetulleeksi alueen teollisuuspiirien keskuuteen ”neuvonantajan” roolissa. Kirjoittajan mielestä Schlieker ei ole mikään sellainen huippuosaja, etteikö häntä voisi korvata puhtaamman menneisyyden omaavalla henkilöllä. Kirjoittajan kysymys kuuluukin, mikä järki on järjestää denatsifikaatioimikuntia, jos denatsifikaatiota ei edes oikeasti tehdä?²⁷⁵ Aiheen käsittely ei suinkaan pääty ilmoille heitettyyn

²⁷⁰ NRhZ (34), 17.11.1945, ”Genügt Entnazifizierung?”

²⁷¹ Ibid.

²⁷² Ibid.

²⁷³ RP (37), 6.7.1946, ”Ist Herr Schlieker entnazifiziert?”

²⁷⁴ Ibid.

²⁷⁵ Ibid.

syytökseen, vaan demokraattisen kansalaiskeskustelun hengessä herra Schlieker saa puolustautua heti seuraavassa numerossa.

Omassa vastineessaan, joka on otsikoitu yksinkertaisesti ”Herra Schlieker vastaa”, Schlieker kiistää koskaan olleensa varustetoimitusosaston johtaja. Sen sijaan hän kertoo työskennelleensä rauta- ja terästilausten valvonnan parissa, joka kuitenkin oli jossain määrin ministeriön alaisuudessa. Tähänkin tehtävään Schlieker kertoo tulleensa määrätyn vasten tahtoaan ”palvelusvelvollisuuden” (Dienstverpflichtung) nimissä. Schlieker puhuu puolustukseen velvollisuudesta, siitä samasta joka kosketti ”90 prosenttia saksalaisista, oli se sitten sotilaana rintamalla tai esimerkiksi käsityöläisenä kranaatteja tai uniformuja valmistaen”²⁷⁶. Omassa työssään Schlieker yksinkertaisesti ”varmisti raudan ja teräksen tasaisen jakamisen eri tehtaisiin”. Käytöksensä kritiikkiin Schlieker puolestaan vastaa, että jos kerran ”patriotismin kulta-aikana tuloksia saavutettiin vain ’sietämättömällä painostuksella’, niin ei pitäisi nyt yllättyä, että yksityisesti toimivat firmat eivät välttämättä toimi täysillä yhteishyvän eteen”.²⁷⁷

Denatsifikaatiotoimikuntien olemassaoloon ja toimivuuteen ei Schliekeriltä siis saada vastausta, vaan sen sijaan puolustus omalle työpaikalleen yksityisen sektorin omien intressien ajamisen nimissä. Näin ollen Schlieker esittää klassisen argumentin siitä, että hän ”velvollisuuttaan täyttäneenä henkilönä” ei ole vastuussa työnantajansa eli valtion kokonaisuuden toimista, eikä näin ollen ole myöskään syytä evätä hänen nykyistä työskentelyään, jos kerran vapaata valintaansa harjoittava yksityinen toimija hänet haluaa palkata. Schliekerin oman vastineen jälkeen keskustelu asiasta ei ainakaan lehden sivuilla jatku.

Schliekerin tapausta lukuun ottamatta menneisyyden tarkastelussa yksilötasolle uskaltaudutaan vain huumorin keinoin. Onkin helppo nähdä, että tuoreessa muistissa olevien lähivuosien äärimmäisiä tapahtumia on helpompi käsitellä ironiaan ja sarkasmiin peiteltyinä, ja poliittiset pilkkakirjoitukset ovat toki lehdistön historiassa muutenkin klassinen ilmiö. Tätä kirjetyyppiä edustaa tämän tutkielman tarkastelujaksolla muutama kirjoitus, joista lähes kaikki esitetään runon tai laulun muodossa. Esimerkiksi ”Eilisen herroille” otsikoitu runo antaa täyslaidallisen entisille puoluetovereille, jotka väittävät olleensa mukana vain pakosta ja oikeasti sisimmässään liikettä vastaan. Napakka kirjoitus, jonka voi kuvitella osuvan kirpeästi nimenomaan edellä

²⁷⁶ RP (38), 10.7.1946, ”Herr Schlieker antwortet”.

²⁷⁷ Ibid.

esitellyn herra Schliekerin tapaisiin toimijoihin, ansaitsee tulla esimerkinomaisin ottein siteeratuksi²⁷⁸ sellaisenaan:

Eilisen herroille!²⁷⁹

Olit puoluetoveri, toki pakosta vain,
Et siis mitään tehnyt mukana?
Etkä muutenkaan kuuna päivänä
edes unissasi moista harkinnut?
...

Ymmärrä nyt, ystävä hyvä,
Firma on konkassa.
Ja sama se mitä tarkoittit,
koska tahrainen olet ja pilalla.
...

Koskaan et olisi säikähtänyt
Koskaan et sä valittanut
Mutta nyt veikkasit väärää hevosta.
Ota se mitä siitä koituu.

Ota itseesi ja mieti:
Maailma pyörii radallaan.
Vaikene, maksa! Näin nyt tulet kokemaan
minkä muut jo tuta saivat.

Runon puhuja viittaa suurin sanankääntein sodan jälkeen tavanomaiseksi tulleeseen ilmiöön, jossa omaa roolia totalitaristisessa diktatuurissa pyrittiin kaikin tavoin vähättelemään: joko pukemaan jonkinlaisen velvollisuuden suorittamiseksi tai ulkoisen pakon sanelemaksi. Ilmiö näkyi välittömästi sodan jälkeen jo esimerkiksi liittoutuneiden tiedustelijoiden raporteissa, joissa kerrotaan, ettei tiedustelumatoilla olla ”tavattu alkuun ainuttakaan natsia”. Myöhemmin natsija kuitenkin alkoi löytyä, mutta hekin olivat ”vain pakotettuja” sellaisia.²⁸⁰ Runon kirjoittajalle tarkoitus ei kuitenkaan pyhitä keinoja eikä silkkaan opportunistiin vetoaminenkaan poista puoluejäsenyyden tahraa, vaan tällaisille henkilöille ainoa tie jonkinlaiseen armahdukseen on hyväksyä tappionsa ja kestää sen seuraukset.

²⁷⁸ Käännös on vapaa, mutta mahdollisimman tarkasti viestin ja sävyn välittävä.

²⁷⁹ NRhZ (17), 19.9.1945, ”Den Herren von gestern!”

²⁸⁰ Borsdorf & Niethammer 1976, 37.

4.5 HIDAS HENKINEN SIIRTYMÄ

Lehtien pääkirjoituksissa uudesta ajasta ja sen tuomista henkisistä velvoitteista kirjoitetaan läpi tarkastelujakson lennokkain, usein pateettisin sanankääntein. Myös tutkimuskirjallisuudessa *Stunde Null* -käsitteineen kansallissosialistisen diktatuurin romahtaminen ja uuden ajan alkaminen piirtyvät usein äkillisenä täyskäännöksenä, mikä omana aikanaan sen kokeneille ihmisille näyttäytyi hyvin eri tavalla. Arkitodellisuudessa syvällinen muutos todellakin otti aikansa, eikä se monella elämänalueella ollut tarkastelujakson vuosina päässyt edes alkuun. Tässä luvussa käsitellään muutamia julkisessa keskustelussa esiin tulleita ilmiöitä, jotka ensivaikutelmaltaan vaikuttavat jäänteiltä menneestä ajasta, mutta todellisuudessa vain kertovat ajatusmaailmojen muutosten hitaudesta.

Kuten tunnettua, Euroopan juutalaisvihan historia on vuosisatainen, ellei -tuhantinen eikä ilmiö ollut kansallissosialismin syntyaikoina kovinkaan poikkeuksellinen. Kansallissosialismin valtakauden 12 vuoden aikana viha sai toki vuosi vuodelta eskaloituen äärimmäiset mittasuhteet. Sodan loppumetreillä tai viimeistään sen päätyttyä juutalaisiin kohdistuneet hirmuteot tulivat kaikkien tietoisuuteen, mikä aiheutti saksalaisissa vaihtelevia reaktioita. Viimeistään Saksan tullessa liittoutuneiden miehittämäksi ajat kuitenkin muuttuivat ainakin virallisesti, kun kymmenistä tuhansista²⁸¹ jäljelle jääneistä juutalaisista tuli jälleen tavallisia kansalaisia.

Löytämieni lähteiden valossa erillisiä lakimuutoksia juutalaisten asemaan ei tehty, vaan juutalaisten kansalaisoikeudet Saksassa palautuivat samalla, kun vuoden 1933 jälkeisiä lakeja kumottiin elokuussa 1945.²⁸² Brittiläisellä miehitysvyöhykkeellä juutalaisilla ei sodanjälkeisinä vuosina ollut *Displaced Personsien* (DP) keskuudessa erityisasemaa, toisin kuin esimerkiksi amerikkalaisella vyöhykkeellä. Brittien suhtautuminen juutalaisiin värittyi muutenkin selkeästi enemmän Palestiinan kysymyksen kautta. Palestiina oli vuoteen 1948 asti Britannian mandaattialue, jonne suuntautuvaa juutalaisten massiivista muuttoaaltoa britit pyrkivät

²⁸¹ Luvuissa on suurta hajontaa. Nesselrodt 2021 mukaan 12 000, Romberg & Urban-Fahr 1999 mukaan 50 000-70 000, Quinkert 2015 mukaan yli 60 000. Arvioiden huomattavissa eroavaisuuksissa on luultavasti kyse siitä, että ensimmäisessä on kyse nimenomaan saksanjuutalaisista, kun taas suuremmissa luvuissa huomioidaan juutalaiset DP:t kokonaisuudessaan, jolloin luvussa on mukana myös esim. itä-Euroopan juutalaisia, jotka syystä tai toisesta oleskelivät nyt Saksan alueella.

²⁸² Law No 1 from the Control Council for Germany, 30.8.1945.

estämään. Brittiläisellä miehitysvyöhykkeellä eli vuonna 1945 yhteensä noin 19 000 juutalaista, joista valtaosa vielä DP:lle tarkoitetuilla leireillä.²⁸³

Tarkastelujakson lehdissä juutalaisten syystä tai toisesta erityinen asema yhteiskunnassa näkyi kiinnostavan pienen yksityiskohdan kautta. Lehtien ilmoituspalstalla julkaistaan useita ilmoituksia, joissa erikseen mainitaan ilmoittajan, joko työnhakijan tai palveluntarjoajan, olevan juutalainen. Esimerkkejä löytyy ainakin läpi vuoden 1945: ”Juutalainen merkonomi (Kaufmann) parhain suositukseen haluaa aktiiviseksi osakkaaksi kauppa- tai teollisuusyritykseen”²⁸⁴; ”Puolijuutalainen, monipuolinen merkonomi, etsii johtotehtäviä sisä- tai ulkomarkkinoilla (Innen- oder Aussendienst)”²⁸⁵; ”Täysmerkonomi (juutalainen), parhain kontaktein koti- ja ulkomailla, etsii hiljaista tai aktiivista osakkuutta teollisuudessa tai kaupan alalla”²⁸⁶; ”Puolijuutalainen (entinen Gestapo-vanki), monipuolinen merkonomi, monivuotinen edustaja (Vertreter), etsii sisä- tai ulkomarkkinoiden johtotehtäviä, mm. yritysten edustajana (”lukrative Generalvertretung“)^{287,288}.

On haastavaa tulkita, miksi juutalaisuuden korostaminen katsottiin tärkeäksi ilmoitusten yhteydessä. Tulkintaa on mahdollista tehdä jopa päinvastaisiin suuntiin: joko juutalaisuutta korostamalla haluttiin saada jonkinlaisia kärsimysten kautta ansaittua hyötyä – karkeammin ilmaistuna säälipisteitä – tai sitten juutalaisuuden korostamisella saatettiin jopa toisintaa vanhoja stereotyyppioita juutalaisten ja rahan ja liiketoiminnan kytköksistä. Juutalaisuudesta kertomalla voisi siis tässä ajatustavassa viestiä erityisestä ”taipumuksesta” liike-elämään, mikä ironisella tavalla niin ikään jatkaa samojen rotuominaisuusteorioiden linjalla kuin raskain kansallissosialistinen ideologia, ja on jokseenkin vaikea ymmärtää, miksi juutalaiset halusivat itse itselleen niin tehdä.

Jälkimmäisen puolesta saattaisi kuitenkin puhua se, että taustan esiin tuomista tapahtuu nimenomaan ammatillisten asioiden yhteydessä, eikä vaikkapa avioliittoilmoituksissa, joissa nimenomaan on melko yleistä ilmoittaa uskonnollinen vakaumuksensa ja muita henkilöä määrittäviä ominaisuuksia. Kolmas mahdollinen selitys juutalaistaustan esiintuomiselle on

²⁸³ Nesselrodt 2021, 8.

²⁸⁴ NRhZ (9), 22.8.1945.

²⁸⁵ NRhZ (27), 24.10.1945.

²⁸⁶ NRhZ (31), 7.11.1945.

²⁸⁷ Yrityksen edustaja ulkopuolelle, nykyään tehtäväkuva vastaisi osittain esim. viestijää tai yhteiskuntasuhdevastaavaa, mutta tuolloinen ”edustaja” yleensä istui yhtiön hallituksessa ja piti hallussaan huomattavaa valtaa.

²⁸⁸ NRhZ (37), 28.11.1945.

yksinkertaisesti tottumus: jo vuosien ajan ihmisiä oli totuttu lokeroimaan taustan ja mitä erilaisimpien nimittäjien mukaan, ja sen jatkaminen myös aikakauden vaihduttua on vain jälleen osoitus henkisen muutoksen hitaudesta ja aikakausien limittymisestä.

Työnantajan ja liikkeenharjoittajan näkökulmasta juutalaisen palkkaaminen yritykseen tai valitseminen liikekumppaniksi oli toki luultavasti oman ”poliittisen puhtauden” todistamiseksi kannattavaa. Tämä saattaa olla yksi syy myös ilmoitusten suurelle määrälle ja sille, että tarkastelujaksolla ainakin kerran juutalaista osakasta yritykseen myös varta vasten haetaan ilmoituksella²⁸⁹. Tässäkin tapauksessa juutalaisuuden sekä mahdollisten kärsimysten korostamisesta oli hyötyä juutalaisille itselleen. Juutalaisten lisäksi sama mahdollisuus potentiaalisesti parempaan ammatilliseen tulevaisuuteen nykyisissä uusissa oloissa oli myös muilla vanhan systeemin kärsijöillä; samaan tapaan taustaansa korostaen osakkuutta yrityksessä hakee esimerkiksi ”Puolalainen sotavahingoista kärsinyt” (Pol. Geschädigter).²⁹⁰

Toinen esimerkki menneen ja nykyisen häilyvyydestä ihmisten ajatusmaailmassa on patriotismi, jota erinäisten historiapoliittisten vaiheiden jäljiltä ei nykyisessä saksalaisessa julkisessa keskustelussa tapaa juuri lainkaan, mutta joka vielä sodan jälkeenkin eli vahvana. Asenne näkyy varsinkin sanavalinnoissa ja pateettisen isänmaallisessa puheenparressa.²⁹¹ Tosin jo sodan jälkeen patrioottinen henki pysyi mieluummin kunniakkaissa menneissä vuosisadoissa kuin viimeisten vuosien katastrofiin päättyneessä nationalistisessä suuruudenhulluudessa. Varsin monessa pääkirjoituksessa tai päättäjien kirjoituksissa viitattiin esimerkiksi Goethen, Schilleriin tai epämääräisemmin esimerkiksi ”vuoden 1848 suuriin vapausrunoilijoihin”.²⁹²

Saksalainen isänmaallisuus sodan jälkeen näyttäytyi sekoitukselta nostalgista kaipausta usein miltei myyttiseen menneisyyteen ja pettymystä sodan katastrofiin ja politiikkaan, joka sen aiheutti. Poliitiikkaan isänmaallisuutta ei ainakaan enää sodan jälkeen haluttu sotkea, vaan isänmaallisuus koski nimenomaan kieltä, kulttuuria ja mahdollisesti jaettuja henkisiä arvoja.

²⁸⁹ NRhZ (3), 1.8.1945.

²⁹⁰ NRZ (2), 17.7.1946.

²⁹¹ Esim. NRhZ (1), 18.7.1945, ”Künstler helfen mit”; NRhZ (2), 25.7.1945, ”Volk, Land und Kunst”; NRhZ (4), 4.8.1945, ”Der Weg zum Frieden” (pk); NRhZ (37), 28.11.1945, ”Der Weg aus dem Trümmerfeld – Oberbürgermeister Dr. Kolb zur Eröffnung des Vortragswesens”; RP (7), 23.3.1946, ”Kunstwerk des Friedens” (pk).

²⁹² NRhZ (37), 28.11.1945, ”Der Weg aus dem Trümmerfeld – Oberbürgermeister Dr. Kolb zur Eröffnung des Vortragswesens”.

Poliittisten johtajien – Hitlerin, mutta myös monien edeltäjien – nähtiin lähinnä pilanseen kaikki se hyvä, mitä maassa oli.

Hyvän esimerkin tällaisesta pettyneen patriootin ajatusmaailmasta antaa jouluna 1945 lukijakirjepalstalla julkaistu runo. Kirjoittaja aloittaa viittaamalla edelliseen *Neue Rheinische Zeitung* -nimellä julkaistuun lehteen, joka oli olemassa kirjoitushetkestä vajaa sata vuotta aiemmin. Tuolloinen *Neue Rheinische Zeitung* oli kommunistis-sosialistinen lehti, jota Kölnissä päätoimittivat itse Karl Marx ja Friedrich Engels. Kirjoittaja aloittaa lainauksella lehdestä vuodelta 1848, jonka tarkoituksena on osoittaa, ettei mikään ole yhteiskunnassa juuri muuttunut: kommunistinen lehti sai kritiikkiä valtaapitäviltä, koska se edusti vapaa-ajattelua ja pyrki muuttamaan silloista tilannetta.²⁹³

Läpi runonsa kirjoittajan keskeisin kritiikki kohdistuu kuitenkin hänen omiin maanmiehiinsä, vertaisiinsa, jotka vaikenevat Saksan vaikeasta tilanteesta eivätkä edes yritä ajatella toisin. Hän kirjoittaa, että se, mikä viimeksi sai ihmiset vaikenemaan tällä tavalla, oli juutalaisten vieminen keskitysleireille – mitä tämä puolestaan kertoo siitä, mitä juuri nyt tapahtuu, kirjoittaja vaikuttaa kysyvän. Kirjoittajan maailmassa valtio ja sen johto vaikuttavat olevan kaksi eri asiaa, ja edellinen kärsii nyt toisen tekemisistä, eikä kukaan vaikuta tekevän asialle mitään. Niin Saksan edellinen johto kuin liittoutuneetkin olivat tuhon vimman vallassa: Saksan johto vei isänmaan katastrofiin ja liittoutuneiden annettiin pommittaa Saksan kaupungit ja lukuisat siviilit niiden mukana. Sen sijaan, että edes nyt tuhon jälkeen tavallisen kansalaisen ääni tulisi kuuluviin, maan kohtalo on edelleen pienen piirin käsissä ja muut – kenties yksinkertaisesti tietämättöminä – vaikenevat. Kirjoittaja valittaakin, että Essenissä edes NRhZ:n olemassaolosta ei saanut tietoa kuin kuulopuheiden kautta, puhumattakaan kaikesta muusta viestintävälineiden hävityksestä.²⁹⁴

Runon kirjoittaja vaikuttaa enteilevän tulevaisuuden Saksaa, jossa varsin harva tuntee isänmaallista ylpeyttä poliittisesta Saksasta. Kulttuurinen Saksa taas nähdään eri asiana, johon politiikkaa ei tule sotkea. Päätäjät tulevat ja menevät, mutta ”runoilijat ja ajattelijat” (Dichter und Denker) pysyvät. Sodan vauriot ovat kuitenkin vielä niin tuoreita, että tämän kirjoittajan mielessä ei selvästi vielä ole tilaa juuri muulle kuin pettymykselle ja surulle. Kannustuksia toimintaan tai muita ratkaisuehdotuksia kurjaan tilanteeseen ei saada.

²⁹³ NRhZ (45), 29.12.1945, ”Bedenkt, es war schon immer so”. Runo kokonaisuudessaan liitteissä.

²⁹⁴ Ibid.

Kolmas osoitus kahden eri aikakauden päällekkäisyydestä saksalaisten maailmankuvissa ja mielenmaisemissa saadaan alkuun ulkopuolisten näkökulmasta. Liittoutuneiden tiedustelulähteissä erikseen raportoidaan, kuinka miehittäjälle työskentelevät saksalaiset ovat innokkaita käskyttämään muita saksalaisia tavalla, joka menee ”melkein jo liian pitkälle”. Samoin vastaukseen, onko henkilö itse ollut puolueen jäsen, vastaus on aina ei, mutta ”samaa vauhtia kerrotaan heti naapurista, joka on”.²⁹⁵

Itsekkään ja opportunistisen mentaliteetin olemassaolon vahvistavat myös saksalaisten omat kannanotot lukijakirjeissä, joissa on melko tavallista pelata omaan pussiin ja turvata omaa selustaa muiden kustannuksella. Esimerkiksi denatsifikaatiota ollaan innokkaita vaatimaan, kunhan se ei koske itseä, ja moraalien rappiosta valitetaan, mutta siihenkin syyllistyvät aina muut henkilöt. Lisäksi solidaarisuutta vaaditaan, mutta vain niiltä, joilla itsellään on enemmän, ja varoja ja vaurioita tulisi tasata, mutta vain muiden.²⁹⁶ Tunnettu inhimillinen tosiseikka on, että totalitaristisissa yhteiskunnissa vertaisten, esimerkiksi naapureiden valvonta lisääntyy ja muiden rikkeistä ollaan kiireesti raportoimassa ylemmille tahoille, ja toisaalta tiedossa on sekin, että ainakin taloudellisesti vaikeat ajat keskimäärin lisäävät ihmisten itsekkyyttä.

Samana käytöksen voi kuitenkin tulkita myös jatkumoksi aivan samanlaiselle opportunistille kuin mitä varsin monet kansallissosialistisen hallinnon aikana harjoittivat, ja oikeastaan juuri sellaiseksi toiminnaksi, jota yllä käsitelty runokin kritisoi. Demokraattisen ajattelun kehittyminen ja jonkinlaisen nollasummapelin mentaliteetista luopuminen ottivat aikansa, ja varsinaiseen vapaa-ajatteluun monet rohkaistuivat vasta miehitysajan päätyttyä uudessa Saksan liittotasavallassa. Kansallissosialistisesta todellisuudesta ja sen lietsomista toimintatavoista irtaantumisen prosessi oli vasta alkanut.

²⁹⁵ Borsdorf & Niethammer 1976, 38-39.

²⁹⁶ Esim. NRhZ (6), 11.8.1945, ”Konjunkturritter”; NRhZ (10), 25.8.1945, ”Denkt an die Berufstätigen!”; NRhZ (12), 1.9.1945, ”Was geschieht mit den Kriegssachschäden?”; NRZ (9), 10.8.1946, ”’Bestrafte’ auf dem Lande”; NRZ (11), 17.8.1946, ”Auch wir möchten nach Hause”.

5 JOHTOPÄÄTÖKSET

Välittömästi sodan päättymisen jälkeen ja Saksan uuden alun varhaisina vuosina suuri osa ihmisistä näytti kokevan, että maan surkea tila johtui nimenomaan sodasta sinänsä. Totta on, että juuri sodan tuhoisa loppu käytiin Saksan kotikentällä. Tällöin merkittävän kansanosan mielestä oli akuutimpien uhkien tieltä ilmeisesti jo hävinnyt tietoisuus siitä, että koko sota todella oli Saksan aloittama, ja sen juurisyy oli totalitaristisen hallinnon harhaisen ekspansiivisessa politiikassa. Sodan päätyttyä ilmassa oli jopa lapsenomaista hämmästyttä siittä, että sota oli nyt Saksan ylle tullut, kuin vääjäämättömänä sääilmiönä ilman maan omaa osallisuutta tapahtumiin. Laajassa mitassa kansallissosialismin ja sen läpäisemän hallinnon toimien käsittelyyn oli 1940-luvun lopun vuosina vielä pitkä matka.

Aikuisten huolestuneista äänistä huolimatta nimenomaan nuoret olivat väestössä se joukko, joka suhtautui lähihistorian vuosiin kriittisimmin. Nuorten joukossa petetyksi tulemisen tunne oli laajalle levinnyttä, ja heidänkin, jotka ehkä kansallissosialismiin olivat uskoneet tai halunneet uskoa, käteen jäi vain tyhjät lupaukset ja tuhottu maa. Nuorten usko auktoriteetteihin olikin sodan jälkeen suurelta osin mennyttä. Perinteiseen puoluepolitiikkaan osallistumiseen sen sijaan suhtauduttiin kaksijakoisesti. Toiset korostivat poliittisen aktiivisuuden merkitystä ja halusivat ottaa kaiken irti uusista demokraattisista vapauksistaan, kun taas toiset olivat kyynisiä ja epäilivät kanssaihminen – usein juuri vanhemman polven – kykyä poliittiseen kypsyyteen.

Nuoret vaikuttivat käsittelevän pettymystään tekemällä sodan jälkeen monella elämäntilanteella juuri päinvastaisia valintoja kuin mihin kansallissosialistinen diktatuuri oli yrittänyt heidät kasvattaa. Nuori polvi avasi päättäväisesti ikkunat maailmaan ja halusi nationalismiin käpertymisen jälkeen asemoitua osaksi laajempaa läntistä yhteisöä. Kapinaa mennyttä vastaan oli monilla myös paluu hengellisyyden ja ikäikäisten arvojen pariin, mikä niin ikään kytkeytyi usein ajatukseen ”läntiseen arvoyhteisöön” liittymisestä. Yhtä kaikki, nuoret siinä missä vanhempikin väestö olivat sodan jälkeen nälkäisiä tiedolle ja vapaalle kulttuurille, sananvapaudelle ja kansalaisyhteiskuntaan osallistumiselle.

Yllä kuvattu ”nuorisokysymys” tai jopa ”nuoriso-ongelma” on tämän tutkielman tarkastelujaksolla kenties kaikkein suurinta kansalaiskeskustelua aiheuttanut yksittäinen aihe. Käytetyissä aineistoissa tutkittavaa tällä saralla olisi riittänyt paljon enempi kuin mihin tämän tutkielman puitteissa kyettiin. Nuorisosta käyty julkinen keskustelu olisikin yksi mahdollinen jatkotutkimuksen aihe.

Jo vuodet 1945–1946 olivat niitä seuranneen ajan tavoin tarmokkaan ja tulevaisuuteen suuntautuvan jälleenrakennuksen aikaa. Henkinen jälleenrakennus alkoi fyysisten olosuhteiden ja puitteiden korjaamisella ja kansalaisaktiivisuus nousi alkuun arkisten asioiden kautta. Monet lehtikirjoittelijat osoittivat kehittynyttä oikeudenmukaisuuden tajua ehdottaen esimerkiksi etuoikeutta jonoissa vammautuneille tai erillisen kala-annoksen jakelua diabeetikoille. Toisaalta myös itselle kuuluvista oikeuksista pidettiin tiukasti kiinni ja joskus oikeudenmukaisuuden penääminen kärjistyi jopa kyräileväksi kanssaihminen tarkkailuksi.

Arkipäivän haasteet eivät suinkaan päättyneet käsillä olevan tutkielman tarkastelujaksolle. Juuri aineiston lopulla alkanut talvi 1946–47 (tutkimuskirjallisuudessa ”Hungerwinter”) oli sodan jälkeen vaikein. Talvi oli vuosisadan kylmin, polttoaineita ei ollut, sadot olivat jääneet huonoiksi, ja pelkästään Saksassa satojatuhansia kuoli nälkään ja kylmään – modernissa Euroopassa. Vasta kesän 1948 valuuttareformin jälkeen tilanne alkoi helpottaa. Kaupunkikuvistakin on nähtävissä, että esimerkiksi vielä vuonna 1947 raunioita ja kivikasoja on keskusta-alueilla yleisesti, ja rakentaminen pääsi jälleen kunnolla vauhtiin vasta rahauudistuksen myötä.

Suuria yhteiskunnallisia myllerryksiä tarkastellessa kuitenkin usein unohtuu, että myös poikkeuksellisten aikojen keskellä elämä jatkui monella tapaa normaalisti. Myös kesällä 1945 menttiin runsaiden lehti-ilmoitusten saattelemana kihloihin ja naimisiin ja saatiin lapsia, aloitettiin uria ja rakennettiin koteja, mikä kaikki vahvasti kipeästi kaivattua uskoa tulevaisuuteen. Mikäli välittömästi sodan jälkeen arkipäivän ylittäviä, abstrakteja asioita ehdittiin ajatella, kytkeytyivät ne useammin tulevaan, ei menneeseen. Maan tulevaa henkistä orientaatiota pohdittiinkin paljon, ja esitettyjen näkemysten kirjo on hyvä konkreettinen osoitus siirtymästä uusien vapauksien aikaan. Toisaalta mikään suuri henkinen muutos ei tapahdu yhdessä yössä, ja tämä näkyy myös yksittäisinä jäänteinä kansallissosialismin ajan tavoista ja mielenmaisemista.

Voi kuitenkin argumentoida, että Saksan sodanjälkeinen jälleenrakennustyö, niin aineellisesti kuin ennen muuta henkisesti, näyttää maan myöhempien vaiheiden valossa edenneen juuri oikeaa reittiä siten, että sen jokainen vaihe oli myöhemmän kehityksen kannalta tärkeä. Onkin keskeistä panna merkille, kuinka nopeasti suuret kansanosat ja tätä myöten yhteiskunnat normit viime kädessä demokratisoituivat. Kun perusta tälle oli luotu, päästiin myös menneisyyttä lopulta käsittelemään kypsän aikuismaisella tavalla, mikä ei olisi välttämättä ollut edes mahdollista vielä sodan päätöksen kaoottisessa tilassa.

LÄHTEET

ALKUPERÄISLÄHTEET

NRhZ 18.7.1945–23.2.1946.

RP 2.3.1946–30.12.1946.

NRZ 13.7.1946–31.12.1946.

TIME 7.5.1945.

HS 6.10.1945.

Law No 1 from the Control Council for Germany (Berlin, 30 August 1945). Saatavilla:

https://www.cvce.eu/en/obj/law_no_1_from_the_control_council_for_germany_berlin_30_august_1945-en-9d0c13eb-88f0-4158-8c78-a544b48f0b61.html. Luettu 10.11.2024.

AIKALAISKIRJALLISUUS JA MUISTELMAT

Borsdorf, U. & Niethammer, L. (toim.). (1976). *Zwischen Befreiung und Besatzung. Analysen des US-Geheimdienstes über Positionen und Strukturen deutscher Politik 1945.*

Wuppertal: Peter Hammer Verlag.

Filmer, W. & Schwan, H. (1985). *Mensch, der Krieg ist aus. Zeitzeugen erinnern sich.*

Düsseldorf, Wien: Econ Verlag.

Knauth, P. (1946). *Germany in Defeat.* New York: Alfred A. Knopf.

Pollock, J. K. & Krüger-Bulcke, I. (toim.). (1994). *Besatzung und Staatsaufbau nach 1945.*

Occupation Diary and Private Correspondence 1945–1948. München: R. Oldenbourg Verlag.

Schörken, R. (2005). *Jugend 1945. Politisches Denken und Lebensgeschichte.* 2. painos.

Frankfurt am Main: Fischer.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Boll, B., Schulze, V. & Süßmuth, H. (toim.). (1993). *Zeitungsland Nordrhein-Westfalen. Geschichte – Profile – Struktur*. Bonn: ZV Zeitungs-Verlag.
- Cowling, D. L. (2018). *Britain and the Occupation of Germany, 1945–49*. Väitöskirja, Wolfson College, University of Cambridge.
- Grontzki, N., Niewerth, G. & Potthoff, R. (toim.). (2005). *Die Stunde Null im Ruhrgebiet. Kriegsende und Wiederaufbau: Erinnerungen*. Essen: Klartext Verlag.
- Häusser, A. & Maugg, G. (2009). *Hungerwinter. Deutschlands humanitäre Katastrophe 1946/47*. Berliini: Propyläen.
- Kershaw, I. (2011). *The End. The Defiance and Destruction of Hitler's Germany*. New York: The Penguin Press.
- Nesselrodt, M. (2021). ”Neuanfänge” teoksessa *Jüdisches Leben in Deutschland nach 1945*, toim. Hesse, C. (2021). Informationen zur politischen Bildung Nr. 348. 3/2021.
- von Plato, A & Leh, A. (1997). *”Ein unglaublicher Frühling”. Erfahrene Geschichte im Nachkriegsdeutschland 1945-1948*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Quinkert, B. (2015). ”Deutschland – Von der Kapitulation zur Teilung” teoksessa *1945. Niederlage, Befreiung, Neuanfang. Zwölf Länder Europas nach dem Ende der NS-Gewaltherrschaft*, toim. s.n. Deutsches Historisches Museum (2015).
- Romberg, O. R. & Urban-Fahr, S. (toim.). (1999). *Juden in Deutschland nach 1945. Bürger oder ”Mit” Bürger?* Frankfurt am Main: Tribüne Verlag.
- Trees, W. & Whiting, C. & Omansen, T. (1978). *Drei Jahre nach Null. Geschichte der britischen Besatzungszone 1945–1948*. Düsseldorf: Droste Verlag.

METODI

- Berger, S. (2022). *History and Identity. How Historical Theory Shapes Historical Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berger, A. A. (1998). *Media Research Techniques*. Thousand Oaks, Lontoo, New Delhi: SAGE Publications, Inc.
- Eskola, J. & Suoranta, J. (2008). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. 8. painos. Tampere: Vastapaino.

Fitzpatrick, S. (1999). *Everyday Stalinism. Ordinary life in Extraordinary Times. Soviet Russia in the 1930s*. Oxford: Oxford University Press.

Lüdtke, A. (toim.). (1989). *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag.

LIITTEET

LIITE 1: "Bedenkt, es war schon immer so". Mielipidekirjoitus, NRhZ (45), 29.12.1945.

"Bedenkt, es war schon immer so"

Essen, 26.12.1945

"Heute morgen fuhr ich nach Düsseldorf
In sehr honetter Begleitung
Ein Regierungsrat schimpfte sehr
Auf die Redakteure der Rheinischen Zeitung"
(N.R.Ztg. v. 1848)

Bald sind es 100 Jahre her,
Seit diese Verse geschrieben.
Wohl manches hat sich geändert seither,
Wohl manches ist auch geblieben.

Geändert hat sich das Deutsche Reich
In Größe, Verfassung, Bedeutung,
Geändert hat sich so manches Mal
Die hohe politische Leitung.

Und was am Ende gar so frech
Für 1000 Jahre sich erhoben,
Nun – Gott sei Dank – auch das ist weg,
Erbärmlich genug zerstoßen.

Doch das Vaterland, das ließ man uns
Gar sehr im argen liegen.
Kein Haus, kein Herz, darin die Zeit
Nicht blutige Zeichen geschrieben.

Zerstörungswut zerschlug zum Schluß
Was einst so stolz bewundert.
So ging keine Brücke mehr über den Rhein
Im 20. Jahrhundert!

Kaum eine Nachricht kam durch die Post,
Kaum eine über die Leitung.
Selbst in Essen erfuhr man nur ganz privat
Von der neuen Rheinischen Zeitung.

Von ihren Zielen wusste man nichts
Als was mit dem Namen beschrieben.
Doch ist's schon recht, wenn im Großen sie
Wie vor 100 Jahren geblieben!

Ein furchtloser Kampf für den freien Geist,
Dass Recht man und Tüchtigkeit schätzt.
Und nicht den Klüngel der einen Partei
Durch den Klüngel der Vielen ersetzt.

Und schimpft dann dieser und jener Rat –
Seid darob nicht verwundert.
Bedenkt, es war schon immer so
Vor einem vollen Jahrhundert.

Bedenkt, so wird es immer sein,
Wo freie Menschen wohnen.
Geschwiegen hat man nur am Rhein
Zur Zeit der „Konzentrationen“.

Dr. Pannenbecker